

MUUTTUVAN AJAN MUUTTUVAT HAASTEET

Mihin tulevaisuudentutkimuksen opetuksessa
tulisi kiinnittää huomiota?

Anita Rubin

"Muutos on ajan toinen nimi."

(sanoi aikoinaan Aristoteles)

Mutta toisaalta:

"All that we see or seem

is but a dream within a dream."

(runoili Edgar Allan Poe)

TVA-JULKAISUJA 1/2010

Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia

Anita Rubin

VTT, dosentti, vanhempi tutkija

Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto

Copyright © 2010 Anita Rubin & Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia

ISBN 978-952-249-054-4

ISSN 1798-5498

Taitto Anne Arvonen

Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun yliopisto
Rehtorinpellonkatu 3, 20014 TURUN YLIOPISTO
Puh. (02) 333 9530, faksi (02) 333 8686
tva@utu.fi
www.tvanet.fi

Tulevaisuudentutkimuksen
Verkostoakatemia
[tvanet.fi](http://www.tvanet.fi)

SAATTEEKSI

Tämä on subjektiivinen matka – ethän odota enempää. Ethän myöskään pahastu. Tarkoitus ei ole arvostella sinua. Tarkoitus sen sijaan on pohtia sitä, mitä ei niin arjen touhun keskellä tule pohtineeksi, koska...

niin kiire
eteenpäin
että voi omiin koipiinsa kompastua
mutta kuka
jaksaisi aina varpasiinsa katsoa
oven takana uusi maailma
sinne
polvet ruvella

eilisestä huomiseen
on matkattava tämän päivän kautta
mutta milloin on nyt?
– se meni jo

lyhyen aikavälin suunnitelmat
kudotaan hetkeä varten, vaikka
joka kerran kun
yksikin tähti tuikkii
kosminen aikataulu auttaa katsomaan
miljoonien vuosien mennyttä

aurinkojen planeetat
ikiaikaisia ratojaan vaeltavat
kiertolaisen vanginkierrosta
mutta täällä,
täällä mikään ei pysy samana,

ihan

SISÄLLYSLUETTELO

SAATTEEKSI.....	3
JOHDANTO – ELI PITÄISIKÖ MEIDÄN OIKEASTI OLLA SIELLÄ MISSÄ OLEMME?.....	5
1. KUN MUUTOS ITSE MUUTTUU – ELI TULEVAISUUSNÄKÖKULMAT MAAILMAAN JOSSA ELÄMME	8
2. PINNALLISUUDEN SYVYYDESTÄ – ELI JATKUVAN MUUTOKSEN KULTTUURI	18
3. ARJEN RATIONAALISUUS – ELI LUULEMISEN TIETÄMISESTÄ	23
4. AIKA-AVARUUDESSA KELLUMISEN ONGELMA ELI LYHENEVÄ TULEVAISUUS.....	34
5. HYVÄT, PAHAT JA RUMAT – ELI SUOMALAISTEN MUUTTUNEET ARVOT.....	40
6. MITEN PÄÄSTÄ PAISUVAN NYKYHETKEN KYNSISTÄ – ELI IDENTITEETIN RAKENTAMINEN INDIVIDUALISAATION EHDOLLA	44
7. TULEVAISUUSLUOVUUS – ELI ERILAISEN TEKEMISEN YLISTYS	50
8. PYSYVYYDEN HARHA – ELI MUUTTUVAT INSTITUUTTIOT	55
9. LOPUKSI – ELI MATKALLA HANKKIMAAN TULEVAISUUDEN LUKUTAITOA.....	61
LÄHTEET.....	62

JOHDANTO – ELI PITÄISIKÖ MEIDÄN OIKEASTI OLLA SIELLÄ MISSÄ OLEMME?

Tulevaisuudentutkimus Suomessa on tällä hetkellä mielenkiintoisessa vaiheessa – jälleen kerran. Omana tieteenalanaan tulevaisuudentutkimus on vähitellen vakiinnuttanut asemansa muiden tieteiden joukossa sekä niin tieteentekijöiden kuin eri alojen päätöksentekijöiden ja muiden toimijoiden parissa. Tulevaisuudentutkimus hyväksytään jo laajasti tieteelliseksi toiminnaksi ja teoriaperustaksi ja sen piirissä kehitettyjä menetelmiä, käsitteitä, työkaluja ja tekniikoita hyödynnetään monella tavoin eri tieteenalojen piirissä. Eri tieteenaloilla on tehty opinnäytteitä – ammattikorkeakoulujen lopputöitä, graduja ja väitöskirjoja – tulevaisuudentutkimuksen näkökulmaa hyödyntäen ja samalla tulevaisuudentutkimuksen omaa tieteenalaa on kehitetty ja kehitetään tälläkin hetkellä muilla sellaisilla tutkimus- ja hankeraporteilla, jotka voidaan laskea suoraan sen piiriin kuuluviksi.

Esimerkiksi ennakoitiprojekteja tehdään eri menetelmillä sekä alueellisessa kehittämistyössä niin mikro, medium- kuin makrotasolla että yritysten strategiaprosessien osana. Skenaariomenetelmien käyttö on muodostunut yhä selkeämmin osaksi eri alojen tulevaisuustyöskentelyä niin julkisella kuin yksityisellä sektorilla. Tulevaisuusvaliokunta laadituttaa kullekin hallitukselle omia tulevaisuusselontekojaan hallituksen tulevaisuutta koskevan ymmärryksen lisäämiseksi ja yhä asiantuntevampaa päätöksentekoa varten käyttäen hyväksi eri alojen tulevaisuudentutkijoiden ammattitaitoja ja osaamista. Tulevaisuuden tutkimuskeskuksesta on muodostunut tunnettu ja arvostettu tieteellinen toimija, jonka työntekijöiden osaamista käytetään laaja-alaisesti hyväksi niin tutkimus- ja kehittämishankkeissa, koulutuksessa ja opetuksessa kuin asiantuntijatehtävissä ja alustajina ja puhujina seminaareissa, konferensseissa ja muissa tapahtumissa. Nyt keskus on ansaitusti kohoamassa valtakunnalliseksi tutkimusyksiköksi samalla, kun tulevaisuudentutkimukselle sinänsä ollaan myöntämässä virallinen hyväksyntä tieteenalana muiden tieteiden joukossa.

Siis hyvin menee – vai meneekö sittenkään? Onko kuitenkin niin, että siinä, missä yhteiskunta on muuttunut ja muuttuu yhä, tulevaisuudentutkimus yleisesti (ks. Slaughter 2008b) ja suomalainen tulevaisuudentutkimus erityisesti on jäänyt jossain mielessä pyörimään paikalleen? Että ne muutoksen haasteet, joista niin paljon ja syvällisesti julkisuudessa kirjoitamme ja puhumme, eivät olekaan koskettaneet meitä tulevaisuudentutkijoita vielä tarpeeksi kipeästi, jotta olisimme itse kenneet muuttumaan tai edes näkemään tarvetta uudistaa omaa ajatteluamme? Onko käynyt niin, että julkisuudesta ja julkisuudessa saamamme hypetyks on saanut meidät tulevaisuudentutkijat tyytyväisyydestä hyristen unohtamaan, että yhteiskunnallisen todellisuuden jatkuva muutos vaatii myös meiltä valppautta ja valmiutta kyseenalaistaa myös omat konventiomme ja uskomuksemme¹?

1 Voidaan aiheellisesti kysyä, onko Tulevaisuuden tutkimuskeskus langennut oman erinomaisuutensa ansaan organisaationa. Nyt Turun yliopiston ja Turun kauppakorkeakoulun yhdistyminen myllertää meidänkin toimintamme perusteita hyvin syvältä. Tähän muutokseen jouduimme aika valmistautumattomina ja nyt sitten olemme tilanteessa, jossa oma itsetuntemuksemme ja käsityksemme oman organisaatiomme tehtävästä ja luonteesta sekä toiminnan perusfilosofiasta ovat osoittautuneet ristiriitaisiksi (ks. esim. keskuksen henkilökunnan sisäinen sähköpostikeskustelu keväällä 2008).

Ehkä meidän siis pitäisi nyt pysähtyä pieneksi hetkeksi katsomaan hiukan itseämme ja miettimään, teemmekö oikeita asioita. Tutkimmeko sitä, mikä on uutta ja vielä hahmottomatonta, vai riittävätkö meille ne kysymyksenasettelut ja ongelmat, joita kulloinkin asiakas pitää tärkeinä²? Onko meillä rohkeutta ja valmiuksia avata sellaisia ovia ja lähteä sellaiselle matkalle, jonka määränpäättä emme ollenkaan osaa kuvitella ja jonne tiekään ei kulje valmiita ja karttaan jo merkittyjä väyliä myöten?

Tässä kirjoituksessa kuitenkin painotus on ennen kaikkea tulevaisuudentutkimuksen opetuksessa – mihin siinä pitäisi seuraavaksi panostaa. On joukko sellaisia polttavia kysymyksiä, jotka nyt on pakko kysyä. Siis, uskalammeko haastaa ja opettaa haastamaan sovinnasta ajattelua, ennalta hyväksytyjä näkemyksiä menetelmistä, mahdollisuuksista, uhkista, jopa oikeana pidetyn ajattelun malleja? Opetammeko tieteenalasta kiinnostuneille sellaisia näkökulmia ja sellaista ajattelua, joka aidosti auttaa heitä eteenpäin niin tutkimuksessa, opinnoissa kuin oman elämän päätöksenteossa ja valinnoissa – joka siis voimauttaa heitä? Ja onko meillä rohkeutta ja osaamista kyseenalaistaa viimeisten 15–20 vuoden aikana kehitetyt ja jo ainakin meihin itseemme syvään juurtuneet käsitykset siitä, mitä tulevaisuudentutkimus on, mitä tulevaisuudesta voidaan tietää, miten tulevaisuudesta voidaan tietää ja mitä tästä kaikesta pitäisi opettaa?

Tulevaisuudentutkimus on kohdannut yhä nopeammin muuttuvan yhteiskunnan muutoksessa sellaisia haasteita, joihin se ei kykenekään suoraan vastaamaan – tai pikemminkin on ehkä niin, ettei sen piirissä toimivat ole osanneet tehdä oikeita, oleellisia ja hyviä kysymyksiä. Kysymys on ehkä myös siitä, että tieteenalan antamia mahdollisuuksia ei ole osattu käyttää hyväksi parhaalla mahdollisella tavalla. Jo nykyisellään tiedon levittämisessä tulevaisuudentutkijoiden asiantuntemuksesta ja osaamisesta sekä tieteenalan menetelmien ja näkökulman tarjoamista mahdollisuuksista käytännön tasolla esimerkiksi poliittisessa päätöksenteossa on vielä paljon kehittämisen varaa.

Kuitenkin haluaisin mennä kirjoituksessani vielä pitemmälle.

Yhteiskunnassa ja sen nykykehityksessä voimakkaina näkyvät piirteet ovat osaltaan itsessään sellaisia, että mm. Wendell Bellin elämäntyössään voimakkaasti korostamat tulevaisuudentutkimuksen perinteiset arvot – inhimillisyys, ihmisten ja luonnon tarpeista lähtevä ajattelu, tai Ossip Flechtheimin ”Homo Humanus” – ovat jääneet taka-alalle ja taloudelliset tarpeet ovat nousseet niiden edelle (Bell 1996, 1997; Flechtheim 1972). Nyt yhteiskunnan kehittämistoiminnassa painotetaan sellaisia menetelmiä ja korostetaan sellaista näkökulmaa, jotka edistävät tehokkuutta, lyhyen aikavälin tuotto-odotuksia ja nopeaa tuloksentekoa – kvartaalitulevaisuutta. Sama yksioikoinen muotirallatus on tarttunut myös tulevaisuudentutkijoiden korvaan – kaikki laulavat samaa laulua ja marssivat sen tahdissa yhtäjalkaa samaan suuntaan. Niinpä esimerkiksi puhutaan luovuudesta ja innovatiivisuudesta, mutta tässä pintapuheessa unohtuu, että niiden esiintuominen ja edistämien pelkkinä sloganeina ei lopulta johda minnekään. On eri asia puhua luovuudesta esimerkiksi yrityksen strategiassa tärkeänä ja huomioonottamista kaipaavana menestystekijänä kuin miettiä sitä, mitä luovuus oikeasti ominaisuutena on ja miten sitä voidaan kehittää. (Esim. Wilenius 2004, 2008)

2 Myös yrityksissä tehdään sama virhe: Kun tilanne on hyvä, tyydytään siihen eikä oivalleta, että juuri silloin olisi kaikkein otollisin hetki alkaa pohtia uudistumista ja tutkia heikkoja signaaleja mahdollisen muutoksen merkeistä (Wilenius 2008).

Mihin siis tulevaisuudentutkimusta nyt tässä maailmanajassa ja nykyisessä tilanteessa tarvitaan? Millaisiin kysymyksiin se voisi antaa paremman vastauksen kuin jokin muu päätöksenteon ja toiminnan näkökulma? Mitä tulevaisuudentutkimus voisi antaa kohti tulevaisuutta kulkevalle nyky-Suomelle? Ja mitä tästä kaikesta oikein pitäisi opiskelijoille kertoa?

Lähdetään siis matkalle pohtimaan tulevaisuudentutkimuksen asemaa, merkitystä ja mahdollisuuksia yhteiskunnan näkökulmasta. Matkalla mietitään muutoksen luonnetta, käydään kylässä tieteenfilosofian luona, innostutaan integraalisesta tulevaisuudentutkimuksesta ja kartoitetaan kulttuurin merkitystä. Vielä pohdiskellaan aikaa ja jatkuvuutta, arvoja, luovuutta ja identiteetin rakentumisen ja rakentamisen vaikeuksia muutoksen vinhasta pyörteilevässä virrassa.

1. KUN MUUTOS ITSE MUUTTUU – ELI TULEVAISUUS- NÄKÖKULMAT MAAILMAAN JOSSA ELÄMME

Tulevaisuudentutkimusta on kritisoitu siitä, että usein hyvienkin tutkimusten taustalta puuttuu selkeä ja analyttinen teoria yhteiskunnasta ja erityisesti muutoksen vaikutuksista siihen (ks. esim. Ehliasson 2008). Myös eri näkökulmat ja muutoksen teoriat ovat edelleen ristiriitaisia, puhutaanpa sitten lineaarisista tai syklisistä malleista tai sosiaalisen kehityksen teorioiden paikallisuus–alueellisuus–globaalisuus -painotuksista. Silti esimerkiksi Inayatullah (2007, 90) painottaa sitä, että sekä useissa länsimaisissa tieteellisissä kehitysmalleissa että traditio-naalisissa, ajan ja kehityksen suhdetta pohtivissa filosofioissa on tavanomaista käsitys siitä, että muutos voi tapahtua sekä hitaasti ja tasaisesti (evoluution tietä, jos niin halutaan sanoa) että nopein ja yllättävin hyppäyksin ja harppauksin. Tällaisten nopeiden muutosten kohdalla aiemmin pitkään ja tehokkaasti palvelleet ennustemenetelmät ja –mallit menettävät voimansa ja on kehitettävä uudenlaisia tapoja sekä valmistautua odottamattomaan tulevaisuuteen että pyrkiä saamaan siitä edes jonkinlaista tietoa.

Yhteiskunnan voidaan nähdä muodostuvan joko konfliktin tai konsensuksen kautta. Konfliktin kautta ymmärrettynä huomio kiinnittyy valtasuhteisiin, yhteiskunnan eri toimijaryhmien välisiin ristiriitoihin ja niihin erilaisiin instituutioihin, toimintamalleihin ja työkaluihin, joiden avulla näitä ristiriitoja pyritään ratkaisemaan. Painopiste on erityisesti yhteiskunnan legitimaation ja pysyvyyden ylläpitämisessä kontrollin ja erilaisten normatiivisten keinojen avulla. Konsensus-ajattelussa puolestaan korostetaan yhteiskunnan yhteisöllistä peruslähtökohtaa – sitä, että ihmisten on hyvä olla ja he haluavat olla yhdessä. Painotetaan pyrkimystä ymmärtämykseen, toiminnallisuuteen, jakamiseen ja arvoihin sopimusten ja yhteistoiminnan avulla. Molemmilla näkökulmilla on pitkä ja vaiherikas historia (esim. Marx vs. Durkheim). (Ehliasson 2008).

Paradigmat, Popper ja tulevaisuudesta tietämisen tarve

Karl Popper (1995) edusti kriittistä rationalismia. Popperin tulevaisuuskäsitys on käsitys nimenomaan tieteen tulevaisuudesta. Sen mukaan tieteen edistyminen on sitä, että uudet teoriat osoittautuvat vanhempia paremmiksi. Teorioiden tavoitteena on päästä yhä lähemmäs totuutta ja ratkaista yhä enemmän ennen ratkaisemattomia ongelmia. Edistysajatteluun liittyy vahvasti tulevaisuuden tekeminen. Popperin mukaan tarvitaan rohkeita hypoteeseja, jotka auttavat tiedettä etenemään harppauksittain. Tämä on tieteen kestävyuden tärkein kriteeri.

Popperia seuraten tieteellisen ajattelun ja tutkimuksen vaiheet voidaan jakaa viiteen perusparadigmaan: positivismi, post-positivismi, kriittinen teoria, konstruktivismi ja osallistava tutkimusparadigma. Jokaisella paradigmatilla on oma tarkoituksensa, tiedonintressinsä, tietämyksen mallinsa ja s ä kautta ne ovat myös kehittäneet kukin omat metodologiansa. (Paradigmojen vertailu ks. tarkemmin Voros 2008). Nämä paradigmat vastaavat samalla myös ajatukseen yhteiskunnan kehityksestä konflikti- ja konsensus-mallin läpi – ei siis niin, että todellisuus olisi ymmärrettävissä joko konflikti- tai konsensus-kehitysvaiheena vaan niin, että molemmista ajattelu- tai todellisuuden hahmotustavoista on olemassa piirteitä yhtäaikaan.

Vorosin mukaan myös tulevaisuudentutkimuksen kehityksessä voidaan nähdä näiden tieteen eri paradigmojen vaikutus. Hänen mukaansa tulevaisuudentutkimuksen paradigmat voidaan jakaa myös seuraavasti: 1. ennakointi (jonka motivaattorina on pyrkimys kontrolliin), 2. kriittinen tutkimus (pyrkimys muutokseen ja emancipaatioon), 3. ymmärtävä näkökulma (pyrkimys näkemykselliseen tulevaisuudentutkimukseen ja sitä kautta uuteen ajatteluun ja vanhojen mallien ja toimintamuotojen uudelleenrakentamiseen) ja 4. osallistava tulevaisuudentutkimus (pyrkimys inhimilliseen hyvinvointiin ja sitouttamiseen proaktiivisen oman tulevaisuuden rakentamisen kautta). Tulevaisuudentutkimuksen paradigmat seuraavat siten aika kiinteästi muun tieteellisen ajattelun ja tutkimuksen paradigmoja. Näistä paradigmoista 1. ja 2. ovat erityisesti konfliktimallin toteuttamiseen pyrkiviä, kun taas 3 ja 4 ovat enemmän konsensus-mallin mukaisia.

Aluksi lähdettiin tekemään ennusteita (forecasting) ja pohdittiin sitä, kuinka tämä prosessi voitaisiin tehdä paremmaksi ja ennusteet tarkemmiksi. Uskottiin arvovapaaseen tietoon ja kehitettiin määrällisiä menetelmiä, matemaattista mallintamista ja trendiekstrapolaatioita – tämä oli tulevaisuudentutkimuksen positivistinen vaihe. Kuitenkin esimerkiksi tämän vaiheen aikana kehitelty delfoi-menetelmä jo toi eteen uudenlaisia haasteita, joihin puhdas positivistinen ajattelu ei enää riittänyt vastaamaan. Postpositivistinen ajattelu toi mukaan laadullisen näkökulman, ristivaikutukset, vaikka esimerkiksi delfoin kehittäjä Olaf Helmer itse uskoi, että ”suurin osa tulevaisuudentutkimusta on laskettava operaatioanalyysin alalajiksi.” (Välillinen lainaus Voros 2008 à Helmer 1983, 83) Vähitellen alettiin kuitenkin ymmärtää, että myös tutkijan oma luonne, osaaminen, näkemykset, arvot jne. vaikuttavat myös tulevaisuudentutkimuksessa ja usko täydelliseen arvovapauteen murtui. Voros kirjoittaa myös, että de Jouvenel oli omassa työssään jo kriittisen ja konstruktivistisen tulevaisuudentutkimuksen alkutaipaleella. Samaten kun todellisuuden sosiaalisen rakentumisen muotoja alettiin ymmärtää yhteiskuntatutkimuksessa, se vaikutti myös tulevaisuudentutkimukseen ja sitä kautta voimakkaasti sekä de Jouvenelin aktiivisuuteen yhteiskunnallisena vaikuttajana että hänen tieteelliseen työhönsä yhtenä tulevaisuudentutkimuksen oppi-isänä. Toisaalta toisen oppi-isän eli Robert Jungkin tulevaisuusverstastyöskentely (Jungk & Müllert 1987) 1960-luvulta alkaen erilaisten toimijaryhmien parissa loi perustan osallistavan tulevaisuudentutkimuksen kehittymiselle.

Inayatullah (2007, 2) käsittää tulevaisuuden systemaattisen tarkastelun toisella tavalla. Hän jakaa tulevaisuudesta tietämisen tarpeen ja sen toteuttamisen tavat kolmeen päälinjaan, astrologiaan, ennustamiseen ja ennusteiden tekemiseen³ (forecasting). Kaksi ensimmäistä tapaa ovat vähitellen tieteellisen ajattelun kehittymisen myötä jääneet vähäisemmälle merkitykselle, koska ne eivät kykene enää täyttämään tulevaisuudesta tietämisen tarvetta. Ennusteiden tekeminen sen sijaan on muodostanut pohjan sekä suunnittelutieteille että nykyiselle tulevaisuudentutkimukselle ja on saanut yhä vakaamman jalansijan modernissa yhteiskunnassa. Eri alojen suunnittelijat, ekonomistit ja tutkijat ovat kehittäneet vuosien mittaan yhä tehokkaampia tulevaisuuden kartoituksen menetelmiä perustuen siihen, että paremman ja laadukkaamman tiedon avulla voidaan tehdä yhä parempia päätöksiä. Silti ero operaatiotutkimuksen, suunnittelutieteiden ja niiden menetelmien ja toisaalta tulevaisuudentutkimuksen näkökulmien ja menetelmien välillä on aikakausmurroksen myötä vain kasvanut.

³ Sana forecasting ei käänny suomenkieleen selvästi siten, että Inayatullahin ajatus sen perusluonteesta tulisi esille. Sen vuoksi käytän tässä kömpelöä sanaparia ”ennusteiden tekeminen”, jolla tarkoitan systemaattisempaa ja analyttisempaa tapaa hahmottaa tulevaisuuden vaihtoehtoja kuin varsinainen ennustaminen.

Popper kuitenkin varoittaa myös historisismista ja kehottaa tutkijoita tekemään tarkan eron toisaalta tieteellisten ja toisaalta varauksettomien "ei-tieteellisten" ennusteiden välillä (Popper 1995, 63). Samalla hän myös vaatii, että filosofin vastuuseen kuuluu matemaattisten, tieteellisten, moraalisten ja poliittisten ongelmien ja niille tarjottujen ratkaisumallien rationaalinen kritiikki. Tämä vastuu ulotetaan koskemaan myös muuta yhteiskunnallista ja sosiaalista tutkimusta – siis myös tulevaisuudentutkimusta.

Popperilaisen tulevaisuuskäsityksen mukaan tulevaisuutta ei voi ennustaa, vaan sen muotoutuminen riippuu meistä itsestämme. Tulevaisuus on Popperin filosofisen ajattelumallin mukaan riippuvainen keksinnöistä, innovaatioista, mutta koska kaikkea ei ole vielä keksitty eikä kaikkia uusia innovaatioita ole tehty, emme voi tietää siis tulevaisuudestakaan juuri mitään. Jos tietäisimme seuraavan keksinnön, olisimme tehneet sen jo. (Popper 1995) Perustelu pätee silloin, jos tietäminen on määritelty tiukasti, eli tiedämme tai tunnemme keksinnön täsmällisesti. Koska ihminen ei periaatteessa voi ennalta tietää, mitä ja millaisia tieteellisiä ja teknisiä keksintöjä tulevaisuudessa tullaan tekemään, saati sitten sitä, miten nämä tulevaisuuden keksinnöt vaikuttavat yhteiskuntaan ja ihmiseen, on mahdotonta tehdä pitäviä päätelmiä tulevasta. Emme myöskään voi tietää tällä hetkellä, miten ihmiset ajattelevat ja toimivat huomenna – millainen on se toimintaympäristö ja ajatusmaailma, jossa tulevaisuuden ihminen elää. Samalla viisautta on kuitenkin myös kartoittaa mahdollisuuksia ja niiden todennäköisyyksiä. Meidän täytyy yrittää valmistautua tuntemattomaan tulevaisuuteen – se on tietoisien olennon kohtalo. Toimintaa, valintojen tekemistä, elämää on jatkettava epävarmuudesta huolimatta yhtä rohkeina kuin löytöretkeilijät aikoinaan. Se edellyttää parasta mahdollista valmistautumista sen tiedon ja osaamisen varassa, jota meillä kussakin ajanhetkessä on saatavilla (Wilenius 2008).

Integraalinen tulevaisuudentutkimus

Uusin tulevaisuudentutkimuksen tutkimustraditio on Slaughterin (2008a) mukaan "integral futures studies", joka voitaisiin ehkä kääntää yhtenäistäväksi tulevaisuudentutkimukseksi. Käytän tässä kuitenkin selvyiden vuoksi käsitettä integraalinen tulevaisuudentutkimus ja integraalinen ajattelu. Integraalisen tulevaisuudentutkimuksen päämääränä on tulevaisuutta tarkastelevan toimijan – tutkijan, yhteisön, konsultin tms. – oman näkökulman ja ymmärryksen aukaiseminen. Tämä tarkoittaa sitä, että tarkastelija kääntyy ikään kuin katsomaan ensin itseensä, löytämään omia tulevaisuuden mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja rajoittavia rakenteita ja oletuksia. Hayward (2008) käyttää käsitettä "perspectival approach" ja "perspectival development", ja tämä käsite voitaisiin ehkä kääntää "näkökulmia avaava" tai "näkökulmaistava".

Integraalisen tulevaisuudentutkimuksen peruslähtökohtana on ajatus, että oleminen ja ajattelu ovat vain saman asian kaksi eri puolta. Integraalinen (tulevaisuus)ajattelu pyrkii sisällyttämään itseensä erilaiset tutkimuksen paradigmat, myös sellaiset tavat tietää, jotka eivät perinteisesti sisälly fyysis-materiaaliselta pohjalta lähtevään tieteelliseen ajatteluun (esim. intuitiivinen tietäminen, henkisyys, subjektiivinen kokemus, taide jne.) Se näkee todellisuuden monitasoisena, moniulotteisena ja ottaa myös subjektiivisuuden mukaan kuvaan. Integraalinen tulevaisuudentutkimus ei siis ole mikään erityinen teoria, metodologia eikä oikeastaan paradigmakaan sanan perinteisessä mielessä. Sen sijaan integraalinen tulevaisuudentutkimus näyttäytyy niissä valinnoissa, joita sen hyödyntäjä tekee. Osallistavasta paradigmasta se ottaa proaktiivisuuden, ymmärtävästä (her-

meneuttisesta) ihmisläheisyyden ja sen ymmärtämisen, konstruktivismista autenttisuuden ja innon, kriittisestä aidon halun ymmärtää ja muuttaa purkamalla osiin, jne. Tärkein ominaisuus tässä näkökulmassa kuitenkin on se, että se on meta-paradigmaattinen. (Voros 2008; 2008a; Hayward 2008)

Kun siis harjoitetaan meta-paradigmaattista integraalista tulevaisuudentutkimusta, tutkittavasta asiasta, ilmiöstä, kehityskulusta tms. pyritään saamaan tietoa niin monelta eri kannalta kuin mahdollista, mukaan lukien sellaiset tavat tietää, jotka aikaisemman positivistisen ja post-positivistisen tieteellisen ajattelun mukaan olivat epätieteellisiä ja siis turhia ottaa huomioon. Tulevaisuudentutkimus on luonteeltaan monitieteistä, poikkitieteellistä, tieteidenvälistä, metatieteellistä, vastatieteellistä ja nyt siis jopa antitieteellistäkin, jos tieteellinen käsitteään sanan perinteisessä merkityksessä (Voros 2008). Tämä ei tarkoita sitä, että itse tieteen tekemisen perusteisiin puututtaisiin – hyvän tieteen kriteerit ovat ja pätevät edelleen. Kyse on pikemminkin siitä, että integraalinen tulevaisuudentutkimus tunnistaa ja tunnustaa myös toisenlaisen tietämisen mahdollisuuden ja oikeutuksen ja hyödyntää sen kautta saatavaa tietoa. Voros sanookin, että se ”mitä näemme maailmassa tapahtuvan on suurelta osin riippuvaista siitä, mitä tapahtuu omassa mielessämme”. Niinpä emme voi ymmärtää esimerkiksi tulevaisuudenkuvia, jos emme tiedä mitään tietoisuuden rakenteesta ja toiminnasta – ilman tietoisuutta ei voisi olla myöskään ajatuksia tulevaisuudesta. Samalla tavalla näkökulma on riippuvainen havainnoista ja havainnot taas ovat riippuvaisia havainnoitsijan tietoisuudesta, arvoista, kyvystä katsoa, ymmärtää, valita katsomansa ja lopuksi valita toimintansa.

Integraalinen ajattelu yleensä ja integraalinen tulevaisuudentutkimus erityisesti pyrkii yhdistämään aikaisemmin erillisinä tarkastellut ja ymmärretyt alueet ja tiedon ja tietämisen tavat. Slaughter (2009) sanoo kauniisti, että kutsu tarkastella tulevaisuutta integraalisesta näkökulmasta on samalla kutsu siirtyä tarkastelemaan syvempää, rikkaampaa ja mittaamattomasti hienovaraisemmin keskinäisessä yhteydessä toimivaa maailmaa. Näin voidaan saavuttaa pysyvä yhteinen inhimillisen energian, inspiraation, tutkimuksen ja toiminnan virtojen ”flow”. Integraalisesta ajattelusta lisää jäljempänä.

Deterministiset ja indeterministiset sosiaalisen muutoksen teoriat

Sosiaalisen muutoksen teoriat voidaan jakaa kahteen pääkategoriaan: deterministisiin sosiaalisen muutoksen teorioihin ja ei-deterministisiin muutosteorioihin. Deterministiset teoriat esittävät, että jokaiselle sosiaaliselle ilmiölle on löydettävissä täydellinen kausaalinen selitys. Esimerkkinä perinteisestä historiallisesta sosiaalisen muutoksen teoriasta voidaan ottaa Spenglerin kuuluisa kausaalinen ”kehäteoria”, joka esittää, että yhteiskunnat käyvät aina läpi seuraavat aikakausvaiheet: ensin syntymä, sitten kehitys, sitten rappeutuminen ja lopuksi tuhoutuminen. Hän väitti, että sivilisaatioita voidaan verrata organismeihin ja ne käyvät tavallaan läpi samat vaiheet kuin ihminen: syntymä, lapsuus, nuoruus, kypsä aikuisuus, vanhuus ja lopulta kuolema. (Spengler 1918, Toynbee 1995, 154–155). On tärkeää huomata, että hyvin argumentoidut sosiaalisen muutoksen kausaalimallit voivat auttaa hahmottamaan tulevaisuuden mahdollisuuksia, vaikkakin karkeasti ja pääpiirteittäin. Luonnontieteissä kausaalimallit toimivat hyvin, mutta sosiaalitieteissä niiden käyttö on ongelmallista. Murrosvaiheet ja yllättävät muutokset, kuten esimerkiksi uusien sivilisaatioiden synty osoittavat, että kehitys ei ole vain tasaista muutosta vaan siihen kuuluu myös äkillisiä ja odottamattomia, evolutionaarisia muutosvaiheita.

Inhimillinen käyttäytyminen voi olla vähemmän determinististä kuin luonnon elämänmuodoilla. Eksaktit luonnontieteet ovat rakentaneet luonnonlakien mekaanisten lakien järjestelmän. Mutta silti myös luonnossa voi esiintyä järjestelmiä, joiden toiminta ei selity pelkästään kausaalimalleilla. Kausaalisuhteetkaan eivät ole muuttumattomia.

Huolimatta tällaisista kausaalisuusongelmista ja rajoituksista monet sosioekonomiset muutosteoriat pyrkivät esittämään sellaisia malleja, jotka voisivat selittää täydellisesti muutoksen ja sen aiheuttamat ilmiöt. Esimerkiksi taloustieteissä ei ole epätavallista, että teoriapohjaiset ekonometriset mallit selittävät sisäiset muuttujat melkein täydellisesti. Ns. " $R^2 = 0,99$ " -logiikka on kuitenkin ongelmallinen sosiaalitieteissä, jos uskotaan, että sosiaalisen muutoksen mallit voivat itsessään muuttua. Toisaalta jos todella luotettaisiin kausaaliin muutoksen teorioihin, proaktiiviselle sosiaaliselle toiminnalle jäisi hyvin vähän tilaa ja silloin puhdasoppinen fatalismi olisi viisain vaihtoehto valintatilanteessa. Voidaan ajatella, että determinististen mallien asiantuntijat siis tuntevat tulevaisuuden parhaiten. Siten kohtalo olisi toimijan oman sydämen, käsien ja aivoitusten ulkopuolinen asia eikä valinnoista tarvitsisi sen enempää keskustella.

Indeterministiset sosiaalisen muutoksen teoriat väittävät, että kaikkia sosiaalisia ilmiöitä ei voida selittää kausaalisilla malleilla. Näiden kahden sosiaalista muutosta koskevan ajatusrakennelman looginen ero liittyy läheisesti tulevaisuudentutkimukseen. Jos uskotaan, että jokaiselle sosiaaliselle ilmiölle ja muutokselle on olemassa kausaalinen selitys, on epärationaalista yrittää yksityisellä tai sosiaalisella tasolla vaikuttaa oletettuun ja ennustettuun tulevaan kehityskulkuun millään muulla tavalla kuin mitä teorianmalli osoittaa. Seurauksena on behavioristinen fatalismi. Toisaalta jos uskotaan, ettei sosiaalisille ilmiöille ole kausaalista, aina ennakoitavissa olevaa ja yhdenmukaista selitystä, vapausasteet valinnoissa lisääntyvät. Silloin on rationaalista toimintaa pyrkiä kartoittamaan mahdollisia tulevaisuuksia, vaikuttamaan kehityskulkuihin, rakentaa visioita ja strategioita ja olla proaktiivinen. Siitä huolimatta myös kausaaliteorioita ei kannata kokonaan heittää romukoppaan. Hyvin argumentoitu kausaalinen malli saattaa joissain tapauksissa ollakin se oikea ratkaisu. Niin kuin luonnossa, myös sosiaalisessa käyttäytymisessä ja yhteiskunnallisissa muutosprosesseissa on aina myös sellaisia elementtejä, joiden kehityskulku on ennakoitavaa – muutenhan esimerkiksi psykologia olisi irrationaalinen tiede. Haaste tulevaisuudentutkimukselle on siinä, että nämä elementit osattaisiin erottaa toisistaan. Tässä voitaisiin muistaa Reinhold Niebuhrin rukousta⁴: "Herra, salli minun tyytyä rauhallisesti kaikkeen, mitä en voi muuksi muuttaa, suo minulle rohkeutta muuttaa se, minkä voin, ja viisautta, niin että osaan erottaa nämä asiat toisistaan."

Giddens ja murrosajattelu

Murrosajat⁵ tuovat suuria haasteita sosiaaliselle infrastruktuurille, kulttuurille, talouden toimintamalleille, poliittiselle päätöksenteolle ja hallinnolle (mm. Giddens 1991, 32–34, 53). Murrosta tarkastellaan tässä sosiaalisessa

4 Tämän rukouksen sanotaan monissa lähteissä myös olevan peräisin Franciscus Assisilaiselta.

5 Murrosteorioista ks. esim. Allen 1993; Laszlo 1991, 1996; Malaska 1991; Mannermaa 1991; Pantzar 1991; Mannermaa, Inayatullah & Slaughter, 1993 sekä Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen FUTU-projektin Futures-lehden teemanumero Vol. 33 No. 3-4, April/May 2001.

kontekstissa länsimaisesta näkökulmasta. Yhteiskunnan toimintojen, arvojen ja instituutioiden rakenteiden välinen suhde muodostaa sen jännitepinnan, jolla yhteiskunnan integraatio lepää. Jos jokin osio tässä kolmikannassa murenee, koko systeemi alkaa ontua ja integraatio kärsii. Tämä on se tilanne, jossa Suomikin nyt on, muiden länsimaiden tavoin.

Murrosjakson pituus ei ole ennakoitavissa ainakaan vielä. Samoin emme vielä tästä näkökulmasta pysty kertomaan paljoakaan siitä, millaiseksi tuleva todellisuus muodostuu sitten, kun murrosjakso joskus päättyy ja kehitys kulkee taas tasaisemmin. Nykyisyydelle kuitenkin on tyypillistä trendien taittuminen ja sykliset epäjatkuvuudet ja jopa kausittaisuus – ilmiöt, jotka tulevat ja menevät⁶. Monet tällaiset ilmiöt muistuttavat heikkoja signaaleita, mutta omalla tavallaan ne muodostavat oman ilmiöluokkansa, jolle tulevaisuudentutkimuksessa pitäisi olla nykyistä enemmän herkkyttä. Tässäkin Malaskan (1993) kuvaamat ”tulevaisuusnäköalat”, tulevaisuusvisiot tulevat mukaan tarkasteluun. Murroksen toinen tyypillinen erityispiirre on sen empiirinen palautumattomuus. Aikaisemmin helposti ennakoitavat asiat ja ilmiöt muuttuvat ennakoimattomiksi ja samalla niiden kehityskulkuja kuvanneet teoriat ja mallit käyttökelvottomiksi ja epäluotettaviksi. Esimerkiksi edellisen suuren laman aikana 1990-luvun alussa lähes kaikki ennakointia harjoittaneet tutkimuslaitokset julkaisivat vääriksi osoittautuneita ennusteita seuraavien vuosien talouden kehityskuluille. Silti menetelmät olivat aikaisemmin osoittautuneet hyviksi, samoin tutkijoiden ammattitaito ei ollut kadonnut mihinkään – mikä sitten tässä meni vikaan? Ainoa järkevä selitys on, että tutkittava todellisuus oli muuttunut toiseksi. Aineistossa tapahtui sellaisia muutoksia, joita ei osattu ottaa huomioon. Toinen mielenkiintoinen piirre tässä oli, että jälkeinpäin tarkasteltuna kaikki arvostetut ennakointiyksiköt tekivät aika paljon samansuuntaisia virhearviointeja analyysissään (Vartia 1994, 21-25). Nyt uuden vuosituhannen ensimmäisen vuosikymmenen lopulla elämme toisenlaista taantumaa – globaalia, verkostotalouden myllerrystä, jossa yhden yksittäisen kansallisenkaan tason toimijan päätöksillä ja valinnoilla ei ole kokonaisuuden kannalta juurikaan merkitystä. Onkin mielenkiintoista nähdä, miten hyvin esimerkiksi ensi vuodelle annettavat ennusteet kuvaavat toteutuvaa tilannetta. Tässäkin olisi tulevaisuudentutkimukselle haastetta.

Monien muiden sosiologien tavoin myös Giddens arvostelee sitä, että sosiaalisen muutoksen analyysissä käytetään evolutionaarisia tai kaaosteorioihin pohjaavia systeemisiä malleja. Hänen kritiikkinsä perustuu ihmisen intentionaalisuuden ja sopeutumiskyvyn väliseen vuorovaikutukseen (Giddens 1996, 101-103). Hänen mielestään evolutionaarisissa malleissa sosiaalisen muutoksen aiheuttaja ymmärretään ulkoisena tekijänä ja kyseenalaistaa tämän. Tietyissä tilanteissa muutostekijä on sisäsyntyinen ja intentionaalinen. Hän ei myöskään hyväksy sitä ajatusta, että jonkinlainen ”sokea” mutaatio aiheuttaisi muutoksia sosiaalisessa todellisuudessa ja sanoo, että tämänkaltainen muutosmalli siirrettynä yhteiskuntaan ei sovi yhteen sosiaalisen todellisuudelle tyypillisen intentionaalisen ja tarkoituksellisen toiminnan kanssa, erityisesti silloin, kun pyrkimyksenä on kontrolloida ja ohjata sosiaalista kehitystä. Kuitenkin jos ajatellaan ihmisen roolia muutoksen aikaansaajana, Giddens unohtaa

6 Yksi ensimmäisiä tällaisia ilmiöitä oli 1970-luvulla uusi ammattikunta, johon nivoutui nopeassa tahdissa suuri joukko huonostipalkattua naistyövoimaa – reikäkorttilävistäjät. Työ suurissa tietokonehalleissa valtavien silloisten koneiden ääressä oli raskasta, tarkkuutta vaativaa ja silmiä rasittavaa – joka 20 minuutin työrupeaman jälkeen oli pakko pitää hetken tauko, koska virheiden määrä kasvoi liian suureksi. Ja yhtä nopeasti kuin ammattikunta oli ilmestynyt, se myöskin katosi historian hämärään, kun teknologinen kehitys ohitti reikäkortit.

erään sosiaalista muutosta tarkastelevalle tulevaisuudentutkimukselle ja tulevaisuusajattelulle oleellisen näkökulman. Vaikka inhimillinen toiminta on intentionaalista, jotkin toiminnan ja valintojen tuloksista ja seuraamuksista eivät ole lainkaan tarkoitettujen päämäärän mukaisia. Asiolla on ennakoimattomia yhteisvaikutuksia, jotka voivat ulottua kauas sen ohi, mitä alun perin tarkoitettiin. Nämä odottamattomat ja ei-aiotut tulokset ovat juuri se aines, joka tuottaa sosiaalista turbulenssia ja syventää siten murrosta. Lisäksi kun ihmiset muuttavat käyttäytymistään, myös intentionaalisuuden luonne muuttuu.

Giddensin käyttämä murroskäsite on "post-traditional", jälkitraditionaalinen (1991, 1996). Tämä tarkoittaa sitä, että alkuperäiset yhteiskunnat perustuvat aina traditioille, jotka taas ovat kollektiivisen muistin rakennettuja muotoja. Näillä traditioilla on moraalista ja tunnepohjaista valtaa ja ne tulevat ilmi rituaaleissa, joita alun perin kontrolloivat erilaiset papit, shamaanit yms. vartijat. Traditioiden tarkoitus on se, että ne legitimoivat yhteiskunnan järjestyksen asettamalla sille sääntöjä. Ajan myötä kuitenkin alkuperäisten traditioiden ja niiden vartijoiden tilalle muodostuu uusia – pappien ja shamaanien asemesta traditioiden vaalijoiksi tulee tieteenekijöitä, asiantuntijoita ja vaikka johtamisoppien guruja (Micklethwait & Wooldridge 1996, Gibson 1997). Jälkitraditionaalinen ajanjakso alkoi Giddensin mukaan siitä, kun tavalliset ihmiset ottivat näiltä asiantuntijoilta ja tutkijoilta roolin yhteiskunnan vartijoina ja alkoivat itse valita ja luoda omia traditioitaan. Tällaisena tilana voidaan ajatella vaikka sosiaalista mediaa kaikkine uusine muotoineen ja mahdollisuuksineen. Tässä vaiheessa nousee esiin uudenlainen valinnan paradoksi – samanaikaisesti vallitsee sekä vapaus että pakko valita omat traditionsa.

Toimijoiden roolin merkitys

Yhteiskuntatutkimuksessa toimijoiden roolia muutosteorioissa ja kehitysmalleissa ei ole painotettu ja tämä on tehnyt monista tarkasteluista hiukan yksipuolisia. Vuosituhannen vaihteen ja sen jälkeisen ajan monet sosiaalisen toiminnan teoriat ja loppuja ja alkuja koskeva sosiologinen debatti – oppimisen ja sosiaalisen median tarkasteluja ehkä lukuun ottamatta – tuntui unohtavan toimijat kokonaan eräänlaisessa apokalyptisessä todellisuudessa. Ajattelussa korostuu tunne uudesta alusta – tai uusista aluista, mutta aina ei selviä, kenen tai millaisten toimijoiden odotuksista on kyse. Puhutaan esimerkiksi siitä, kuinka siirrymme kohti koti- ja perhekeskeistä palveluyhteiskuntaa, toisaalta samanaikaisesti kerrotaan, kuinka elämme jälki-fordistisessa ja jälki-marxilaisessa ajassa, jossa historiallakaan ei ole enää merkitystä (esim. Kumar 1995, 148–201). Erityisesti arvovalinnat ja toimijoiden arvorationaalisuus muutostilanteissa ovat alueita, joita pitäisi myös tulevaisuudentutkimuksessa tarkastella nykyistä enemmän.

Samoin tulevaisuudentutkimuksessa olisi tärkeää ymmärtää, että todellisuus on ehdollisesti mahdollinen. Yksi tulevaisuudentutkimuksen metodologisen kehityksen pääongelmista onkin, kuinka selvitetään, mikä on kehitysprosessissa determinismin taso, mitkä ovat kulloisetkin vapausasteet ja kuinka voimakkaasti tarkastelun kohteena oleva ilmiö tai sen osat ovat avoimia evolutionaarille tai kaoottiselle muutokselle. Voidaan esimerkiksi ehkä ajatella, että tiettyyn tasoon asti me valinnoillamme rajaamme tulevien sukupolvien valintamahdollisuuksia, vaikka luulemme laajentavamme niitä sivistyksen ja kehityksen kautta. Vai onko kuitenkin pikemminkin niin, että sivistys on olemassa juuri siksi, että se rautainen laki, jonka pohjalta edellinen valinta reunaehdollistaa, määrittää ja rajaa seuraavia, ei kaventaisi valintamahdollisuuksia ja sitä kautta veisi kehitystä kohti epäkehitystä?

Siis tässä dialektiikassa teesi olisi kukin seuraavia valintoja rajaava päätös, antiteesi sivistys, joka tuo mukaan arvovalinnat ja pyrkii estämään väärät/huonot/epäeettiset valinnat ja synteesi olisi kehitys, sellaisena kuin se sitten toteutuu?

Puhtaasti yhteiskuntatieteiden kannalta olisi tärkeää selvittää, kuinka tulevaisuudentutkimuksen piirissä kehitetyt muutosta tutkivat menetelmät – erityisesti ennakointimenetelmät – itsessään vaikuttavat ihmisiin, valintoihin, preferensseihin, arvoihin ja käyttäytymiseen. Olisi myös tärkeää tutkia, voidaanko ihmisiä manipuloida näiden menetelmien ja niillä saavutettujen tutkimustulosten avulla, erityisesti suhteessa erilaisiin erilaisiin eettisiin ja moraalisiin arvovalintoihin (esim. bioteknologia, ekologiset ongelmat ja ilmastonmuutos, virtuaalito-dellisuus, kulttuuristen käytäntöjen yhteentörmäykset tai vaikka terveydenhuollon priorisointi, muutamia maini-takseni).

Vaikka jotkut sosiologit suhtautuvat nykyisin varauksella kokeellisiin toimintatutkimuksiin ja –projekteihin, on silti selvää, että koko ajan yhteiskunta itse tekee jatkuvasti tällaisia kokeita (ilman, että yhteis-kuntatieteilijät sitä välttämättä lainkaan huomaavat). Esimerkiksi monet poliittiset päätökset ja valinnat samoin kuin yrityskokeilut ja markkinointi-ideat yms. kuuluvat tähän kategoriaan. On paljon strategiaprosesseja ja kokei-luja, jotka eivät tuota toivottua tulosta ja jäävät salaisiksi tai ainakaan eivät koskaan joudu julkisen tarkastelun kohteeksi. Usein tiedot löydetään vasta myöhemmän lähdeanalyysin tai muun selvitystyön tuloksena esimerkiksi historian tutkimuksessa. Tietoyhteiskunnassa, jossa tieto ja uudet innovaatiot ovat kriittisiä tuotannon tekijöitä ja joissa kilpailu globalisaation ja toimintaympäristön muutosten johdosta yhä vain lisääntyy, on oletettavaa, että kaikesta läpinäkyvyy- ja avoimuusdiskurssista huolimatta tehdään yhä enemmän tällaisia salaisia tai puolisalai-sia (markkina)kokeiluja. Olemmehan koko ajan eri suuntiin vetävän ja taitavasti toteutetun markkinoinnin koh-teina (Heinonen 2008). Samalla kuitenkin tietoteknologia ja verkostoituminen tuottavat jatkuvasti uusia ja entis-tä tehokkaampia kontrollijärjestelmiä, joiden myötä ja avulla salailun kulttuuri joutuu kyseenalaiseksi niin poliit-tisessä päätöksenteossa kuin yritysmaailmassa. Tilanne vaikuttaa valtasuhteisiin ja poliittiseen päätöksentekoon ja samalla sillä on tekemistä yhteiskunnan eettisen koheesion ja kansalaisten oikeudentajun ja moraalin kanssa. Tästä on löydettävissä paljon esimerkkejä viime vuosilta. Tästä syntyy yhteiskuntaan jatkuva jännite, jonka vaiku-tukset tuottavat lisätutkittavaa ja uusia näkökulmia jo sellaisenaan niin yhteiskuntatutkimukselle kuin tulevai-suudentutkimukselle.

Uusi teknologia ja sosiaalinen mielikuvitus muutosteorioissa

Marxin perinteistä teknologiadeterminististä teoriaa pidettiin tärkeimpänä teknologisen kehityksen teoriana pitkään sosiologisessa keskustelussa ja se on noussut uudestaan esiin viime aikoina. Jotkut tutkijat ovat jopa sitä mieltä, että sosiologit ehkä juuri tästä syystä pyrkivät välttämään teknologiaa niin tutkimuskohteena kuin käy-tännön työkaluna pitkälle 1980-luvun lopulle (MacKenzie & Wajzman 1985 4; Mackay 1995a, b). Teknologia it-sessään kattaa nyt sellaisia ilmiöitä ja toimintoja, joiden ymmärtäminen vaatii monialaista tutkimusta, esimerkik-si filosofista (arvot, moraalit, etiikka), kulttuurintutkimusta, poliittista tutkimusta, sosiologiaa ja ekologiaa. Tämä tarkoittaa sitä, että yhä useammin yksittäinen tulevaisuudentutkija ei kykene yksin tutkimaan tutkimuskohdet-taan vaan tarvitaan monitieteinen tutkijajoukko sekä kaikilta avointa poikkitieteellistä otetta. Täytyy myös varau-

tua siihen, että suurempien tutkimushankkeiden myötä kehittyi yhä useammin uutta tiedettä, uusia käsitteitä ja kieltä – siis aitoa tieteidenvälisyyttä⁷.

Uusi teknologia ja sosiaalinen media ovat nykytodellisuuden alueita, jotka vaikuttavat yhteiskuntaan niin laaja-alaisesti, ettei sitä voida tässä yhteydessä kokonaisuutena käsitellä. Yksi tähän muutokseen liittyvä tulevaisuusilmiö esimerkiksi on se, kuinka määritellä elämä ja sitä kautta oikeudet. Nyt meille tuttuja käsitteitä ovat ihmisoikeudet, lasten oikeudet, eläinten oikeudet jne. ja näistäkin kokonaisuuksista käydään edelleen välillä kiihdyneitä keskusteluja. Jos – tai pikemminkin kun – pystytään keinotekoisesti luomaan sellaisia olentoja, jotka täyttävät nykyiset elämän kriteerit⁸, joudumme myös miettimään sitä, millaisia oikeuksia nämä uudet oliot tarvitsevat. Ja jos nämä oliot omaavat tai kehittävät vielä sellaisia ominaisuuksia, joita voidaan pitää luovana älynä ja/tai tunteina, ongelma vielä syvenee. Pitäisikö tällaisia oliota esimerkiksi opettaa, jos ne ovat kykeneviä omaksumaan uutta, poisoppimaan vanhaa ja luomaan ennen olematonta? Samalla joudumme miettimään uudelleen yhteiskunnan erilaiset toiminnot, organisaatiot ja rakenteet, varsinkin, jos näiden olioiden äly ylittää jossain suhteessa omamme. Vaikka tällaiset kysymyksenasettelut saattavat vaikuttaa kaukaisilta ja epärealistisilta, niitä pitäisi miettiä erityisesti tällä tieteenalalla – Millsin kuuluisa sosiologinen mielikuvitus (1959) ei saisi olla vierasta varsinkaan tulevaisuudentutkijalle. Vaikka luovasti älykäs ja tunteva kone ei ehkä olekaan vielä kuin märkä uni laboratoriossaan työskentelevän tutkijan mielessä, sellaisen olemassaolo jonain päivänä hämmöttää jo horisontissa (ks. esim. Futura-lehden teemanumero 2001, Vol. 20, no. 4)

Yhteenvetoa: taloudellinen vs. teknologinen vs. sosiaalinen muutos

Vertailevassa analyysissään taloudellisen kehityksen teorioista Todoro (1994, 67-92) esittää, että tällainen kehitys itsessään on moniulotteinen prosessi, joka koskee kokonaisia taloudellisia ja sosiaalisia järjestelmiä ja joka sen tähden edellyttää niiden uudelleenorganisointumista ja toiminnan suunnan muuttamista. Hän jakaa teorian viiteen ryhmään: 1) lineaarisen kasvun teorian; 2) rakenteellisen muutoksen teorian ja mallit; 3) kansainvälisen keskinäisriippuvuuden teorian; 4) uusklassiset, vapaan markkinatalouden teorian, ja 5) uusi sisäsyntyisen kasvun teoria. Useimmista tällaisista teorioista puuttuu ajatus murroksesta ja pääasiassa niissä oletetaan päädyttävän nollakasvun tilanteeseen, kun täydellinen tasapainotila on saavutettu. Ne myös selittävät talouskasvun pääasiallisena teknologisen kehityksen tuotokseksi. Vaikka teknologia ei täysin selitä kasvua ja kehitystä, useimpien kehitysteorioiden piirissä se katsotaan yhdeksi tärkeimmistä tekijöistä. Tavanomaisissa sosiaalisen muutoksen talousteorioissa sosiaalisten ja teknologisten innovaatioiden välinen vuorovaikutus jää avoimeksi. Tulevaisuudentutkimuksessa tämä avoin kysymys otetaan esille erityisesti evolutionaarisissa ja systeemiajatteluun pohjaavissa sosioekonomisten järjestelmien teorioissa ja malleissa. Esimerkiksi Thorsten Veblenin, Joseph Schumpeterin ja Kenneth Bouldingin tunnetut ja laajat tutkimukset evolutionaarisesta kehityksen dynamiikasta (vaikka he eivät

7 Käsitteiden monitieteisyys, poikkitieteisyys ja tieteidenvälisyys määrittelystä ks. esim. Mikkeli & Pakkasvirta 2007

8 Elämän kriteereiksi voidaan määritellä esim. itsenäisyys, lisääntyminen, aineenvaihdunta, ravinnon kuluttaminen, kompleksisuus, organisaatio, kasvu ja kehitys, informaation sisältö, laitteiston ja ohjelmiston sekoittaminen sekä pysyvyys ja muutos; ks. tarkemmin Davies 1999.

itse tätä käsitettä suoraan käyttäneekään) ovat tärkeitä virstanpylväitä tulevaisuudentutkimuksen systeemiajattelun ja evolutionaarisen tulevaisuudentutkimuksen kehityksessä (Pantzar 1996).

Monien tutkijoiden käsityksen mukaan teknologinen kehitys voi tapahtua nopeasti, mutta sosiaalinen muutos on hidasta (esim. Puohiniemi 2002, 2006). Aikaisemmin esimerkiksi sosiaalisen hyvinvoinnin, työttömyyden ja nopean teknologisen kehityksen välisiä suhteita pohdittiin laajasti. Esimerkiksi Waris liitti teollistumiseen muutosilmiöinä taloudellisen vaurastumisen, koneistumisen, kaupunkimaistumisen, kohoavan elintason, laajenevan vapaa-ajan, laajenevan sosiaaliturvan ja kansainvälistymisen (1978, 7). Muutoslista on nyt tietoyhteiskunnan murroksessa hyvin erilainen – Warista seuraillen se voisi näyttää vaikka tällaiselta: polarisoituminen ja eriarvoistuminen, tietokoneistuminen, urbanisoituminen, hyvinvoinnin epätasainen jakautuminen, laajeneva työttömyys, kaventuva sosiaaliturva ja väliinputoaminen sekä globalisaatio. Osa ilmiöistä on samoja kuin 1970-luvulla, mutta nämäkin ovat muuttaneet luonnettaan. Esimerkiksi kansainvälistyminen on kehittynyt makrotasolla globalisaatioksi ja mikrotasolla voidaan puhua verkkomediasta ja sen kautta saavutettavasta kansainvälisestä toimintaympäristöstä ja -verkostosta.

Teollistuneissa maissa yksi ”modernin projektin” perustarpeista oli vapautuminen luonnon voimista ja rajoituksista teknologian avulla. Nyt olemme kohdanneet uuden tilanteen, jossa yhä nopeutuva teknologinen muutos voi aiheuttaa kontrolloimattomia muutoksia yhteiskuntien kehityksessä ja vaikuttaa niiden kautta yllättävillä tavoilla organisaatioiden toimintamahdollisuuksiin, tarpeisiin ja yksittäisten ihmisten elämään. Puhutaan sitten vaikkapa postmodernin projektista, mutta tärkeimmäksi ratkaisua kaipaavaksi kysymykseksi nousee nyt se, kuinka voisimme vapautua teknologian voimista ja rajoituksista ja löytää uudestaan harmonisen suhteen luontoon ja sitä kautta onnellisuuteen. Siis kysyttävä olisi nyt, mitä voisi olla kestävä tieto ja millainen siis olisi kestävä tiedon yhteiskunta.

2. PINNALLISUUDEN SYVYYDESTÄ – ELI JATKUVAN MUUTOKSEN KULTTUURI

Meillä on länsimaissa ollut jo parisataa vuotta hyvin vahva loogisen ajattelun ja tieteellisen päättelyn aikakausi, jossa on korostettu toisaalta järkeä ja rationaalisuutta, tieteellistä ajattelua ja tieteellisesti perusteltua päättelyä, toisaalta kovaa työtä oman menestyksen takeena. Menestystä on mitattu taloudellisilla määreillä ja katsotaan, että se on laskettavissa, mitattavissa ja vertailtavissa. Samalla menestys on ollut onnistumisen kriteeri ja onnistuminen taas onnellisuuden edellytys. Tämä ajatuksellinen jatkumo näkyy selkeästi tulevaisuudenkuvia koskevissa tutkimuksissa (esim. Rubin 1998, 2000, 2006; Rubin & Linturi 2004)

Nyt ollaan siirtymässä toisenlaiseen aikakauteen, jossa onnellisuutta ei voidakaan enää suoraan johtaa järjestä ja kovasta työstä taloudellisen menestyksen saavuttamisen kautta. 70-luvulla alettiin puhua elämänlaadusta elintason rinnakkaiskäsitteenä ja siitä lähtien on yhä enemmän kyseenalaistettu suoraviivainen hyvinvoinnin määrittely. Samalla käsitys maailmasta alkoi muuttua, kun toisaalta ympäristöstä ja ekologisesta ajattelusta tuli yhä tärkeämpiä osa-alueita hyvän elämän käsitteen kokonaisuudessa. Toisaalta tietoteknologian kehitys ryynnisti huimasti eteenpäin, ja niin maailma väistämättä muuttui.

Kulttuurin dialektiikka

Vaikka samassa kulttuuripiirissä elävien ihmisten maailmankuvat – ja sitä kautta ehkä myös tulevaisuudenkuvat – ovat suhteellisen samankaltaisia henkilökohtaisista eroista ja elämänhistorioista riippumatta, maailmankuva on itsessään murroksessa (ks. Aalto ym. 2008). Elämme todellisuutta, joka muodostuu yhä moniäänisemmästä kokemuksesta ja jossa arjen toteuttaminen riippuu yhä enemmän yhä abstraktimmista asioista ja ilmiöistä. Sen seurauksena tiedosta, tiedonvälityksestä, tiedon saatavuudesta, sen käsiteltävyydestä ja soveltamisen mahdollisuuksista on tullut arjessa selviytymisen edellytys.

Entä mitä se kulttuuri sitten oikeastaan on? Niiniluoto (2003, 102) on huolissaan siitä, ettemme oikeastaan enää tiedä tässä murroksessa, mitä kulttuurilla tarkoitetaan. Sekä kulttuurin käsite että kulttuurin sisältö ovat sekä jo muuttuneet että edelleen muuttumassa, mutta se tavallaan myös kuuluu kulttuurin luonteeseen. Siivosen (2008, 49–56) mukaan kulttuuri itsessään on jatkuvasti muuttuva ja dynaaminen prosessi, ei mitään pysyvää, selkeästi jäsentyvää ja ympäristöstään helposti irti rajattavaa. Verkostoituvassa maailmassa yksittäisten ihmisten, organisaatioiden ja kulttuurien välinen vuorovaikutus on arvona yhä oleellisempi asia (Wilenius 2008). Vuorovaikutus muuttaa kulttuuria ja samalla kun kulttuuri muuttaa kommunikaation muotoja ja sisältöjä. Tämä vaikuttaa myös teknologian kehitykseen suuntaamalla ja ohjaamalla ajattelua, tarpeita ja sitä kautta myös innovaatioita. Kulttuurin sisällä ihminen muokkaa ymmärrystään, oppii ja kehittyy, ja samalla tässä prosessissa myös kulttuuri muuttuu ja muokkautuu – kysymyksessä on jatkuva dialektinen vuorovaikutusprosessi. Oppiminen itsessään on tiedon keräämistä ja vaihtamista toisten ihmisten kanssa ja tiedon keräämistä ja vaihtamista ympäristöstä erilaisten merkkien avulla. Tässä prosessissa on myös luovuuden perusta (Siivonen 2008, 56). Samalla elämässä kokemamme merkitys liittyy ensinnäkin siihen, miten me ymmärrämme asioiden itsensä mahdolliset ta-

voitteet, toiseksi siihen kuinka me koemme voivamme vaikuttaa asioihin ja tavoitteen rakentamiseen, ja kolmanneksi siihen, miten me koemme asioiden vaikuttavan omiin tavoitteisiimme. Merkitys sinänsä on suhde tavoitteen ja keinon välissä. Se on kokijan subjektiivinen, mahdollisesti empaattinen tunne (R. Linturi 2008a).

On nykyilmapiirin mukaista kysyä, kumpia haluamme olla: menestyviä globaalikansalaisia vai luuseriluontoisia sinnittelijöitä. (Vuorenkoski ym. 2008) Asiat nähdään mustavalkoisina, joko-tai-malleina. Kannattaa kuitenkin pohtia sitä, ovatko nämä todella aitoja toisensa poissulkevia vaihtoehtoja. Kuinka moni kovaa kiitävä globaali menestyjä kohtaa itsensä ja oman inhimillisen rajallisuutensa – niin fyysisen kuin henkisen – viimeistään silloin, kun voimat eivät enää riitä?

Kulttuurin tunnevaltaistuminen

Murrosajan yhtenä ominaisuutena on se, että kaikessa mediavyörytyksessä sekä vastinparit ”todellinen” ja ”kuviteltu” että ”aito” ja ”virtuaalinen” menettävät erottelukykynsä ja sitä kautta niistä tulee vähitellen käyttökeltottomia (ks. esim. Niiniluoto 1989, 83–84; 2003, 56–59; Rubin 1992, 130–132). Tämä johtaa siihen, että kuvitteellisista asioista ja ilmiöistä, kertomuksista tulee yhtä tärkeitä selitysmalleja ja toiminnan ohjenuoria kuin perinteisesti tosiksi ja todellisiksi mielletyistä asioista. Toisaalta tarinoiden, kertomusten, satujen yms. tarkoituksena on aina ollut auttaa ihmistä ymmärtämään omaa todellisuutta ja määrittelemään oma paikkansa ja tehtävänsä siinä. Nyt kuitenkin yhä kompleksisemmaksi muodostuvasta todellisuudesta itsestään on tullut niin vaikeasti jäsentävä ja jäsennettävä, että vanhat ja selkeät selitysmallit ja työkalut ovat menettäneet selityskykynsä. Tarvitaan siis paljon monimutkaisempia, monitasoisempia ja moniselitteisempiä tarinoita kuin ennen. Ongelmaksi muodostuu tässä se, että on luonnollista yrittää yksinkertaistaa sitä mikä on aidosti kompleksista – tulee houkutus vetää mutkat suoriksi ja selittää fiktion avulla monimutkaiset asiat helpoiksi ja selkeiksi. Silloin tarinan kielelle käännetty kuva todellisuudesta ei enää selitä mitään olemassa olevaa vaan toivekuvaa siitä, maailmaa sellaisena, jollainen sen haluaisimme ja toivoisimme olevan: yksinkertaisena ja selkeänä.

Viihdeteollisuus tuottaa fiktiivisiä ja näennäistodellisia (esim. ns. reality-ohjelmat) kertomuksia todellisuudesta. Nämä tarinat ovat – ja ovat aina olleet – sinällään hyvinkin tarpeellisia kokonaisuuden hahmottamisen kannalta, ja parhaimmillaan ne paljastavat myyttien ja fiktion avulla sellaista olennaista, mikä ei muuten avaudu. Esimerkkinä voidaan ajatella vaikka television saippuasarjan katsojaa, joka on sarjan roolihahmoihin verrattuna kuin jumala: hänellä on ohjelman tilanteeseen nähden ylivertaista tietoa hallussaan. Hän on kokonaisuuden yläpuolella, tietoinen sellaisista syistä ja seurauksista, tapahtumiin johtaneista tilanteista, kokonaisuudesta ja sarjafilmin roolihenkilöiden salatuista motiiveista kuin sarjan tapahtumisessa mukana olevat fiktiiviset roolihenkilöt. Kompleksisoituvassa yhteiskunnassa saattaa yksittäisellä ihmisellä olla sen toiminnoista ja logiikasta yhtä epämääräinen ja jäsentymätön kuva kuin sarjafilmin roolihenkilöllä lumetodellisuudestaan, joten roolihahmoon on helppoa ja turvallista samaistua. Tavallaan voidaan ajatella, että sarjan seuraaminen antaa illusorisen mutta samalla terapeutin tunteen vallasta ja hallinnasta, joka kuitenkin on valtaa ja hallintaa vain kuvitteellisesta todellisuudesta. (Rubin 1992, 131–132).

Toisaalta samantapaisen terapeutin ja oppimista edistävän keinon kompleksisessa todellisuudessa toimimiseksi antavat erilaiset yhdessä pelattavat virtuaaliset tai konkreettiset pelit, vaikka Second Life-huoneisiin

rakennetuissa oppimisympäristöissä järjestettävät virtuaalioppimistapahtumat ja erityisesti live-roolipelit (larp-paus). Sen lisäksi, että ne opettavat toimimaan yhdessä sosiaalisesti ja korostavat ja kehittävät luovuutta, mielikuvitusta ja ovat hauskoja, ne myös auttavat pelaajia – usein nuoria – hahmottamaan monien eri toimijoiden ja tapahtumien yhteisvaikutuksia ja tekemään valintoja ja päätöksiä monimutkaisten tapahtumaketjujen ja seuraamusten tilanteissa. Samalla suhde aikaan saa uusia ulottuvuuksia. Sarjafilmeihin ym. viihdeteollisuuden tuotteisiin nähden ne ovat kuitenkin ylivoimaisia, koska ne osallistavat, ohjaavat toimimaan itse ja proaktiivisesti. Second Life ja roolipelaaminen yleensäkin on tässä otettu esimerkiksi sellaisesta tulevaisuuden haltuunoton ja muuttuvan sosiaalisen todellisuuden ymmärtämisen työkalusta, joka on kehittynyt suoraan ruohonjuuritasolla. Historia näyttää meille paljon esimerkkejä siitä, kuinka murroksen myötä pienistä ruohonjuuritaso- ilmiöistä ja kehityskuluista on vähitellen muodostunut tärkeitä uuden aikakauden instituutioita, jotka on vähitellen legitimoitu osaksi toimivaa yhteiskuntaa. Ajatellaan vaikka 1800-luvun suffragetteja, joiden tasa-arvopuheet ja mielenosoitukset koettiin omituisina ja häiritsevinä, jopa mielenvikaisuuden osoituksina tai rikollisena käytöksenä – ja kuitenkin suurelta osin heidän toimintansa seurauksena naiset saivat äänioikeuden ja edustuksellinen demokratia nykyisinkin toimivat muotonsa. Tai hyvin toimeentulevien porvarisnaisten perustamia raittiusyhdistyksiä, joiden pohjalta kehittyi suomalainen alkoholipolitiikka. Onhan mahdollista, että jonain päivänä roolipelaaminen on normaali ja hyväksytty osa nuorten ja koulun sosiaalista kasvatusta.

Miten olemme toisillemme?

Tutkiessaan hollantilaisten sosiaalisen kanssakäymisen muutoksia van Ingen (2008) huomasi, että parin viimeisen vuosikymmenen kuluessa ihmisten sosiaalisen kulttuurin muodot ovat muuttuneet suuresti ja Puohiniemen (2002, 250–252; 2006) suomalaisten arvoja koskevat tutkimukset kertovat samaa. Enää ei esimerkiksi vierailta toisten koton samalla tavoin kuin enne. Sen sijaan on lisääntynyt sosiaalinen vuorovaikutus erilaisissa verkoissa ja median välityksellä. Vanhemmat ikäluokat viettävät yhä enemmän vapaa-ajastaan kotona television ääressä samalla, kun aidon vapaa-ajan määrä on selvästi vähentynyt. Ihmiset tekevät entistä pitempiä ja rikkonaisempia työpäiviä, koska työn sitoutuminen määrättyyn paikkaan ja selkeästi ajallisesti muusta ajasta eroteltavaksi toiminnaksi on jatkuvasti vähentynyt. Nuoremmat sen sijaan viettävät entistä enemmän aikaa sosiaalisessa medias- sa verkoissa ja vanhempiaan enemmän myös omien ystäviensä parissa erilaisissa informaaleissa tapaamisissa.

Puohiniemen (2006, 101–111) mukaan 1990-luvun alun jälkeen tapahtui merkillinen muutos, jota hän kuvaa uusyhteisöllisyyden nousuksi. Ensinnäkin viime vuosikymmenen viimeisen vuosikymmenen alussa tapahtui maailmassa suuria muutoksia – norjalainen Thomas Hylland Eriksen (2001, 8-10) sanoo, että uusi vuosituhat alkoi jo silloin. Neuvostoliitto hajosi ja samalla koko itäinen Eurooppa muuttui hyvin nopeasti mutta myös kipeästi Euroopan peräkylästä itsetietoiseksi ja omanarvontuntoiseksi valtioiden joukoksi. Samaan aikaan Suomessa oli syvä lama, joka nakersi varsinkin nuorten turvallisuudentunnetta voimakkaasti. Onnistunut ja onnellinen tulevaisuus ei yhtäkkiä ollutkaan hyvän koulutuksen ja sitkeän työn taattu tulos, vaan omien vanhempienkaan tasoisen elintason saavuttaminen alkoi tuntua nuorista yhä vaikeammalta. Samalla uusi teknologia muutti vuorovaikutuk- sen muotoja ja mahdollisti paljon sellaista, mitä ei osattu vielä viittä vuotta aikaisemmin kuvitellakaan. Lisäksi sodan merkitsemät eli omassa nuoruudessaan sodan kokenut sukupolvi alkoi vähitellen väistyä päättävistä ase-

mista. Vuosikymmenen alussa arvoja alkoi vähitellen värittää universalismin nousu. Se tarkoittaa kulttuurisen avoimuuden lisääntymistä, mutta samalla myös yhdenmukaisuuden paine on kasvanut. Hedonismi nostaa päätään turvallisuuden tunteen vähenemisen myötä ja sitä myöten turvallisuuden nousuna arvoasteikossa.

Kaikkein selkeimmin Puohiniemen (2006, 101–111) mukaan muutos kuitenkin näkyy uudenlaisen yhteisöllisyyden nousuna – hän käyttääkin tästä nimitystä ”uusyhteisöllisyys”. Tieto- ja viestintäteknologia mahdollistaa suoran toiminnan ja välittämisen – esimerkiksi sopii vaikka vuoden 2004 tsunami, jonka uhreille ihmiset alkoivat spontaanisti kerätä avustuksia ja Punaisen Ristin kerääjiksi hakeutui enemmän ihmisiä kuin koskaan. Avustusoperaatio tuotti kaiken kaikkiaan 27 miljoonaa euroa (ibid. 105). Universalistinen kansalaistoiminta saa jatkuvasti uusia muotoja ja se on sekä spontaania, tunnevaltaista että lyhytaikaista – kertakäyttöistä kulttuuria.

Uusyhteisöllisyyden toinen piirre nousee juuri tästä kertakäyttökulttuurista: ilmiöt ovat lyhytaikaisia ja tulosten pitäisi näkyä aina ja kaikessa heti. Välitön ja tunnepohjainen palaute on kaiken kansalaistoiminnan välttämätön edellytys.

Yksi uuden sosiaalisen kulttuurin erityisimmistä ja jännittävimmistä piirteistä on sen universaalien luonteen antamat mahdollisuudet. Sekä koemme että jaamme kokemuksemme yhä enemmän sosiaalisessa mediasa. Giddens (1991, 4) käyttää käsitettä ”välitetty kokemus” (mediated experience). Kyse ei ole massakokemuksesta sen tavanomaisessa merkityksessä vaan yksittäisen ihmisen suhteesta universaaliin ja sen heijastumisesta omaan kokemukseen. Ihminen voi tuntea, että hänen omat, henkilökohtaiset tunteensa ja ajatuksensa saavat oikeutuksen tai ainakin vahvistuksen siitä, että samanlaisia tunteita tai ajatuksia tuntevat ja kokevat niin monet muutkin samaan asiaan liittyen ja samanaikaisesti. Tieto tästä universaalista kokemisesta välittyy sosiaalisen median kautta usein reaaliaikaisesti tai ainakin hyvin nopeasti. Tämä tieto samalla vahvistaa kokemusta ja tekee niistä universaaleja. Vaikka universaalit kokemukset eivät aina liity yhteiseen historiaan tai traditioon, niiden universaalius sinänsä muodostuu niiden voimaksi (Bauman 1993, 42).

Yhteenveto: Universaali kokeminen

Ihmisen tarve tietää tulevasta – tulevaisuustietoisuus – on kulttuurisesti määrittynyt (Malaska & Holstius 2009). Silti jos siis yritetään käyttää yhteiskunnan teolliseen rationaliteettiin perustuvia ja sen pohjalta syntyneitä vanhentuneita toimintamalleja ja keinoja tapahtumassa olevan muutoksen myötä esiin nousevien uudenlaisten ilmiöiden ja tarpeiden hallintaan, lopputulokset saattavat olla kummallisia. Päädymme odottamattomiin tilanteisiin ja tapahtumisiin ilman, että olisimme mitenkään kyenneet valmistautumaan niihin. On liian helppo olettaa, että samalla, kun murros ja muutos luovat uusia tarpeita ja muuttavat käsitystämme todellisuudesta, ne myös itsessään luovat tarvittavat instituutiot ja työkalut tässä uudenlaisessa todellisuudessa selviämiseksi. Jollain tavalla meidän on otettava vastuu myös siitä, ettemme menetä käsitystä kokonaisuuksista tai halua ymmärtää, mitä ja miksi ympärillämme tapahtuu, vaikka se tapahtuu yhä nopeammin ja intensiivisemmin. Todellisuus ei ala säätelämään itse itseään. Vaikka siis pyrimme valjastamaan uudet teknologiat käyttöömmä ja hyödyntämään niitä parhaamme mukaan, ongelmana ei olekaan enää nyt pelkästään se, että voimme näin tehdä. Ongelmana on se, että siinä prosessissa olemme ehkä vääränlaisen, vanhentuneen todellisuuskäsityksen ja maailmankuvan vankeina ja ratkaisumme perustuvat väriin tai vanhentuneisiin oletuksiin todellisuuden luonteesta.

Meillä on valittavana ainakin kaksi tietä: Toista käydessä vaarana on tunteiden puuduttuminen ja kaupallistuminen. Toisen tien valinta luo mahdollisuuden uudenlaiseen yhteisöllisyyteen, lähimmäisestä välittämiseen ja hyvään elämään. Samalla kyse ei ole pelkästään tarpeesta luoda ja ottaa käyttöön uusia menetelmiä ja toimintamalleja uudenlaisessa todellisuudessa selviytymiseksi, vaan on lisäksi analysoitava myös alkuperäinen tilanne uudestaan. Sen tapahtumisen syytkin voivat olla ihan toiset kuin mitä luultiin, koska tämä luulemisemmekin – kykymme hahmottaa ja ymmärtää todellisuutta ja siinä tapahtuvia ilmiöitä – perustuu vanhentuneeseen maailmankuvaan. Nuorten tulevaisuudenkuvia koskeneissa tutkimuksissa näkyi myös merkkejä siitä, että keinotekoiset ja fiktiiviset kuvat todellisuudesta saattavat korvata ”tosi” todellisuutta. (Rubin 1998, 2000) Samalla viihdyttävyyden ja elämyksellisyyden painotus korostuu niin tiedonvälityksessä (infotainment), opetuksessa (edutainment) kuin päätöksenteon hyväksytyinä perusteina (Rubin & Hietanen 2004; Rubin & Linturi 2004, 95–97; Rubin 2006, 53–55). Tämä sekä juontuu individualismin noususta että omalta osaltaan korostaa sitä.

Tämän takia olisi mietittävä tulevaisuudentutkimuksen opetuksessa kuin opetuksen suunnittelussa seuraavia asioita:

- § Miten kulttuurin emotionaalistuminen vaikuttaa sosiaaliseen kokemiseen?
- § Miten rationaalisuuden tunnepohjaisuuden legitimaatio muuttaa käsitystämme todellisuuden luonteesta ja miten se vaikuttaa kykymme toimia, valita kestäviä toimintamalleja?

Yksilöllisesti koetut elämykset ja tunteet tulevat hyväksyttäviksi ja haluttaviksi juuri sen vuoksi, että voimme esimerkiksi verkkomedian välityksellä olla osallisina erilaisissa globaalisti välitettävissä tapahtumissa ja tilanteissa. Miten lisääntynyt tunteiden kollektiivinen kokeminen median kautta ja välityksellä, eräänlainen julkinen intiimiys, meihin vaikuttaa? Muuttaako se sosiaalista käyttäytymistämme, suhdettamme toisiimme? Voimme kokea, että samoja tunteita ja asioita kokevat samanaikaisesti sadattuhannet tai ehkä miljoonat muut ihmiset eri puolilla maailmaa. Jaettu yhteinen kokemus ei kuitenkaan perustu mihinkään yhteiseen arvorakennelmaan, historiaan, traditioihin tai kulttuuriin. Sen voima nousee juuri siitä, että se on universaali. Ehkä tätä kautta jungilainen kollektiivinen tajunta lopulta saavuttaa arkitodellisuuden ja mahdollistuu konkreettisesti meille kaikille.

3. ARJEN RATIONAALISUUS – ELI LUULEMISEN TIETÄMISESTÄ

Sosiaalitieteissä ajatellaan, että ihmisten käyttäytyminen on yleisesti ottaen rationaalista – Max Weberin termin päämäärärationaalista. Ihmiset pyrkivät parhaansa mukaan rakentamaan päämääriä ja arvioimaan sitten tilanteen analyttisen tarkastelun avulla omia mahdollisuuksiaan ja keinoja niihin päästäkseen (keinorationaalisuus). Tähän arviointiin tarvitaan sekä uskomuksia että arvottamisia (von Wright 1986, 57–61. Ks. myös Nurmi 1995). Siten keinoja voidaan myös hylätä eettisin perustein (arvorationaalisuus), vaikka ne muutoin näyttäytyisivät rationaalisilta asetetun päämäärän saavuttamiseksi. Silti globaalin muutosprosessin myötä länsimaisen tieteen monopoli rationaalisuuden määrittelyssä on murtumassa. Aikaisemmin niin selvästi tiedettävissä olevat ja yleisesti omaksutut, kyseenalaistamattomat standardit eivät enää pädekään. Samalla on yhä vaikeampi vetää selvä raja esimerkiksi sille, mikä on hyväksyttyä, mikä ei, kun sekä päätöksenteon kohteet että päätöksentekoon osallistuvat ihmiset ovat taustoiltaan, kulttuuriltaan, arvomaailmoiltaan ja jopa kieleltään yhä heterogeenisempia. (Beck 1992, 29–30; Rubin & Kaivo-oja 1999; Rubin 2000, 179–182)

Järkeä ja tunteet

Periaatteessa psykologiassa ihminen ymmärretään tulevaisuusorientoituneeksi ja tavoitteelliseksi olennoiksi, joka pyrkii toimissaan ja valinnoissaan rationaalisuuteen. Silti rationaalisuus on pohjimmiltaan usein emotioihin ja intuitioon perustuvaa, vaikka emme sitä sellaiseksi miellä tai edes hyväksy. Ihminen rakentaa tavoitteensa analysoimalla parhaansa mukaan sitä, millaiseksi hän tulevaisuuden kokee tai näkee sen tietämyksen, mielikuvituksen ja opitun logiikan pohjalta, joka hänellä on (Rubin 1998; Rubin & Linturi 2001). Tavoitteet ja motiivit juontuvat pyrkimyksestä saavuttaa parhaaksi ymmärretty tulevaisuus niiden edellytysten avulla, jotka ihminen itsellään kokee olevan. (Loye 1983). Kyse on siis toisaalta tulevaisuudenkuvien muodostamisesta koskien sitä, mikä on tavoiteltavaa ja mikä taas ei, ja toisaalta sitä, mitä ihminen mieltää kussakin tilanteessa rationaaliseksi toiminnaksi toivotun tulevaisuuden saavuttamiseksi. (Rubin 2000, 36–37)

Tunteen ja järjen vastakkainasettelu on kuulunut länsimaiseen ajatteluun jo antiikin Kreikan filosofien pohdiskeluista alkaen. Platon esitti, että vaikka järki ohjaa sielua, tunteet antavat sille voiman (Niiniluoto 2003, 88). Arvolatausten antaminen niille siten, että tunne katsotaan jotenkin järjelle alisteiseksi, irrationaaliseksi, huonommaksi ja vähemmän merkitykselliseksi tavaksi tietää, nousi tärkeäksi niin tieteenfilosofiassa kuin yhteiskunnan tasolla valintojen ja päätöksenteon ohjenuoraksi kuitenkin vasta valistuksen myötä. Emotionaaliset asiat, ilmiöt ja toiminnot ymmärrettiin vähitellen luonteeltaan irrationaaliksi, ei pelkästään ei-rationaaliksi. Nykyisin kuitenkin sekä filosofiassa että kognitiotieteissä ajatellaan, että jokaiseen yksittäiseen ihmisen mielentilaan liittyy sekä tunteellinen (emotionaalinen) puoli että tiedollinen (kognitiivinen) puoli – puhdasta rationaalisuutta ja puhdasta järkeä voidaan löytää vain tietokoneista. Tunne ja järki toimivat yhdessä ja muodostavat rationaalisen valinnan perustan. Irrationaalisuus tulee kuvaan mukaan silloin, jos ”tunteet johtavat uskomuksia tai toimintaa ristiriitaan järjen kanssa” (Niiniluoto 2003, 89).

Pathos, ethos ja logos

Perinteisesti voidaan ajatella, että ihmisten välisessä kanssakäymisessä ja vuorovaikutuksen luonteessa vaikuttaa kolme erilaista tekijää – tunteisiin ja empatiaan vaikuttavat asiat eli pathos, eettisiin valintoihin, arvoihin, arvoihin ja luotettavuuteen vaikuttavat tekijät eli ethos sekä asioihin, niiden argumentointiin ja välittämisen muotoihin sinänsä liittyvät tekijät eli logos. (Kakkuri-Knuutila & Kylänpää 2008) Pathos-puhe voitaisiin kiteyttää tunteisiin vetoavaksi vakuutteluksi käsiteltävän asian tärkeydestä ja ehkä myös omasta merkityksestä sen käsittelyssä. Pathokselle on tyypillistä positiivisten tunteiden vahvistaminen ja samalla oman kyvykkyyden ja muiden positiivisten odotusten korostaminen. Samalla pyritään voimattomuuden tunteiden vaimentamiseen – voimauttamiseen. Ethos-puhe on toimijan uskottavuuden korostamista. Tämä korostus saadaan aikaan esimerkiksi viittamalla omiin kokemuksiin, riippumattomiin arviointeihin ja toisten puutteisiin. Logos-puhe on oman asian tai väittämän rationaalista perustelua ja samalla kiteytystä käsiteltäviin teemoihin.

Ongelmana ajassamme on kuitenkin se, että näiden kolmen tekijän välinen tasapaino on muuttunut. Kun viimeisten 150 vuoden ajan on korostettu logosta ja ethosta, nyt pathos on saamassa lisää tilaa arjen päätöksenteossa ja valinnoissa ja se muuttaa valintojen rationaalisuutta niin yksittäisen ihmisen tasolla kuin yhteiskunnassa ajanhengen tasolla.

Tätä arjen rationaalisuutta kuitenkin vaikeuttaa nopeasti muuttuva ja koko ajan uudeksi määrittyvä todellisuus. Kun yhä enemmän tietoa on saatavilla reaaliaikaisesti, syyn ja seurauksen looginen jatkumo menettää merkitystään. Uskottavan ja mahdollisen rajat pyyhkiytyvät jatkuvasti pois muodostuakseen uudestaan uuden informaation, teknologian ja uusien innovaatioiden myötä. Tämä vähitellen vaikuttaa siihen, miten yleinen rationaalisuuden käsitys määräytyy yhteiskunnassa. Samalla päätöksenteon prosessit ja perusteet sekä perustelujen kriteerit muuttuvat sekä yksilön että yhteiskunnan tasolla. Joudumme yhä useammin tilanteisiin, jossa vaaditaan nopeaa ja täsmällistä päätöksentekoa, vaikka käytettävissä oleva tieto on puutteellista tai – ja ehkä vielä useammin – sitä on liikaa. Joka tapauksessa tämä tieto on hajanaista ja sirpaleista – informaatio on epätäydellistä (Wilenius & Malmelin 2009). Lisäksi meitä hämmentää postmodernin ajan ajattelutapa, jossa tiedon ja totuuden väliset raja-aidat kaatuvat rytisten. Tämä ei tarkoita pelkästään kritiikkömyyttä suhteessa mediaan ja sen kautta välittyvään, jatkuvasti lisääntyvään ja kaikille halukkaille avoimeksi antautuvaan tietoon⁹. Tiedon ja totuuden ongelma näyttäytyy myös todellisuuden totuusmerkityksen muutoksena, todellisuuden ja totuuden muuttuvana suhteena. Niiniluoto (2003, 56–58) sanoo, että tosi todellisuus häipyä yhä enemmän todellisuuden representatioiden taakse. Todellisuus muuttuu yhä enemmän virtuaaliseksi, merkiksi ja kuvaksi, mediassa näyttäytyväksi ja välitettäväksi materiaaliksi, jonka totuudellisuuden kriteeri on juuri sen välitettävyydessä. Silloin todellisuus lakkaa olemasta ja muuttuu hypertodellisuudeksi eli aidon todellisuuden petolliseksi näennäiskopioksi, tai virtuaalitodellisuudeksi eli illuusioksi todellisuudesta. Samalla kun me astumme hereillä, vastuullisina ja ainakin näennäisen tietoisina tähän uuteen kokemisen tasoon, ongelmaksi muodostuu se, kuinka pystymme erottamaan ”todel-

9 Tämä ongelma on tiedostettu jo pitkään, puhuttiinhan mediakasvatuksesta paljon 1980–1990 -luvuilla (ks. esim. Härkönen 1986, 1994). Nyt puhutaan tietoyhteiskuntavalmiuksista, jolla tarkoitetaan esimerkiksi mediakriittisyyttä, tieto- ja viestintäteknologian ”omistajuutta” ja kansalaistaitoisuutta, navigoinnin metataitoja, sisältöosaamista (ks. esim. SOMETU-verkon verkkokeskustelu 2009).

lisen” todellisuuden virtuaalisesta, keinotekoisesta (Rubin 1992, 130–132). Tai kuka tietää, ehkä olemme astumassa aikaan, jossa tämänkaltaisten todellisuuden asteiden tai tasojen erottelujen tekeminen ei vähitellen enää olekaan oleellista tai tarpeellista.

Todellisuuden virtuaalistumisen ja tiedon ja totuuden rajapinnan hämärtyminen myötä yksittäisen ihmisen olemassaolosta tulee yhä useammin totta vain mediassa ja sosiaalisessa mediassa esille tulemisen kautta (Niiniluoto 2003, 39). Näin selittyy esimerkiksi se, että ihmiset alistuvat paljastamaan mediassa itsestään ja elämästään hyvinkin henkilökohtaisia asioita tai lähtevät mukaan kaikenkarvaisiin televisiokisoihin, vaikka tietävät joutuvansa julkisesti naurunalaiseksi ja nöyryytettäväksi.

Periaatteessa ihmisen päätökset ja valinnat siis näyttävät ja vaikuttavat ulospäin loogisilta ja rationaalisilta, vaikka todellisuudessa taustalla on tunnepohjainen perussy. Evoluutio on tuottanut ihmisten ja muiden eläinten tunteet (R. Linturi 2008a). Olemme vain oppineet vankan länsimaisen tieteen seurauksena kätkeään tunnepohjaiset perustelut syvälle tieteellisen tai näennäistieteellisen ja kvasirationaalisen kaavun alle. Tässä meitä on auttanut myös kieli ja käsitemaailma, joka on muotoutunut kuvaamaan rationaalista ajattelua ja maailmankuvaa hyvin tarkasti, mutta jonka kautta emotionaalinen maailma ja todellisuus avautuvat edelleen huonommin. Toisaalta juuri tämä piilotetun ja peitetyn emotionaalisen motiiviperustan olemassaolo saattaa toisinaan aiheuttaa sen, että käyttäytymisemme valintatilanteissa saattaakin näyttäytyä toisille epäjohtomukaisena, vaikka toimijasta itsestään kaikki vaikuttaa hyvinkin rationaaliselta (Nurmi 1995; Etzioni 1988, 125–150)

Haluan uudestaan korostaa sitä, että tarkoitus ei ole väheksyä tieteen, tieteellisen tiedon eikä tieteen piirissä määriteltyjen tietämisen ja tiedon kriteerien merkitystä. Tieteellisellä tavalla tietämisessä on kuitenkin omat rajoituksensa, jotka tulevat vastaan yhä useammin nyt, kun maailma muuttuu ja siirrymme teollisen yhteiskunnan kehittämisen ja ylläpitämisen sanelemista tarpeista uudenlaiseen todellisuuteen. Kun tarpeet muuttuvat, myös tietämisen tapojen on muututtava sen mukana. Tiede voi auttaa arvioimaan todellisuutta ja teorioiden avulla voidaan tutkia dynaamisia systeemejä ja muutoksen sisäisiä säännönmukaisuuksia, mutta silti tiede ei voi ratkaista ihmisten perimmäisiä arvokysymyksiä (Niiniluoto 2003, 312–313).

Järki ja tieteen usko rationaalisuuden sosiaalisena perustana

Maffessolin (1996) paljon käytetty määritelmä ja käsitepari nykykulttuurista on, että massakulttuuri on hajonnut ja sen tilalle on astunut joukko erillisiä, sirpaleisia ryhmiä, joita hän kutsuu heimoiksi – ja tätä aikaa siten heimojen ajaksi. Maffessolin käsityksen mukaan heimon tarkoitus on mobilisoida yhteisesti koettavissa olevia tunteita ja luoda siten uudenlaista sosiaalista kollektiivisuutta. Sosiaalinen kokemus muodostuu tästä syystä yhä useammin jaetuista tunteista ja lohtua tai turvallisuutta tuottavista rituaaleista, jotka muovautuvat yhä uudelleen ja yhä nopeammin muuttuvien tilanteiden luomien ehtojen mukaisesti. Pathos-elementti korostuu ja tästä muodostuu postmodernin tietoyhteiskunnan – jos sellaista käsitettä halutaan käyttää¹⁰ – rationaalisuuden perusta.

10 Mika Mannermaa on maininnut, että jo 1980-luvulla murrosajan yhteiskuntaa koskevia käsitteitä löytyi englanninkielisestä kirjallisuudesta yli 60 (lähde muistinvarainen, henkilökohtainen keskustelu).

Modernissa teollisuusyhteiskunnassa sitä vastoin rationaalisuus nähtiin/nähdään¹¹ arvona sinänsä. Ajateltiin, että päätösten ja valintojen tulee perustua tieteelliseen maailmankuvaan ja rationaalisuus ymmärrettiin tämän ideaalin toteuttamisen lopputuloksena. Tästä nousee yksi nykyhetken tyypillisistä ongelmista: koska onkin vaikeaa löytää rationaalisia syitä reaktioille ja valinnoille, jotka perustuvat jaetuille ja usein erityisesti myös median ja sosiaalisen median kautta välittyneille tai välitettävillä tunteilla, niille haetaan tai rakennetaan – usein jälkikäteen – näennäisrationaalinen selitys, tulkinta tai yleistys. Näin saavutetaan hyväksyntä täyttämällä moderni rationaalisuuden ideaali. (ibid. 18)

On mielenkiintoista huomata, että esimerkiksi talusteoreetikot¹² tarkastelevat vähitellen ihmistä myös psykologisena olentona, jonka ainoa toiminnan motivoija ei ollenkaan ole ulkopuolelta määriteltävä rationaalisuus ilmiösunaan mahdollisimman suuri taloudellinen tuotto. Valintojen ja päätösten taustalla on paljon paljon muutakin. Ensinnäkin Valistuksen tuottaman järjestyksen seurauksena ihmisten on parin sadan vuoden ajan ollut vaikea perustella toimiaan puhtaasti tunnepohjalta – se ei sovi järki- ja tietoisuuteen eikä siis sitä kautta ole sivistyksen merkki. Silti ihminen on pohjimmiltaan tunnepohjainen olento. Tämä on johtanut siihen, että perustaltaan tunnepohjaiset ratkaisut puetaan ikään kuin järjestyksen kaapuun ja perustellaan rationaalisin käsittein, koska se on sosiaalisesti oikein ja hyväksyttyä. Niinpä osa päätöksiin vaikuttaneista tekijöistä yksinkertaisesti jätetään tietoisin perustelun ulkopuolelle tai niiden perusteluja yksinkertaistetaan niin että ne sopivat järjestykseen. Yhteiskunnassa on myös muutamia yleisesti hyväksytyjä toiminnan arvoperusteluja, joita ei tarvitse kyseenalaistaa (esim. ”tämä on kestävä kehitys”) koska ne jo sellaisenaan rajaavat perustelun oikeaksi ja siis järkeväksi.

Toinen päätösten ja valintojen perusta on (ja on ehkä aina ollut) arvot. Oikean ja väärän, hyvän ja pahan, arvokkaan ja ei-arvokkaan ja miksei myös olennaisen ja tärkeän vs. epäolennaisen ja merkityksettömän välillä käytävä sisäinen keskustelu on totta meille kaikille ihmisille olennoille, puhutaan omastatunnosta. Se, että ihminen edelleen pystyy näkemään näiden välillä eron ja tekemään valintansa sen pohjalta, osoittaa, että arvoilla on valtava merkitys päätösten motivaattorina. Saman ilmiön toinen puoli näkyi esimerkiksi siinä kiihtyneessä julkisessa keskustelussa, joka heräsi Fortumin johtajien palkkioista Suomessa (ja samantapaisista optioprosesseista mm. Englannissa ja USA:ssa). Ihmiset kokivat ne yksinkertaisesti moraalisesti vääräksi ja epäoikeudenmukaisiksi. Harva kuitenkaan perusteli vääräksi kokemistaan omalla henkilökohtaisella edullaan, jota siis oli rikottu. Pikemminkin asia nähtiin yhteiskunnan vähäosaisten, taantumassa työnsä ja toimeentulonsa menettäneiden ja lomautusuhkan alla olevien kannalta; siis perimmältään oltiin lähimmäisen asialla (itse sitä edes oikeastaan

11 Vaikka olemme jo monessa suhteessa ohittaneet modernin teollisuusyhteiskunnan ajanjakson, sen luomat sisällöt, toimintaperiaatteet, instituutiot ja käytännöt ovat hyvin suurelta osin edelleen voimassa samalla, kun toisaalta uusi ajanjakso tuottaa omia vastaavia sisältöjä jne. Tämä ristiriitainen tilanne – erilaiseen rationaalisuuteen perustuvien mallien yhtäaikainen olemassaolo nykytodellisuudessa vaikeuttaa ihmisten keskinäistä ymmärtämystä, sekoittaa toimintalogiikkaa ja hankaloittaa päätöksentekoa ja valintoja niin yhteiskunnan tasolla kuin yksittäisten ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

12 Ks. uusklassisen taloustieteen kritiikki ja ns. neurotaloustiede, joista on käyty keskustelua myös Tulevaisuuden tutkimuskeskuksessa (esim. Jari Kaivo-ojan ennakoitiblogin kirjoitukset ja sähköpostiviesti 6.4.2009 sekä siitä juontunut jatkokeskustelu).

huomaamatta). Kyse on viime kädessä yhteiskunnan legitimaatiokriisistä, ei onneksi kovin suuresta (ainakaan vielä).

Loogis-empiirinen päätöksenteko onkin normatiivis-affektiivista...

Perinteisesti on oletettu, että kun ihmiselle näyttäytyy jokin selkeä päämäärä tai tavoite, hän alkaa kerätä, tulkita ja prosessoida tietoa erilaisista vaihtoehdoista ja toimintatavoista, jotta hän voisi rakentaa parhaan ja järkevimmän keinon saavuttaa se. Etzioni kuitenkin osoittaa artikkelissaan (1988, 125–150), kuinka ihminen valintatilanteessa nojautuu sekä tietämyspohjaan että tunne- ja arvopohjaan ja rakentaa niiden luomalle perustalle tulevaisuudenkuvansa, tavoitteensa ja toimintastrategiansa. Hän jakaa päätöksenteon taustalla olevat motiivit normatiivis-affektiivisiin (N/A) tekijöihin ja loogis-empiirisiin (L/E) tekijöihin ja väittää, että N/A-tekijät vaikuttavat sekä päämäärien asettamiseen että niiden keinojen valintaan, joilla päämäärään pyritään (ibid., 126). Kyse onkin pikemminkin selitysmallista ja uskomuksista, joilla N/A-motiivit puetaan hyväksyttävään L/E-muotoon. Esimerkkinä Etzioni kuvaa tilannetta, jossa työntekijä joutuu päättämään, kummalle hän olisi uskollinen, työnantajalle vai ammattiyhdistykselle. Päätöksentekoon ei silloin vaikuta pelkästään se, kumpi valinta aiheuttaisi enemmän hyötyä tai vahinkoa työntekijälle itselleen, vaan myös se, millaiset eettiset seuraamukset valinnalla on.

Etzioni jakaa valinta- ja päätöksentekomallinsa kolmeen vyöhykkeeseen, jotka otetaan käyttöön erilaisissa tilanteissa. N/A-poissulkeminen (exclusion) tarkoittaa sitä, että joissain tilanteissa määrätyt mahdolliset toimintamuodot jätetään harkinnan ulkopuolelle. Esimerkiksi jokin toimintamuoto koetaan joko moraalisesti tai tunnetasolla sopimattomaksi tai epäolennaiseksi, tai sitä ei harkita vaihtoehtona lainkaan. Etzionin esimerkki kuvaa naista, joka nähdessään talonsa palavan juoksee sisälle pelastamaan lapsensa, vaikka joutuu itse hengenvaaraan.

N/A-läpituokeutuminen (infusion) jakautuu kahteen osaan. Värittyminen (colouring) tarkoittaa, että valintatilanteessa joitain osa-alueita tai asiaa korostetaan jonkin toisen osa-alueen kustannuksella. Näin valittu käyttäytyminen on toisenlaista kuin mitä se olisi, jos päätös olisi perustunut aidosti loogis-empiiriseen harkintaan. Asioihin puuttuminen (intrusion) tarkoittaa tilannetta, jossa N/A-tekijät estävät tai vähentävät jonkin harkintaprosessin toteutumisen sellaisena, kuin se olisi toteutunut, jos se pohjautuisi vain L/E-tekijöihin. Tässä tapauksessa päätöksiä yksinkertaistetaan – vedetään mutkat suoriksi tai jätetään jokin lopputulokseen mahdollisesti muuten vaikuttava osa-alue käsittelemättä, pohtimatta, tai että johtopäätöksiin hypätään liian nopeasti, ennen aikojaan. Synnä on Etzionin mukaan usein se, että päätöksentekijä kokee, että jos hän miettii kaiken ja kokonaan, hänen mahdollisuutensa kontrolloida lopputulosta vähenee.

Etzionin kolmas N/E-motiivitekijä on legitimoitu välinpitämättömyys. Tämä tekijäryhmä sisältää itsestään selvinä pidettyjä oletuksia, asenteita, tapoja ajatella ja toimia – sellaisia usein kulttuurin, tapojen tai perinteiden kautta sisäistettyjä asioita, joita emme osaa harkita tai tule ajatelleeksi pohtia päätöstä tehdessämme.

Kaikkien N/A-motiivien ongelmana on, että käsitys todellisuudesta – ja sitä kautta myös tulevaisuudenkuva – hämärtyy niiden suodattamana. Lähes kaikki inhimilliseen elämään liittyvät päätökset ja valinnat muodostuvat useista alapäätöksistä ja -valinnoista, sivujuonista ja toistoista, ja myös nämä saattavat vaikuttaa lopulliseen valintaan ja muuttaa sen pohjimmiltaan N/A-motiivista johtuvaksi, vaikka tarkoitus oli puhtasi L/E-

motiivipohjainen. Toisaalta Etzioni myös korostaa sitä, että ilman N/A-vaikutinta arvot jäisivät usein merkityksettömiksi valintojen perustana. Sen vuoksi N/A-tekijöillä on myös suuri merkitys sosiaalisessa toiminnassa ja vuorovaikutuksessa. Ne muodostavat yhteiskunnallista liimaa, joka ohjaa jäseniä tekemään yhteiskunnan ja yhteisön kannalta hyviä päätöksiä – estävät toimimasta itsekkäästi tai impulssien mukaan ja ohjaavat tekemään myös sellaisia valintoja, joiden toteuttaminen vaatii vaivannäköä. (ibid.)

Etzionin malli antaa tukea sen pohtimiseen, miksi ihmiset tekevät sellaisia valintoja ja päätöksiä kuin tekevät ja miksi on joskus vaikea vaikuttaa loogis-empiriisillä perusteilla näihin valintoihin. Jos taustalla on puhtaasti emotionaalinen valintaperuste (vaikka logiikan ja rationaalisuuden naamioon puettu), siihen ei voida juurikaan järjen kautta vaikuttaa, vaan järkiperustelujen sijaan olisi päästävä naamion taakse näkemään tunne- ja arvo-perustaan.

... ja rationaalisuus on kulttuurisidonnaista

On myös todellisuuden ymmärtämistä avartavaa huomata, että päätöksenteon rationaalisuus sinänsä ei ole mikään itsestäänselvä ja kaikille aina samanlaisena näyttäytyvä asia, vaan se on riippuvaista tavoista, uskomuksista ja muista kulttuurisista ja yhteiskuntaan liittyvistä elementeistä. Sen vuoksi sitä ei voida määritellä yksiselitteisesti universaalilla tavalla. Jotkut tutkijat katsovatkin jopa, että rationaalisuus on puhtaasti mielikuvituksen tuottama rakennelma, jolle ei itse asiassa löydy lainkaan tieteellistä perustaa (Barnes and Bloor 1982, 39). Niinpä rationaalisuuden merkitys onkin yhteiskunnan integraatioon liittyvä, koska se myös kattaa jaetut arvot ja normit, jotka siis perustellaan rationaalisuudella. Tämän vuoksi toisesta kulttuuripiiristä tulleelle ja toisenlaisen sosiaalisen taustan omaavalle ihmiselle esimerkiksi suomalainen arjen rationaalisuus saattaa näyttytyä ainakin hiukan absurdina tai hämmentävänä, ja vice versa. (Rubin 2000, 37–38)

Filosofi Charles Taylor näyttää rationaalisuudesta vielä yhden näkökulman (1982, 90–105). Rationaalisuus usein mielletään loogisena jatkumona tai ainakin sellaisena asiana, joka auttaa välttämään epäjohtonmukaisuutta päätöksenteossa. Silti siinä on hänen mukaansa myös jotain enemmän. Tämän ”jonkin enemmän” merkitys aukeaa vain vertaamalla erilaisia rationaalisuuden avulla perusteltuja arvioita ja valintoja eri kulttuureissa. Tällaisen vertailun avulla voidaan päästä rationaalisuuden muodollisen määrittelyn ohi suoraan niihin käytännön tasoon ja arjen perusteluihin, joilla jonkin teko tai valinta määritellään rationaaliseksi. Rationaalisuuden kulttuurinen merkitys avautuu silloin uudella tavalla.

Rationaalisuuden ja arvojen välinen suhde ei ole yksinkertainen eikä helposti ymmärrettävä ilmiö, varsinkin nyt, kun erilaisten päätösten ja muiden tapahtumisten ja tekijöiden keskinäisten yhteisvaikutusten arviointi on lyhyelläkin aikavälillä vaikeuttanut tulevaisuuden ennakkointia.

Johtopäätöksensä on, että suomalainen kulttuuri ja yhteiskunta arvostaa rationaalista päätöksentekoa. Sen seurauksena ihmiset etsivät rationaalisia selityksiä toimimensa, valintojensa ja päätöksensä motiiveille. Nämä motiivit voivat kuitenkin olla kulttuurisidonnaisia, koska rationaalisuuskin on sitä. Samalla ihmiset usein perustelevat ja selittävät omat emotionaaliset valintansa näennäisen rationaalisesti, koska emotionaalisuutta ei arvosteta päätöksenteon perustana yhtä paljon kuin rationaalisuutta. Tällainen näennäisrationaalinen perustelu tai seli-

tys rakennetaan usein jälkikäteen, sitä käytetään tekemään valinta sosiaalisesti hyväksyttäväksi ja siihen ripustaudutaan voimakkaasti.

Intuition kautta tietäminen on oma, erilainen tietämisen ja tiedon lajinsa. Intuition kautta saatuun tietoon luottaminen on ongelmallista, varsinkin meille tieteellisen koulutuksen saaneille.

Integraalisen ajattelun merkitys rationaalisuudelle

Integraalinen ajattelu on rationaalisuuden määrittelyä uudella tavalla. Rationaalisuus itsessään on universaali ilmiö: se on ihmisten kulttuureille ominainen piirre, joka ilmentää ihmisten ja yhteiskuntien tarvetta toimia sellaisella tavalla, joka hyödyttää kaikkia osapuolia parhaalla mahdollisella tavalla. Esimerkiksi tiedettä ei voisi olla ilman rationaalisuutta ja sen pohjalta määriteltyjä yhteisiä hyvän tieteellisen toiminnan pelisääntöjä, joihin kaikki voivat sitoutua ja toisaalta joihin kaikki voivat luottaa. Integraalisesta näkökulmasta ymmärrettynä rationaalisuus ei koske pelkästään yhdenlaista tapaa ajatella tai määritellä todellisuutta oikeaksi tai vääräksi. Se ei tarkoita kuitenkaan myöskään sitä, että koska kaikki näkökulmat ovat kulttuurisidonnaisia ja kontekstuaalisia, ne sellaisenaan olisivat yhtä hyviä ja kelvollisia – integraalinen ajattelu ei ole arvorelativistista. Sen sijaan se on dialektista ja epälineaarista ja pystyy hyväksymään sen, että asiat, tapahtumiset, ilmiöt, tietoisuus ja oleminen itsessään voivat sisältää vastakkaisia ja yhteensopimattomiakin piirteitä, eivätkä ne silti muutu epätosiksi tai ole vähemmän rationaalisia. (Hayward 2008)

Esimerkinä voisi olla vaikka Kemijoki. Suomen pisin joki on oppikirjojen mukaan latvahaaroinen 552 kilometriä pitkä. Tämä on virallinen totuus joen pituudesta. Kuitenkin jos vaeltaja sitoo ranteeseensa matkamittarin ja lähtee reppu selässään vaeltamaan joen rantaa pitkin Kemin suistosta kohti pisimmän latvahaaran alkulähteitä seuraten tarkasti joen rantaa mutkien ja lampareiden mukaisesti, niin hänen saapuessaan lopulta perille matkamittarin lukema on todennäköisesti suurempi kuin virallinen totuus. Jos hän nolaa sitten mittarin ja lähtee vastarantaa seuraten takaisin, taas kiertäen tarkasti kaikki joen rantapenkan kaarteet, koskipaikat ja suvannot, Kemissä joen laskukohdassa matkamittarissa on todennäköisesti taas eri lukema. Samalla vaeltaja varmasti miettii, onko matkan mittaaminen kilometreissä ja metreissä jollain lailla todempi tapa kuin jos sen mittaisi siihen käytettyinä päivinä, hetkinä, tunteina? Jos joen rantaa seurattaisiin kiertäen jokainen rannan kivi, joen mitta muuttuisi vielä pituusmitoilla mitattuna pitemmäksi, ja – niin mahdotonta kuin se olisikin – jos sitten kierrettäisiin jokainen rannan hiekanjyvänen, saman joen mitta olisi ääretön. Mutta toisaalta, mikä on lohelle Kemijoen pituus? Tai joen uomaa pohjoiseen pesintämatkalla olevan laulujoutsenelle? Tai rannan pusikossa piipertävälle päästäiselle, tai mittarimadolle, voimayhtiön insinöörille, lomailevalle perhokalastajalle? Ja kenen totuus joen mitasta on sitten eniten tosi?

Integraalinen ajattelu pyrkii yhdistämään erilaisia tapoja ajatella, ymmärtää ja kokea todellisuutta rationaalisella tavalla. Tätä kautta integraalinen ajattelu on tietoisuuden muoto, joka käyttää hyväkseen kaikkia mahdollisia tietoisuuksia, niiden tiloja. Hayward (2008) viittaa Ken Wilberin elämäntyöhön ja kuvailee integraalista ajattelua sen pohjalta seuraavalla tavalla: siinä missä rationaalisuuden kautta voidaan löytää tarkasteltavan ilmiön tai asian kaikki mahdolliset näkökulmat ja ulottuvuudet ja kehittää keinot niiden tarkasteluun yksi kerrastaan ja yhdistää ne sitten kokonaistiedoksi ko. ilmiöstä tai asiasta, integraalinen ajattelu pyrkii löytämään synteessin

näiden näkökulmien ja ulottuvuuksien yläpuolelle ja näkemään kokonaisuuden yhtenä. Tällä tavalla ymmärrettynä integraalinen ajattelu on lopulta perinteisen rationaalisen ajattelun universaali muoto tai tulos. Integraalisen ajattelun perustana on Ken Wilberin nelikenttä, jossa ihmisen tietämisen tavat jaetaan osiin.

Kuvio 1. Integraalisen ajattelun tietämisen tavat (Slaughter 2008b; pohjautuu Ken Wilberin ajatteluun)

Nelikentän ideana on se, että niissä esitettyjen tietämisen tapojen välillä on jatkuvia jännitteitä, joiden kautta sekä yksittäisen ihmisen että organisaatioiden, yhteiskuntien ja kulttuurien toimintaa voidaan kuvata hyvin monella tasolla. Neljän osion – intentionaalisuuden, käytökseen liittyvän, kulttuurisen ja sosiaalisen systeemin – sisään rakentuu kuhunkin erilaisia ymmärtämisen näkökulmia ja tapoja (esimerkiksi kognitiivinen, moraalinen, tunteisiin liittyvä, kielellinen, somaattinen, interpersoonallinen ym.). Nämä näkökulmat puolestaan avautuvat ajallisesti vaiheina (esim. ihmisen tai yhteiskunnan kehitysvaiheet tms.). Lisäksi tietoisuus nelikentän eri osioissa on riippuvaista niistä erilaisista tietämisen tavoista, joita on esimerkiksi eri toimijoilla (esim. miesten vs. naisten tapa tietää/tuntea/hahmottaa, poliittisen oikeiston vs. vasemmiston tapa määritellä todellisuutta, eri tiedonintressien näkökulmat tutkittavaan ilmiöön, jne.) Integraalisen ajattelun lähtökohtana on tiedostaa ja ottaa huomioon kaikki nämä erilaiset tekijät. (Slaughter 2009)

Nelikenttää käytetään sillä tavalla, että tutkittavaa asiaa, ilmiötä, menetelmää, ajatusmallia tms. tarkastellaan kaikkien neljän osion näkökulmista. Slaughter (2008, 2008a) ja Hayward (2008) kuvaavat artikkeleissaan

lisäksi sitä, millaisia erilaisia tasoja nelikentän kunkin osion alle voidaan asettaa. Näin pyritään saamaan aikaiseksi mahdollisimman laaja ja monipuolinen, analyyttinen (integraalinen) kuva tutkittavasta asiasta¹³

Samalla integraalisessa ajattelussa hyödynnetään systeemiajattelun periaatteita. Todellisuus ymmärretään muodostuvaksi erilaisista kokonaisuuksista, jotka muodostavat yhdessä uusia kokonaisuuksia, mutta jokainen uusi kokonaisuus on aina enemmän kuin osiensa summa eikä selity pelkästään osiensa kautta (esim. ihminen muodostuu elimistä ja toiminnoista, elimet taas soluista, solut molekyyleistä ja atomeista jne., toisaalta ihminen on osa jotain suurempaa systeemiä, esim. perhettä, perhe on osa sukua, suku on osa yhteiskuntaa, jne.) Kaikki olemassa oleva voidaan siis ymmärtää muodostuvaksi sekä vertikaalisen, hierarkisesti muodostuneen ulottuvuuden kautta että horisontaalisen, vuorovaikutuksesta ja verkostoista muodostuneen ulottuvuuden kautta. Molemmat ulottuvuudet ovat olennaisen tärkeitä, jotta systeemejä ja niiden ilmiöitä voidaan tutkia ja ymmärtää.

Hayward (2008) esittää artikkelissaan yhdysvaltalaisen Jean Gebserin ajatteluun perustuvan mallin ihmisen ajattelun ja tietoisuuden vaiheista eri ajanjaksoina.

Taulukko 1. *Aika, tila ja perspektiivi (käännetty ja muokattu Haywardin, 2008, mukaan).*

Muoto	Ulotteisuus	Perspektiivisyyden luonne	Ajallinen ja spatiaalinen painotus
Arkaainen	Ei ulotteisuutta (ihmisen ja luonnon täysi yhteenkuuluvuus)	Ei perspektiiviä	Esiajallinen, esispatiaalinen
Maaginen	Yksiulotteinen	Esiperspektiivinen	Luontoon liittyvä ajaton, tilaton
Myyttinen	Kaksiulotteinen	Ei-perspektiivinen	Tilaton, luonnollinen ajallisuus
Mentaalinen	Kolmiulotteinen	Perspektiivinen	Spatiaalinen, abstraktisti ajallinen
Integraalinen	Neliulotteinen	Perspektiivin ulko- tai yläpuolinen	Vapaa ajan ja tilan rajoituksista

Arkaaista tilaa on nykyihmisen Haywardin mukaan lähes mahdotonta saavuttaa. Tilassa vallitsisi täydellinen ihmisen ja ympäristön sulautuminen, kyvyttömyys erottaa mitään mistään (undifferentiation), se olisi siis tiedostamaton ja perspektiiviton, mutta silti tajuinen olotila, eikä se ole mahdollista. Maagisen tilan piirteinä on ajatus siitä, että kaikki kuuluu yhteen. Tila on sekä ajaton että "tilaton", eikä syy-seuraussuhteille panna tässä tilassa merkitystä. Myyttisessä tietoisuuden tilassa aika tulee mukaan tajuntaan. Ymmärretään jatkuvuutta ja toistoa, esimerkiksi auringon lasku ja nousu, vuodenajat ja luonnon rytmi. Mentaalisessa tilassa tajunta löytää vastakohtaisuuden, hyvän ja pahan, kauniin ja ruman. Järjenkäyttö ja oikeus – oikeudentaju – ovat seurausta siitä, että asioita voidaan tunnistaa ja mitata, mutta samalla hylätään kaikki sellainen, mikä ei ole mitattavissa ja

13 Futures-lehden teemanumero Integral Futures (2008) sisältää useita näkökulmaa valaisevia artikkeleita, joissa käydään myös läpi tulevaisuudentutkimuksen menetelmiä.

järjellä suoraan analysoitavissa. Ajattelu muuttuu kolmiulotteiseksi ja ihminen löytää itsensä ja tulevaisuuden. Viimein integraalisessa tietoisuuden tilassa kaikki edellä olevat tilat yhdistyvät. Oleellinen ja merkityksellinen ei ole enää pelkästään mitattavissa olevaa, vaan merkitykselliseksi ymmärretään myös sellainen, mikä aikaisemmin hylättiin hälynä, turhana, epärelevanttina. Tavallaan integraalinen ajattelu on siten systeeminen hyppy uuteen, laajempaan todellisuuden ymmärtämisen tilaan. Se myös edellyttää tietoista refleksiivisyyttä, joka pystyy lopulta havainnoimaan myös itseään – tuloksena on refleksiivisyyden refleksiivisyys.

Kokonaisuus on aina enemmän kuin osiensa summa

On ymmärrettävää, että nopeasti ja eksponentiaalisesti muuttuvassa todellisuudessa haetaan uusia keinoja, menetelmiä, työkaluja, joiden avulla tätä kompleksisoituvaa arkea voidaan hahmottaa ja jäsentää paremmin – jotka siis auttavat selviytymisessä ja elämänhallinnassa. Tulevaisuudentutkimuksen menestys Suomessa viimeisten parinkymmenen vuoden aikana on selvä osoitus juuri tästä. Vanhat, aikaisemmin hyvin toimineet todellisuuden mahdollisuuksien jäsentämisen ja tulevaisuuden analysoimisen menetelmät eivät ole enää pitkään aikaan tuottaneet luotettavaa ja yleispätevää tulevaisuustietoa. Eri tutkimuslaitosten tulevaisuusarviot poikkeavat toisistaan oleellisissa asioissa samalla, kun tulevaisuuden luotaaminen vaatii yhä lyhentyviä väliaikoja. Tähän vaikuttavia syitä on ensinnäkin se, että todellisuuden ilmiöihin vaikuttaa jo nyt niin moni eritasoinen ja eriluonteinen ilmiö, että niiden yhteisvaikutuksia on melkein mahdotonta perinteisillä mittareilla mitata. Systemisesti ajatellen todellisuus muodostuu erilaisista kokonaisuuksista, jotka ovat aina enemmän kuin omien osiensa summa. Nämä kokonaisuudet kuitenkin vaikuttavat toinen toisiinsa. Ne tuovat toinen toisilleen lisää ja uudenlaista informaatiota ja muuttuvat näissä keskinäisissä prosesseissa juuri tämän vaikutuksen johdosta. (Ks. esim. Checkland 1981, 1999; Checkland & Scholes 1993)

Toiseksi, todellisuuden systeemisen luonteen ja rakentumisen johdosta myös yksittäisen ihmisen, toimijan, käsitys kokonaisuudesta voi olla erilainen kuin millaiseksi kokonaisuuden oma identiteetti sen tunnistaisi. Checkland (1981, 121) kuvaa esimerkkinä sekakuoroa, jossa kuoron jäsenet tietävät, että yhdessä toimimalla – siis laulamalla kauniisti – saavutetaan yhteinen tavoite. Siitä huolimatta kuoron yksittäisillä jäsenillä saattaa olla erilaisia käsityksiä siitä, minkä vuoksi hän on kuoron jäsen tai mikä kuoron olemassaolon perustarkoitus on. Kuitenkin yhteinen tavoite ja toiminta sen saavuttamiseksi määrittävät kuoron rajat ja erottavat sen toimintaympäristöstään omaksi systeemiseksi kokonaisuudekseen.

Integraaliseen ajatteluun voidaan sisältää myös systeeminen käsitys menneen, nykyhetken ja tulevan suhteesta ja keskinäisestä riippuvuudesta. Siinä, missä mahdollisia tulevaisuuksia on monia, myös menneisyys on viime kädessä tulkintaa. Ei ole yhtä varmaa, jaettavaa ja yksiselitteistä menneisyyttä tai yksimielisesti hyväksyttävää ja omaksuttavaa historiaa, vaan sen sijaan on joukko erilaisia menneisyyksiä, historioita, joiden ymmärtäminen edellyttää integraalista tulkintaa. Nämä tulkinnot välittyvät sitten toisille. Edwardsin (2009) mukaan siis valitsemme näistä menneisyyden tulkinnoista sen, joka kussakin tilanteessa parhaiten valottaa nykyhetkeä ja auttaa tekemään hyviä ja toimivia, tulevaisuutta koskevia päätöksiä ja valintoja. Tässä prosessissa on oleellista tiedon ja tulkintojen sosiaalinen välittyminen ja niiden refleksiivinen välittäminen identiteetin läpi. Koska meidän tietoisuutemme on luonteeltaan refleksiivistä, tiedon, ajatusten, tunteiden, tulevaisuudenkuvien ja menneisyys-

tulkintojen yms. välittämällä on suuri sosiaalinen merkitys. Viime kädessä luomme nämä asiat yhdessä ja siinä prosessissa muodostuu samalla sekä sosialisointia että identiteetin rakentumisen perusta. Nämä välittymisprosessit sekä yhtäaikaan reagoivat että luovat tätä sosiaalista ja vuorovaikutuksen kontekstia. Välittymisprosessit ovat tarpeen tiedon siirtymisessä sukupolvelta toiselle. Samalla ne löytyvät aina sieltä, missä kollektiivisesti jaettujen ja rakennettujen sosiaalisten myyttien taso, tiede, taide, kulttuuri, sosiaaliset instituutiot, sosiaalinen media ja verkostot luovat näkemyksiä ja versioita todellisuudesta. (Edwards 2009). Välittymisprosessien ymmärtämisen merkitys on erityisen tärkeä integraalisen ajattelun ja tulevaisuudentutkimuksen laaja-alaisemman tarkastelun kannalta.

Yhteenveto: matkalla laaja-alaisuuteen

Jos siis jo nykyhetkestä on yhä vaikeampaa saada yksiselitteistä ja selkeää nykyhetkeä koskevaa tietoa, niin kuin ka paljon vaikeampaa onkaan sitten saada tietoa tulevasta – sitä nykyhetkessä ilmenevää ”mahdollisuus”-tietoa (ks. esim. Malaska & Holstius 2009), joka on siroteltuna arjessa tapahtumiseen ja toimijoiden odotuksiin, toiveisiin, pelkoihin ja tavoitteisiin. Samalla kun aito tulevaisuutta koskeva epävarmuus lisääntyy, kasvaa myös todellisuutta koskeva epävarmuuden tunne. Tässä tilanteessa tulevaisuudentutkimukselle on jo jonkin aikaa ollut sosiaalinen tilaus. Samalla tieteenalan omaa filosofista perustaa on alettu tutkia uudelleen (ks. esim. Futura-lehden teemanumero 2009), ja tämä on ehdoton välttämättömyys sille, että tulevaisuudentutkimus pystyy kehittymään tieteenalana ja muuttumaan muuttuvan todellisuuden mukana. Kuitenkin se, mitä arjessa toivotaan ja tarvitaan, ei ole tulevaisuudentutkimuksen teoreettinen ja tieteenfilosofinen perusta vaan arjen käytäntöjä helpottamaan kehitetyt ja kehitettävät konkreettiset työkalut – ennakointi.

On toisaalta lohdullista tietää, että me ihmiset emme ole pelkästään ja vain analyttisiä, objektiivisia ja, jos käytetään Etzionin käsitteitä, loogis-empiirisiä olentoja, vaan meillä on myös kyky tietää intuitiivisesti, tuntea ja kokea ja ymmärtää muullakin tavalla, siis Etzionin termein normatiivis-affektiivisesti. Jos – ja tulevaisuudentutkimuksen tapauksessa aina Flechtheimin opeista lähtien KUN – ihmisiin halutaan vaikuttaa ja saada ajattelemaan uudella tavalla, on viisasta käyttää NA-keinoja.

Tässä kannattaa kuitenkin muistaa myös se, että ei mennä liian pitkälle kumpaankaan suuntaan.

4. AIKA-AVARUUDESSA KELLUMISEN ONGELMA ELI LYHENEVÄ TULEVAISUUS

Liukuma modernista teollisesta yhteiskunnasta myöhäismoderniin tietoyhteiskuntaan ei tarkoita sitä, että olisi vain yksi tapa ymmärtää tai tulkita aikaa ja sitä kautta maailmaa ja todellisuutta, vain yksi totuus tai vain yksi malli kuvaamaan tätä päättymätöntä tarinaa ihmisen kohtalosta ja sen muuttumisesta. Päinvastoin. Ensinnäkin todellisuuden luonne itsessään on jo muuttunut ja muuttuu yhä, ja se lisää hämmennystä. Yleisessä asenneilma-
piirissä on näkyvissä konflikti: koko teollisen ajan – tai ehkä koko ns. uuden ajan – jatkunut tapa ymmärtää aika ja inhimillinen historia aina vain eteenpäin vievänä edistysprosessina ja meidät itsemme tämän prosessin kei-
häänkärkenä on syvään juurtunut länsimaiseen kulttuuriin. Samalla kuitenkin lisääntyvän kaaoksen tunne ja elä-
män muuttuminen epävarmaksi on lisääntynyt viimeisten 15–20 vuoden kuluessa ja lisääntyy yhä (Taylor 1991, ks. myös Jokinen ym. 1995, 127–130).

Ei historian, vaan välimatkan määräävyyden loppu

Meillä nykyistä murrosaikaa elävillä ihmisillä on käsissämme iso ongelma: emme enää ollenkaan tiedä, mitä aika tarkoittaa. Vaikka jokainen sukupolvi mieltää oman aikansa ja sen tuomat muutoshasteet ainutlaatuisiksi, on perusteltuja syitä väittää myös, että globaali tietoverkko, uusi tietoteknologia ja niiden kautta mahdollistunut tosiaikainen vuorovaikutus eroavat laadullisesti kaikesta aikaisemmasta muutoksesta (Eriksen 2007, 53). Eriksen väittää myös, että Uuden Ajan yksi olennaisimmista ilmiöistä on ollut ajan kiihtyminen.

Sen seurausta viime kädessä on myös se spatiaalinen globaalin tason muutos, että ajallisuus paikallisuuteen sitoutuneena on menettänyt tietoteknologian kehityksen myötä merkityksensä. Muutos on irrottanut toisistaan kaksi aiemmin toisiinsa tiiviisti sitoutunutta asiaa: ajan ja välimatkan. Vuorovaikutus on aina aikaisemmin ollut alisteista ajallisesti välimatkalle, mutta niin ei ole enää. Välimatka on menettänyt merkityksensä vuorovai-
kutuksen säätelijänä. Voimme periaatteessa tietoverkon avulla tavoittaa kenet tahansa missä tahansa milloin tahansa vain haluamme. Tämä ei tarkoita sitä, että emme olisi enää sitoutuneita paikkaan tai aikaan, vaan sitä, että ajallisuuden – keston – ja välimatkan välillä ei ole enää sidettä. Paikka on edelleen meille tärkeä – elämme elämäämme paikoissa. Nyt kuitenkin yhteiskunnan tavat ja käytännöt, kulttuurit ja organisaatiot yhtäältä ja ta-
louden muodot, valtasuhteet ja arvot toisaalta törmäävät yhteen, kun välimatkalla vuorovaikutuksessa ei ole enää merkitystä. Kaikki päättyy tapahtumaan ja tietoisuuteen yhtäältä, niin ilmiöt kuin niistä tietäminen. Seura-
uksena on odottamattomia tilanteita, uudenlaisia tapahtumia ja ilmentymiä, uudenlaista todellisuutta ja yhdes-
säoloa. Esiin nousee myös uudenlaisia konflikteja ja vastakkaisuuksia, yhteensopimattomia asioita ja tilanteita. Kaiken tämän ymmärtämiseen, kontrollointiin ja hallintaan tarvitaan myös uudenlaisia työkaluja, joissa ajan ele-
mentit – aika-avaruus – täytyy miettiä kokonaan alusta.

Koska koemme itsemme kunkin ajan kehityksen huippuna, se myös värittää suhdettamme menneisyy-
teen ja tulevaisuuteen. Jo esihistoriasta saakka ihminen on ollut tietoinen omasta kuolevaisuudestaan ja rajalli-
suudestaan ja kamppailut siitä huolimatta – tai ehkä juuri siitä johtuen – jatkuvuutensa puolesta (Heinonen

2008). Tämä taistelu, inhimillisen olennon tragedia, muuttuu sekin nyt luonteeltaan, kun tosiaikaisuus, tapahtumisen, sen seurausten ja siitä saatavan tiedon samanaikaistuminen on yhä todempaa. Samalla nostalgia on tyyppillistä epävarmuuden ajalle – mennyt nähdään kauniimpana ja parempana ja ennen kaikkea turvallisempaan paikkana kuin nykyisyys ja tuleva. Tulevaisuus koetaan uhkaavana ja pelottavana. Tässä ajallisen ymmärryksemme ja orientaatiomme kaksi ulottuvuutta – spatiaalinen ja temporaalinen – kääntyvät vastakkain ja hämmennys lisääntyy. Mennyt näyttäytyy spatiaalisena, hyvän olemisen tilana ja paikkana, kun taas tulevaisuus mielletään temporaalisesti, vääjäämättömänä nykyisyyttä seuraavana asiana, jolle emme mitään voi.

Aivot ja aika

Ihmisen aivot toimivat edelleen samalla tavalla tuhansia ja kymmeniä tuhansia vuosia sitten, vaikka neurologiasa ja psykologiassa tehdyt tutkimukset osoittavat, että teknologia vaikuttaa niihin (Nyman 1988). Kun opimme tai saamme lisää ja uudenlaista tietoa, aivoissa syntyy uusia synapseja. Yhdistämme jo tiedossa olevat asiat uuteen tietoon ja luomme sillä tavalla uutta. Kun tässä luovassa prosessissa muodostuu jokin aivan uusi ilmiö, ajatus tai keksintö, voidaan puhua innovatiivisuudesta. Siitä huolimatta itse aivojen perustoiminnot, esimerkiksi kykymme havainnoida ympäristöä ja tehdä siitä oletuksia omien valintojemme tueksi, ovat edelleen samanlaiset kuin jo kivikaudella. (Nyman 1988; Davis 2009) Asioiden prosessointi aivoissa vaatii edelleen samat, ikiaikaiset operaatiot ja tarvitsemme samanlaista tapahtumisen peräkkäisyyden mielikuvaa, jotta kykenisimme ymmärtämään asioiden logiikkaa ja tekemään omasta näkökulmastamme mielekkäitä johtopäätöksiä niiden pohjalta. Tosiainainen tieto ja tapahtuminen kuitenkin haastavat aivomme ja synapsimme aivan uudella ja ennen tuntemattomalla tavalla.

Ihmiset hahmottavat todellisuuden kahdella tavalla. Toinen, kokemuksellinen tapa on intuitiivinen, automaattinen, luonnollinen, ei-sanallinen ja narratiivinen. Toinen, analyttinen tapa on luonteeltaan harkitseva, sanallinen ja rationaalinen. Vaikka analyttinen ja rationaalinen ote on tärkeä päätöksentekotilanteissa, on silti ihmisille tyyppillistä ripustautua intuitiiviseen todellisuuden hahmottamiseen. (Slovic 2007) Tämä on myös tehokkaampi tapa, kun joudumme navigoimaan yhä epävarmemmaksi, kompleksisemmaksi ja abstraktimmaksi muuttuvassa aika-avaruudessa.

Silti ihmisaivojen synnynnäinen tapa havaita ja jäsentää aikaan ja avaruuteen liittyvää tietoa on ristiriidassa fyysikaalisen todellisuuden kanssa (R. Linturi 2008a). Ongelma ei ole niinkään ihmisen periytyvien kognitiivisten mekanismien sovellettavuudessa todellisuuden ymmärtämiseen. Ei siis niin, että tarvitsimme hitaampaa todellisuutta ja tietoa, koska aivomme eivät pysty sulattamaan nopeaa ja reaaliaikaista tietoa. Sen sijaan kyse on amerikkalaisen kognitiotutkijan ja professorin Hank Daviesin (2009) tutkimusten mukaan pikemminkin siitä, että ihmisen aivot toimivat liian tehokkaasti, nopeasti ja usein. Tämä toimintamalli oli tarpeellinen metsästäjä-keräilijäkulttuurissa, jossa nopea reaktio oli usein hengissä selviytymisen ehto. Kuitenkin nykyisessä, yhä enemmän abstrakteja virikkeitä tarjoavassa todellisuudessamme tästä seuraa eräänlainen kausaalinen havainnointivirhe, jonka johdosta uskomme voivamme vaikuttaa ympäröivään todellisuuteen – ja tulevaisuuteen – enemmän tai laajemmin kuin oikeasti voimme. Me ikään kuin ylivirityimme: oletamme, että käyttäytymiselläm-

me tai valinnoillamme on sellaistaakin vaikutusta, jota niillä todellisuudessa ei ole, ja niin tuloksena on tulevaisuusluovuuden asemesta tulevaisuustaikausko tai -harha.

Aika ja vastuu

Suomalaista todellisuutta pitkään määrittänyt sisu eli kyky uskoa parempaan tulevaisuuteen ja puurtaa sen eteen, vaikka nykyhetki näyttäisi raskaalta ja vaikealta, on hävinnyt tai ainakin häviämässä. Globalisoituvassa ja verkostoituvassa yhteiskunnassa ei enää uskota siihen, että ihminen voi saavuttaa menestystä tai onnea pelkäämään perinteisellä tavalla eli tekemällä kovasti ja suomalaisen sisukkaasti työtä yksin, omiin voimiin luottaen ja lähimmäistä auttaen, kun siihen oli tarve. Nyt elävien ihmisten suhde aikaan ja vastuuseen on nyrjähtänyt, ja samalla on häiriintynyt ymmärrys siitä, miten aika ja vastuu kiinnittyvät toisiinsa. Illichiläinen ajatus siitä, että sekä nykyajan organisaatioita että yksittäisiä ihmisiä kuvastaa vastuun siirto asiantuntijoille (H. Linturi 2008), ei ole pelkästään sitä, että vastuu siirretään yksittäiseltä toimijalta pois. Tavallaan se on myös sitä, että jollain tavalla siirrämme itsemme pois ajan ja sukupolvien jatkumosta. Puhutaan suurin sanoin siitä, kuinka meidän on nyt tehtävä järkeviä ja kauaskantoisia päätöksiä, jotta lastemme ja lastenlastemme jne. elämä olisi edes jotenkuten siedettävää eivätkä he joutuisi pelkästään siivoamaan meidän sotkujamme. Tämä on tietysti ihan oikein ja hyvä ajatus sinänsä. Mutta jos siitä unohtuu pois vastuu myös menneille sukupolville, niille ihmisille, jotka ovat omana aikanaan uurastaneet ja puurtaneet usein oman etunsa unohtaen meidän hyvän elämämme eteen, jotain elintärkeää jää pois. Arvopohjamme horjuu, jos yritämme elää kuin olisimme ajan ja tapahtumisen ensimmäisiä, vaikka olemme vain pieniä pelinappuloita sukupolvien välisessä ketjussa. Tämän menneen unohtamisen ja jatkuvuuden ymmärtämisen puutteen takia sitten vastuun taakka nykyhetkellä kasvaa niin suureksi, ettemme jaksa sitä kantaa vaan koulutamme ja haemme asiantuntijoita ottamaan sen taakan pois. Ja vielä niin, että asiantuntijuus erottaa ja pilkkoo todellisuutta pieniksi erillisiksi palasiksi sen sijaan, että se lisäisi maailman ja todellisuuden kokonaisvaltaisuuden ymmärtämistä.

Australian aborigineilla on kiehtova maailmankatsomus: elämme uniajan esi-isien joskus uneksimaa aikaa todeksi ja olemme siten velkaa heille, että he ovat nähneet unensa oikein. Koska olemme lopulta vain heidän uniaan, he voivat olla elossa meidän toimintamme ja valintojemme kautta. (Inayatullah 2007, 81) Siis meidän on toimittava eettisesti ja moraalisesti hyvin tämän velan takia. Tässä mielessä selkä edellä tulevaisuuteen kulkeminen on hyvä asia, vaikka se ei tulevaisuudentutkimuksen asiantuntijoiden silmissä varmaan kovin paljon kannatusta saisikaan. Usein tulevaisuudesta halutaan tietää ja pyritään tietämään liian tarkasti – tehdään liian yksityiskohtaisia suunnitelmia ja etsitään ja rakennetaan sitä varten tarkkaa tietoa nykyhetkellä olemassa olevista vaihtoehtoista ja mahdollisuuksista (=ennakointiajattelua sen tiukimmassa mielessä). Kuitenkin tärkeää ja ehkä myös mielenkiintoisempaa on muistaa myös aidon hämmästyksen näkökulma, se että voi tapahtua myös ainutkertaisesti yllättäviä asioita, joihin voi varautua vain uskaltamalla ja joustavuudella, rohkeudella, avoimin silmin.

Eri-ikäisillä ihmisillä on erilainen aikakäsitys ja aikakäsityksen mittakaava on myös riippuvainen ympäristöstä ja kulttuurista. Eri asioissa ja päätöksissä vallitsee erilainen aikaperspektiivi – myös yhden ja saman toimijan mielessä ja ajattelussa. Elämme aikaa, joka poikkeaa tavallaan kaikista edeltävistä ajoista ihmiskunnan historiassa siten, että ajalliset mahdollisuutemme ovat kasvaneet lähes käsittämättömiin mittasuhteisiin. Kykenemme

tekemään päätöksiä, jotka vaikuttavat ja joiden seuraamukset ilmenevät vasta satojen tai tuhansien sukupolvien ja vuosien kuluttua. Esimerkiksi käy vaikka ydinvoiman käyttöön liittyvä problematiikka – ydinvoimaloiden jätteet saattavat olla vaarallisia vielä miljoonan vuoden kuluttua. Ajallinen etäisyys ei kuitenkaan poista vastuutamme tuleville sukupolville tämän hetken päätöksenteossa.

Toisaalta Puohiniemen (2006, 39) mukaan suomalaisten kyky vastaanottaa ja omaksua uutta teknologiaa ja olla siten ajassa mukana ei välttämättä johdu uudistusmielisyydestä, teknologisesta yliveraisuudesta tai kansanluonteesta olevasta sisäsyntyisestä kiinnostuksesta uuteen sinänsä vaan yksinkertaisesti siitä, että perinteemme on aika ohut. Voidaankin ajatella, että meistä on tullut yhä suuremmissa määrin ajan kuluttajia – kuluttaja- ja kuluttamiskäsitteiden uudelleenmäärittäminen saattaa olla siis tarpeen (ks. esim. Wilenius & Malmelin 2009).

Jatkuvuuden merkitys

Tulevaisuus, nykyhetki ja menneisyys ovat ajan aspekteja ja ihmisen orientoituminen aikaan määrittää sitä, kuinka hän hahmottaa tulevaisuuttaan. Voidaan myös puhua menneisyys-, nykyisyys- ja tulevaisuusorientoituneista ihmisistä sen mukaisesti, mikä ajan aspekti on määräävin ko. henkilön toiminnoissa ja ajattelussa. Toiset meistä ovat tutkimusten mukaan menneisyysorientoituneita, toiset taas enemmän nykyisyys- tai tulevaisuusorientoituneita (Blinnikka 1982). Samalla ihminen kuormittaa omia käsityksiään tulevaisuudesta negatiivisilla, neutraaleilla tai positiivisilla tulevaisuuspainotuksilla eli futureemeilla (Bjerstedt 1992). Nämä futureemit ovat panostuksia, jotka ihminen liittää tulevaisuudenkuviin. Jokin mahdollinen tulevaisuus nähdään hyvänä ja toivottavana, jokin toinen taas pelottavana ja huonona – dystooppisena. Tulevaisuuspainotuksilla on siten suuri merkitys siinä, kuinka ihminen suhtautuu tulevaan ja sen haasteisiin, odottaako hän siis tulevaisuudelta myönteisiä asioita vai tuottaako se pelkoa. Samalla futureemien merkitys motivaatiossa ja proaktiivisuudessa on tärkeä, koska ne viime kädessä määrittävät, millaisia valintoja ja toimenpiteitä ihminen tekee toteuttaakseen hyvän ja toivottavan tulevaisuuden tai estääkseen huonon ja ei-toivottavan tulevaisuuden tapahtumisen. (Rubin 1998, 87; 2000)

Menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus ovat sidoksissa toisiinsa ja vaikuttavat toisiinsa. Samalla ne myös vaikuttavat ihmiseen, joka tulevaisuutta koskevia päätöksiä tehdessään ja toimintatapoja valitessaan käyttää hyväkseen menneestä ja nykyhetkestä saamia tietoja ja kokemuksia. Ihminen hahmottaa tulevaa kehitystä ja laatii toimintastrategiansa selvittämällä ja kuvittelemalla uhkia ja mahdollisuuksia, joita tulevaisuudessa on. Tähtien tarvitsee tietoa, jota saa tutkimalla menneisyyden tapahtumia ja tekoja, pohtimalla omia kokemuksiaan ja tarkastelemalla nykyhetkeä ja siinä tapahtuvia asioita. Samalla hän selvittää jo olemassa olevan tiedon pohjalta omia tulevaisuuden tavoitteitaan, odotuksiaan ja aikomuksiaan ja sijoittaa ne sitten tämän hetken rakenteisiin ja todellisuuteen, sellaisina kuin hän itse ne ymmärtää ja kokee. (Ks. esim. Rubin & Linturi 2001.)

Mitä pitemmälle menneisyyteen ihmisen siteet ulottuvat, sitä pitempi ja selkeämpi on hänen tulevaisuutta koskeva kuvansa ja käsityksensä. Menneisyyden luonne ja määrä tulevaan vaikuttajana on kuitenkin eri aikoina erilainen. Jos ihmiseltä viedään menneisyys, hänen kykynsä laatia tulevaisuutta koskevia suunnitelmia vaurioituu ja hän vieraantuu. Menneisyydetön ihminen (tai kokonainen kansakunta) on irrallaan omasta kohtalostaan ja ymmärtää kaiken tapahtumisen satunnaisesti kykenemättä näkemään ja hahmottamaan elämässä mielekkäitä

kokonaisuuksia. Tätä tosiasiaa ovat monet poliittiset yksinvaltiaat pyrkineet käyttämään hyväkseen: omasta historiastaan, kulttuuristaan ja traditioistaan vieraantuneet ihmiset ja kansat ovat helposti hallittavissa ja manipuloitavissa ja siten myös helposti johdateltavia.

Nykyhetki on sinällään hyvin hankalasti määriteltävä käsite. Se voidaan ymmärtää rajapintana menneen ja tulevan välillä tai määritellä se kulloisenkin tilanteen mukaan pitemmäksi tai lyhyemmäksi aikaväliksi. Nykyhetken merkitys ihmisen tietoisuudessa on toimia välittäjänä menneisyyden ja tulevaisuuden välillä. Ihminen toimii ja tekee päätöksiään nykyhetkessä, mutta toiminnan ja päätösten suunta ja seuraamukset ovat tulevaisuudessa.

Toisaalta nykyisyys sellaisena kuin me sen voimme kokea on aina menneisyydessä tehtyjen päätösten ja toiminnan summa. Kun opimme analysoimaan ja ymmärtämään niin oman henkilökohtaisen elämämme kuin ympäristömmekin nykytilaa menneisyyden päätöksenteon ja toimien seurauksena, on helpompi myös ymmärtää nyt tehtävien omien päätöstemme ja toimintojemme merkitys tulevaisuudessa. Samalla tavalla omia toimiamme analysoimalla ja niiden tulevaisuudessa ilmeneviä mahdollisia seurauksia pohtimalla voimme löytää vaihtoehtoisia toiminta- ja päätöksenteon malleja, joista valita sopivin ja miellyttävin.

Ihmisen tietoisuus on sidoksissa menneeseen, nykyhetkeen ja tulevaan. Tapahtumat ja niiden tulkinnat näissä eri aikaulottuvuuksissa vaikuttavat tietoisuuteen. Niinpä nämä tulkinnat, aikaorientoitumisen erilaiset tilat eivät välttämättä ole toisiaan poissulkevia, vaan useimmiten jokin niistä on henkilöhistoriasta, eri tilanteista tai asioista riippuen voimakkaampi kuin muut. Ihminen (tai yhteisö) muodostaa yleisen tulevaisuuskäsityksensä sisällöllisesti näiden erilaisten suhtautumisten sekoituksesta. Nuorten arvoja koskeneessa tutkimuksessa (Helve 2002) kävi lisäksi ilmi, että voimakkaimmin menneisyysorientoituneet ovat pessimistisempiä ja traditionalistisempia kuin tulevaisuusorientoituneet, jotka puolestaan ovat optimisteja ja modernisteja, uudistajia. Menneisyysorientoituneet eivät perusta yhteiskunnan muutoksesta eivätkä halua olla mukana sosiaalisissa uudistuksissa. Vanha ymmärretään perustaltaan paremmaksi kuin uusi ja monet menneisyysorientoituneet toivovat, että he voisivat estää kehityksen, jonka he näkevät pääpiirteissään ahdistavana ja negatiivisena. Tulevaisuusorientoituneet puolestaan uskovat, että tulevaisuus on yleisesti ottaen parempi kuin nykyhetki ja että ongelmat voidaan aina ratkaista. Heille muutos näyttäytyy mielenkiintoisena haasteena. Nykyisyysorientoituneet eivät pohtineet tulevaisuutta ja ajattelivat, ettei sitä voida kuitenkaan nähdä. (Helve 2002; ks. myös Rubin 1998.)

Nykyisen murrosajan yksi tärkeimmistä ilmiöistä on aikajänteen lyheneminen. Tästä Eriksen (2001, esipuhe) sanoo herkullisesti, että "teemme tahtomattamme yhteiskuntaa, jossa kaikki pysyy paikallaan suunnattomalla vauhdilla". Kyky pitkäjänteiseen tavoitteiden asetteluun, raskaaseen puurtamiseen ja vähemmän viihdyttävän arjen sietämiseen tuntuu katoavan, kun kaiken pitäisi olla koko ajan viihdyttävää ja toiminnan ja valintojen tulosten pitäisi näkyä mahdollisimman pian. Ihmisiltä häviää kiireessä kysy erottaa käsitteitä "ennen" ja "jälkeen" tai "täällä" ja "siellä" emmekä kiireessä kuitenkaan ennätä tuumata kuin muutaman tuuman mittaisia ajatuksia. Perisuomalaiset hyveet sisu ja sinnikkyys, lannistumattomuus vaikeuksien edessä ja joskus jukuripäinenkin päätäväisyys tuntuvat kadonneen samaan menneisyyteen kuin upottavaa suota kuokallaan raivaava Jussi, yksin kilpataivalta puskeneet pitkän matkan murtomaahiihtäjät ja Talvisodan henki (Rubin 2006, 52).

Popper ja historian indeterministinen luonne

Karl Popperin (1995) ajatuksissa painotetaan yhteiskunnan avoimuutta ja siihen liittyvä yksilön ja yksilöllisyyden merkitys on korostunut. Popper ei luota historialliseen tietoon. Hänen mielestään tulevaisuutta ei voida tarkastella historiallisten tietojen valossa, vaan päinvastoin, historiaa tarkastellaan aina nykyhetkellä olevan tiedon ja tulkinnan valossa. Toisaalta teorioiden jatkuva kriittinen testaus auttaa pääsemään eroon vääristä uskomuksista. Vaikka tällä hetkellä ollaan lähempänä totuutta kuin aikaisemmin ja tulevaisuudessa vielä lähempänä kuin nykyisin, silti pätevät teoriat voivat hetkenä minä hyvänsä osoittautua virheellisiksi. Tästä loogisesti seuraa myös, että tiedon määrä vähenee mitä kauemmas historiaan mennään.

Popperin mukaan avoin, yksilöllisistä ihmisistä rakentuva yhteiskunta on kaukana totalitaarisesta ajattelutavasta. Siihen ei siis myöskään sovi ajatus historiallisista lainalaisuuksista eli historiallisista "välttämättömyyksistä". Koska historiallisia lainalaisuuksia ei ole, niiden perusteella ei voida myöskään ennustaa tulevaisuutta vaan tulevaisuus on avoin. Ihmiset ajattelevat yksilöllisesti ja tekevät päätöksiä myös yksilöinä. Näin he muuttavat yhteiskuntaa ja luovat tulevaisuutta tavalla, jota ei voi nähdä ennalta.

Tieto lisääntyy Popperin mukaan kyseenalaistamalla. Tieto perustuu kokemukseen, joten uuden kokemustiedon avulla olemassa olevat teoriat voidaan osoittaa vääriksi ja korvata uusilla teorioilla. Näin hän näkee muutoksen myös kumoavana ja eliminoivana prosessina, ei pelkästään rakentavana ja kasvavana. (Popper 1995, 71–75) Ihmisen velvollisuus on sen vuoksi kehittää omaa tietämystään ja omia ajatuksiaan, testata niitä ja hylätä ne, jos ne osoittautuvat vääriksi. Näin ihminen oppii kokemuksistaan ja pystyy aina paremmin ja paremmin muokkaamaan yhteiskuntaa parempaan suuntaan. Tulevaisuus on siten viime kädessä meistä itsestämme kiinni emmekä ole riippuvaisia mistään historiallisista välttämättömyyksistä.

5. HYVÄT, PAHAT JA RUMAT – ELI SUOMALAISTEN MUUTTUNEET ARVOT

Meissä suomalaisissa on se mielenkiintoinen piirre, että olemme aina kavahtaneet valtaa ja vallanpitäjiä. Silti olemme myös korostaneet lähimmäisestä huolehtimista. Näiden kahden perusteeman välisestä jännitteestä on syntynyt meille tyypillinen hyvinvointiyhteiskunta ja -valtio (Puohiniemi 2006, 39).

Suomalaisten arvoja kartoittaneet tutkimukset osoittavat, että meidän perusarvomme muuttuvat hyvin hitaasti (Puohiniemi 2002, 2006; Helve 2002). Vaikka perusarvot ovatkin melko pysyviä, silti yhteiskunnan arvoilmasto kuitenkin muuttuu, kun joudumme vastaamaan muutoksen tuomiin yhä moninaisempiin ja kompleksisempiin uusiin haasteisiin. Arvojen varsinaiset sisällöt vaikuttavat jonkin verran muuttuneilta siksi, että samalla käsitteellä tarkoitetaan usein nykykielenkäytössä erilaisia asioita kuin joskus ennen (Helve 2002, 27–32). Esimerkkinä voidaan ottaa vaikkapa sellainen käsite kuin "siveys", joka tänään tarkoittaa hyvin erilaista käyttäytymistä ja valintoja kuin isovanhempiemme nuoruudessa. Tämä sisällön muutos on sidoksissa myös yhteiskunnassa vallitsevaan arvoilmastoon. (Rubin 2006, 39)

Arvomuutoksen syitä

Arvojen muutos on aina sidoksissa laajempaan kulttuuriseen ja sosiaaliseen muutosprosessiin. Puohiniemi listaa kirjassaan (2006, 51-52) tyypillisiksi nyt tapahtuvan arvojen muutoksen aiheuttajiksi taloudellisen laman, poliittiset muutokset ja uuden teknologian tuomat haasteet. Lisäksi hän korostaa sitä, että kaiken kaikkiaan murrosaika sellaisenaan muuttaa arvoja, vaikka tämä muutos on hidasta. 1990-luvun alun taloudellisen laman vaikutukset näkyvät hänen mukaansa myös muuttuneissa arvojärjestyksissä ja arvojen sisällöissä – nyt painotetaan eri asioita kuin vielä esimerkiksi 1980-luvun lopulla.

Puohiniemen arvioissa on paljon ajatusta. Turvallisuudesta, erityisesti taloudellisesta turvallisuudesta on tullut voimakas tekijä ihmisten arjen toiminnan ja valintojen motivaattorina. Tämä arvomuutos on tapahtunut hyvin paljon samalla tavalla kuin teollisen vallankumouksen alussa ja sitä ennen nähty muutos, kun hyvinvointivaltion turvaama jokapäiväinen leipä ei ollut vielä jokaiselle itsestäänselvyys. Poliittisista arvomuutostekijöistä on arvoihin vaikuttanut erityisesti Neuvostoliiton ja itäblokin poliittisen ja taloudellisen järjestelmän romahtaminen. Sen vaikutukset niin kaupankäyntiin ja talouteen kuin ihmisten vapaaseen liikkumiseen ja vuorovaikutuksen mahdollisuuksiin näkyvät arjen valinnoissa, puheessa ja suhtautumisissa (esim. maahanmuuttajiin, turisteihin, rantatontteja ostaviin uusrikkaisiin, jne.)

Puohiniemen tutkimusten (2002, 2006) mukaan myös naisten ja miesten ja eri ikäryhmien välillä on eroa. Siinä missä naisten arvoissa korostuu itsensä ylittäminen, miehet painottavat itsensä korostamista. Toisaalta nuoria ohjaavat uudet virikkeet ja oma mielihyvä, kun taas iäkkäämmissä ryhmissä tärkeitä asioita ovat yhteisölliset ja sen pysyvyyttä ylläpitävät arvot.

Arvojen muutokseen vaikuttaa tietenkin myös globalisaatio. Tieto erilaisista tavoista kokea maailma saavuttaa yhä useamman yhä helpommin tiedonvälityksen ja verkkomedian kautta. Yhteiskunnan tasolla kuitenkin arvot kehittyvät edelleen yksilöllisyyttä korostavaan suuntaan. Tästä ristiriidasta johtuu myös se, että välinpitämättömyys kasvaa. (Hietanen 2008).

Preferenssit eli valintoihin vaikuttavat periaatteet, tarpeet, odotukset ja toiveet muuttuvat nopeammin (ks. esim. Räikkä 1994). Tämä muutos aiheutuu mm. siitä, että informaation ja tiedon määrä yhteiskunnassa lisääntyy. Lisäksi äkilliset katastrofit tai niiden uhat tai jonkin pelätyn ilmiön tai tapahtuman muuttuminen todeksi muuttaa arvoja, kuten on nähty viime vuosina esimerkiksi New Yorkissa World Trade Centerin kaksoistorneihin kohdistuneen terrori-iskun seurauksena¹⁴ tai täällä Suomessa Myyrmäen pommin tai Jokelan ja Kauhajoen koulusurmien seurauksista. Toisaalta ideologiset ja poliittiset muutokset vaikuttavat perusarvoihinkin samalla, kun kyllästyminen ja pettyminen aikaisempaan tilanteeseen tai ideologiaa ohjaaviin käsityksiin muuttaa aikaisemmin vallalla ollutta arvoilmastoa. Kuten jo mainitsin, turvallisuus on viime vuosien maailmanpoliittisten tekijöiden ja median ja tiedonkulun nopeutumisen ja laajenemisen myötä noussut voimakkaasti arvojen järjestyslistalla. Samalla taas esimerkiksi sellaiset perinteiset arvot kuin kuuliaisuus tai vanhempien kunnioittaminen ovat laskeneet listalla. Jossain mielessä myös universaalit ja globaaliin vastuunkantoon sekä erityisesti ympäristöön ja ekologisiin valintoihin liittyvät arvot ovat vähitellen syrjäyttäneet joitain vanhanaikaiseksi koettuja arvoja.

Myös Irakin ja Afganistanin sotien tai viimeaikaisten maanjäristysten ja muiden luonnonmullistusten aiheuttama inhimillinen häätä ja kärsimys tunkevat erityisesti television kautta ilta illan jälkeen olohuoneisiin ja ihmisten ajatuksiin ja tunteisiin. Miljoonasade laulaa tästä, että televisio heittää ilta illan jälkeen palavia halkoja syliin. Toisaalta ihmisen kyky vastaanottaa ja myötäelää tuntemattomien tuskaa on sekin rajallinen. Tutkimuksen (Slovic 2007) mukaan myötäelämisen kokemuksessa ja sitä kautta kyvyssämme auttaa on oleellista se, että häätä ja kärsimys tuodaan esille yksittäisen kärsivän ihmisen kautta – annetaan sille kasvot. Meitä järkyttää yhtä paljon (tai vähän) se, kuoleeko Bangladeshin tulvissa sata vai satatuhatta ihmistä, mutta jos meille kerrotaan tarina jostakusta yksittäisestä tulvan uhrista, niin kollektiivinen kuin henkilökohtainen myötätunnon kokemus ja sitä kautta halu auttaa kasvaa oleellisesti. Tällainen henkinen suojelumekanismi on Slovicin mukaan kehittynyt todennäköisesti ihmisen evoluution kautta.

Voidaan myös ajatella, että arvojen muutos koskettaa pikemminkin arvojen tärkeysjärjestystä valintoja ohjaavina tekijöinä, niiden priorisointia järjestelmissä ja instituutioissa¹⁵ ja sitä, että yksittäisellä ihmisellä erilaisen arvojen painotus omassa elämässä ja omissa valinnoissa muuttuu iän ja kokemuksen myötä. Arvojen järjestys yksilön tai yhteisön toimintoja ja valintoja ohjaavina tekijöinä muuttaa paikkaansa. Lisäksi tekninen kehitys ja taloudelliset muutokset vaikuttavat vähitellen myös arvoihin. (Puohiniemi 2002, 76–78).

14 11.9.2001 terrori-iskun seurauksena Yhdysvalloissa puututtiin jopa lähes pyhinä pidettyihin, jo perustuslaissa määriteltiin yksilönvapauteen ja sananvapauteen.

15 Tämä näkyy esimerkiksi niissä keskusteluissa ja ristiriidoissa, joita on noussut esille sairaanhoidon priorisoinnista. Sama ongelma nousee esille myös esimerkiksi lääketieteen ja biotieteiden uusien innovaatioiden myötä.

Arvot järjestykseen?

Koska tieto yhteiskunnassa siis lisääntyy, arvoja ei jossain vaiheessa enää kyetäkään liittämään selvästi mihinkään laajempaan yhtenäiseen tai yhteisesti jaettuun arvojärjestelmään. Sellaista yksiselitteistä järjestelmää ei yksinkertaisesti enää ole, vaan arvojärjestelmistä on tullut liukuvia samalla, kun eri viiteryhmät – Maffessolin heimot – rakentavat omat arvojärjestelmänsä ja kehittävät niiden tueksi omanlaisensa normi- ja sanktiojärjestelmänsä. Koska heimot ovat usein väliaikaisia, myös nämä arvojärjestelmät ovat yhä useammin sitä. Yksilöllisyys ja luovuus ovat nyt yhä tärkeämpiä perusarvoja ja sen seurauksena esimerkiksi nuoret tekevät arvovalintojen sijasta pikemminkin elämäntapavalintoja.

Puohiniemen arvokartoitusten perusteella suomalaisten arvot voidaan luokitella kokonaisuuksiin, jotka asettuvat seuraavaan perusjärjestykseen (ks. myös Rubin 2006, 43):

Taulukko 2. Suomalaisten arvojärjestys v. 2001 Puohiniemen (2002, 33–37 ja 67) mukaan.

Keskiarvot 2001 (N=1402)		Merkityssisältö
Hyväntahtoisuus	4.86	Lähipiiriin kuuluvien ihmisten hyvinvoinnin edistäminen; huolenpito; kiltteys
Turvallisuus	4.43	Yhteiskunnan, lähipiirin ja oman elämän tasaisuus ja harmoninen jatkuvuus; terveys; ei-toivottujen yllätyksien puute
Universalismi	4.36	Muiden kuin oman lähipiirin ihmisten ja luonnon hyvinvointitarpeiden ymmärtäminen; suvaitsevaisuus
Yhdennukaisuus	4.25	Pidättäytyminen muita häiritsevistä teoista ja mieltymyksistä tai yhteisöä vastaan kohdistuvista odotuksista ja normeista; normien noudattaminen; myös muiden kautta eläminen
Itseohjautuvuus	3.84	Toiminnan ja ajattelun vapaus; omien päämäärien valinta; uuden tutkiminen ja luovuus; riskinotto
Hedonismi	3.78	Mielihyvän ja nautintojen etsiminen ja tyydytys; itsen hemmottelu
Suoriutuminen	3.32	Henkilökohtaisen menestyksen tavoittelu kulttuurin normeja ja standardeja noudattaen; asioiden ottaminen henkilökohtaisena haasteena; pärjääminen olemassa olevilla resursseilla
Virikkeisyys	2.95	Jännityksen ja uuden etsiminen; halu kohdata haasteita; myös elämishakuisuus
Perinteet	2.53	Kulttuurin ja/tai uskonnon edellyttämien tapojen noudattaminen, kunnioitus ja hyväksyminen
Valta	1.88	Ihmisten ja resurssien hallinta; yhteiskunnallisen arvostuksen ja statuksen kunnioitus

Taulukko on siis kooste suomalaisten monissa eri kyselyissä ilmaisemista asenteista ja mielipiteistä, joita kysyttiin hyvin erilaisista asioista (mm. harrastuksista, työstä, vapaa-ajan vietosta, musiikkimausta jne.) Nämä asenteet ja mielipiteet koottiin sitten kokonaisuuksiksi, klustereiksi, joita taulukon vasemman laidan arvojen nimet kuvaavat.

Vastaajat arvioivat arvoja asteikolla 1–7 ja taulukkoon on laskettu arvomuuttujien summa-asteikkojen keskiarvo. Arvomuuttujien keskiarvojen mukaan laskettuna kymmenen tärkeimmän muuttujan listassa hedonistiset arvot olivat kuudentena ja suoriutumiseen liittyvät arvot seitsemäntenä. Vaikka arvokartoituksissa hyväntahtoisuutta, turvallisuutta ja universalismia ilmentävät asiat arvotettiin korkeimmalle suomalaisten arvoja koskevassa laajassa kartoituksessa, hedonistiset arvot olivat korkealla erityisesti nuorilla (listalla 15–24 -vuotiailla toisena ja 25–34 -vuotiailla kolmantena). (Puohiniemi 2002, 67–74)

6. MITEN PÄÄSTÄ PAISUVAN NYKYHETKEN KYNSISTÄ – ELI IDENTITEETIN RAKENTAMINEN INDIVIDUALISAATION EHDILLA

Individualismin haaste tuottaa useita rinnakkaisia ja tosiajassa välittyviä todellisuuskuvia ja tulevaisuudenkuvia, joissa erilaiset ja vastakkaisetkin arvot, asenteet, rooli-odotukset, ihanteet ja normit kilpailevat keskenään (Rubin 1998, 2000). Kun pyrkimyksenä on identiteettiprosessin hallinta, yksittäisen ihmisen tehtäväksi jää valinta näiden ristiriitaisuuksien välillä. Perinteiset käsitteet ja toimintamallit eivät kuitenkaan auta tässä valintatilanteessa, koska uusille asioille ja ilmiöille ei ole vielä aina edes nimiä, saati sitten historiaa, joka olisi tuottanut jo malleja sille kuinka toimia. Sanotaan, että kokemus luo viisautta. Tämän viisauden ja kokemuksen dialektiikasta kehittyvät lopulta uudet käsitteet, toimintamallit ja suhtautumistavat samoin kuin traditiot, instituutiot ja muut todellisuuden hallinnan työkalut.

Emme asukaan globaalissa kylässä vaan megacityssä

Yritämme siis kertoa uutta todellisuutta vanhalla kielellä ja totutuilla kuvilla ja siten ymmärtää ja hahmottaa muutosta ainakin osittain jo ohi menneen pysyvyyden ajan myötä kehittyneillä työkaluilla. Eriksen (2007, 52) sanoo, että Marshall McLuhan, niin viisas visionääri kuin olikin, erehtyi puhuessaan uudesta ja hänen aikanaan vielä tulevasta globaalista kylästä. Kylän asemesta onnistuimmekin rakentamaan globaalin megacityn, jossa kaikki tapahtuu yhtäaikaan, kaikki on käynnissä koko ajan, toiminnassa, valveilla ja aktiivisena jatkuvasti. Seurauksena on loputon nyt-hetki, paisuva nykyisyys, joka valtaa alaa menneen ja tulevan ymmärtämiseltä. Puhumme elämyksellisyydestä, tarinayhteiskunnasta ja tunneälystä, kun meidän pitäisi painottaa kärsivällisyyttä, pitkäjännitteistä harkintaa ja valintojemme syiden ja seuraamusten ymmärtämistä. Kaipaamme yhä nopeampaa toiveiden täyttymystä, tehokkuutta ja tyydytyksen tunnetta ja olemme unohtamassa menneen ymmärtämisen, jatkuvuuden, perehtymisen ja syvällisyyden merkityksen.

Identiteetin rakentumisessa pysyvien piirteiden ja muuntuvien ja joustavien rooliominaisuuksien välinen suhde on muuttunut, ja niinpä tämä identiteetin rakentuminen on päättymätön ja elinikäinen prosessi – emme siis ole koskaan lopullisesti valmiita. Identiteetti on samalla myös tuote, joka on sidoksissa markkinatalouden mekanismeihin, niihin ominaisuuksiin, joita tarinayhteiskunnassa meille halutaan myydä. Kuitenkin tietoyhteiskunnassa hitaasti kehittyvän identiteetin ja tietoisesti omaksuttavissa olevien erilaisten roolien välinen ero hämärtyy koko ajan.

Globaalin megacityn asukkaan luonteenomaisia piirteitä ovat anonymisyys ja se, että hän ei ole vuorovaikutuksessaan toisten kanssa enää alistainen välimatkalle ja siten riippuvaisuus paikasta ja ajasta on kadonnut. Myös suhde aikaan on yhä kiihtymässä. Pirstaleinen ja kiireinen elämänrytmi on tyypillistä megacityssä, jossa ei myöskään ole enää mahdollista erottaa vapaa-aikaa ja työtä toisistaan. Samalla asukasta painaa jatkuva vaati-

mus olla joustava, avoin ja nuorekas (Eriksen 2007, 148) sekä tehokas ja määrätietoinen. Hän uskoo, että aika on rahaa eikä sitä siksi saa hukata. Niinpä hän juoksee yhä kiihtyvällä vauhdilla, mutta koko ajan tunne siitä, että mihinkään ei voi keskittyä kunnolla, kasvaa koko ajan. On kuin ikinä ei olisi aikaa tehdä sitä, mitä todella haluaisi vaikka hän tekee koko ajan enemmän ja enemmän ehtiäkseen tehdä kaikki. Koko elämä kuitenkin mittautuu taloudellisilla määreillä – rahassa. Samalla hän on tottunut siihen, että kaikkiin inhimillisiin tarpeisiin ja toiveisiin ja haluihin on tarjolla esisijaiseksi vastaukseksi asioita, joita voidaan ostaa ja myydä markkinoilla (Berg 2008).

Tarvitsemme toisiamme tullaksemme omaksi itseksemme

Ihminen on intersubjektiivinen olento, riippuvainen toisista ihmisistä, jonka kehitys ihmisenä tapahtuu dialogissa toisten kanssa. Voidaan jopa ajatella, että kasvaminen ihmiseksi edellyttää vuorovaikutusta – ilman toisiamme emme olisi ehkä ihmisiä. Toisaalta emme ole koskaan valmiita – persoonallisuus ei tule elämän mittaisellakaan matkalla lopullisesti valmiiksi ja määräytyksi vaan kehittyy ja muuttuu koko eliniän ajan. Itsen kehitysprosessissa ihminen tulee koko ajan voimakkaammin tietoiseksi oman itsensä ja muiden välisistä eroista ja määrittyy omaksi erilliseksi identiteetiksi sitä kautta (Hayward 2008). Identiteetin rakentuminen edellyttää vuorovaikutusta ja jatkuvaa dialogia toisten ihmisten kanssa. Tämän dialogin avulla vedämme rajat itsemme ja toisten väliin ja ymmärrämme keitä olemme, mitä olemme ja mihin kuulumme kunakin elämän ajankohtana. Identiteetti on representaatio, joka syntyy siitä, että etsimme niitä piirteitä muista, joihin emme halua tai joihin haluamme samautua. Niinpä me joko hyväksymme tai hylkäämme ne käsitykset, jotka toiset tässä dialogissa luovat meistä. Identiteetti siten siis rajaa sen, keitä olemme, mistä tulemme ja mihin kuulumme. Vuorovaikutuksen avulla täsmenämme sitä, millä tavalla tässä prosessissa eroamme toisista ja mikä tässä eroavuudessa on todella merkityksellistä – mikä tekee minusta juuri minut. Sen vuoksi identiteetin pysyvyys on riippuvainen myös siitä, kuinka pitkäkestoiseksi ymmärrämme ihmisten väliset eroavuudet. (Taylor 1991, 45–46) Samalla jotta voisimme toimia loogisesti ja ymmärtää omaa käyttäytymistämme ja valintojamme, meidän on myös määritettävä jotain siitä, mikä on merkityksellistä niissä asioissa, joissa olemme erilaisia kuin toiset (Rubin 2000, 29).

Identiteettiprosessi muodostaa tärkeän osan yhteiskunnan ja yhteisön kokonaisuutta, jota vasten peilaamme toiveitamme, odotuksiamme ja henkilökohtaisia ominaisuuksiamme. Tällä tavalla identiteettiprosessi tekee niin yksittäisen ihmisen kuin yhteiskunnan olemisesta mielekäästä.

Ei siis ihme, että elämäntähtäminen muodostuu yhä vaikeammaksi. Tietoyhteiskunnan kansalaisella – kuluttajalla – on vaara muuttua aktiivisesta, toimivasta subjektista oman elämänsä objektiksi. Näin hänestä tulee osa tapahtumaa, roolihenkilö oman elämänsä näytelmässä, jonka kirjoittajaa ei kukaan tiedä ja jonka juonikin on hämärä. Kasvuprosessista kohti riippumatonta ja vahvaa identiteettiä tulee yhä turhauttavampi ja kipeämpi kokemus, kun kenellekään ei enää ole selvää, kaikkien vähiten ihmiselle itselleen, millainen on aidosti onnellinen ihminen ja miten saavutetaan hyvä elämä.

Merkityksen lähteet: egoistinen individualismi vai uusyhteisöllisyys

Yksilöllisyyden ja oman erityisyyden kokeminen on muodostunut tärkeimmäksi merkityksen lähteeksi nyky-yhteiskunnassa. Jatkuvasti korostuva individualistinen logiikka perustuu uskoon yksilöllisen identiteetin erillisyydestä ja omavaraisuudesta. Toisaalta sama logiikka nostaa myös yksilöllisen vastuun taakkaa. Puohiniemen (2002, 67–74) arvotutkimuksessa kävi ilmi, että hedonistiset ja suoriutumiseen liittyvät arvot ovat korkealla suomalaisten arvolistauksessa (ks. Taulukko 2, s. 42) Tästä kahden erilaisen rationaliteetin esiin nostamasta ristiriidasta nousee mielenkiintoinen arkitodellisuus, jossa ratkaisujen ja valintojen tekeminen on entistä monimutkaisempaa.

Ajan henki sinänsä arvostaa menestystä ja korostaa taloudellista onnistumista menestyksen mittarina. Myös nuorten tulevaisuudenkuvia koskevassa tutkimuksessa kävi ilmi, että nuoret liittyvät onnistumisen ja onnellisuuden toisiinsa: onnellisuutta määritetään taloudellisen menestyksen määrällä. Maailmankuva on tältä osin materialistinen ja pohjautuu (yli)kypsän teollisen yhteiskunnan – myöhäismodernin, jos niin halutaan määritellä – rationaliteettiin, siis ajattelua ja valintoja ohjaaviin malleihin. Samalla tulevaisuudenkuvat kuitenkin osoittivat, että nousemassa oli jo silloin, kymmenkunta vuotta sitten, uudenlaista ajattelua, joka perustuu toisenlaiseen maailmankuvaan – reaaliaikaista ja vuorovaikutteista tietoa ja osallistamista, globaalia vastuuta ja ekologista vastuunkantoa sekä uuden teknologian tuomia mahdollisuuksia korostavaan rationaliteettiin. (Rubin 1998, 2000) Puohiniemi (2006, 103–107) käyttää tästä uudesta mallista nimitystä ”uusyhteisöllisyys” jonka puitteissa ihmiset ovat entistä valmiimpia auttamaan toisia. Auttaminen perustuu kuitenkin vahvasti emotionaalisiin ilmiöihin – mediassa ja julkisuudessa hyvin tunnepohjaisiin kuviin ja tarinoiniin kärsivistä ihmisistä.

Kun individualismin vaatimus viedään äärimmilleen, se johtaa toisaalta itsekkyyden ja hedonismin kasvuun. Toisaalta samalla kasvavat myös yksinäisyys, stressi ja turvattomuuden tunne. Tätä tilannetta voidaan nimittää egoistisen individualismin ajaksi. Egoistinen individualismi perustuu uusliberalismin tuomaan kovaan todellisuuteen, jossa yksittäisen toimijan taloudellisesta menestyksestä on tullut tärkein yhteiskunnassa pärjäämisen vaatimus. Yhteiskunnan sosiaalista verkkoa on purettu ja globalisaatio muuttaa toimintaympäristön yhä kompleksisemmäksi ja laajemmaksi erilaisten verkostojen ja viiteryhmiä kudelmaksi.

Toisaalta egoistisen individualismin vastapainona on toinen yhtä lailla eurooppalaiseen ja erityisesti pohjoismaiseen kulttuuriperintöön pohjaava malli. Meillä on perinteisesti yhä vahva kansalaisyhteiskunta ja sosiaalinen omatunto, joka on tuottanut aikojen saatossa mahtavia sosiaalisia innovaatioita, kuten esimerkiksi talkoot. Tälle pohjalle voidaan rakentaa toisenlaista individualismia – kutsutaan sitä vaikka talkoo-individualismiksi – egoistisen individualismin vastavoimana. Kysymys on kutienkin tahtotilasta – kumpaa individualismia siis haluamme edistää.

Talkoo-individualismin mahdollisuus lähtee ensinnäkin siitä, että laajennetaan yksilöllisen vastuun käsitettä. Unohdetaan se, että jokaisen on tultava toimeen omillaan. Unohdetaan myös se, että taloudellinen menestys on sekä yhteiskunnallisena painotuksena ja ajanhenkenä individualismin välttämätön edellytys että tavoite ja lakataan edellyttämästä ja painottamasta menestystä, niin kansallisella kuin yksilöntasolla. Aletaan sen sijaan puhua enemmän onnellisuudesta, tasapainoisesta elämästä ja yhteisöllisyydestä – siitä, että kukaan ei jäisi yksin ja siitä, että välitetään toisistamme hiukan enemmän. Nostetaan esiin uussolidarisuus, joka on ilmiönä

lähellä Puohiniemen (ibid.) uusyhteisöllisyyden käsitettä. Solidaarisuus ja inhimillinen vastuunkanto ovat kuuluneet tärkeänä elementtinä kautta aikojen länsimaiseen ja pohjoismaiseen kulttuuriin. Se on sekä nivonut yhteisöjä yhteen että toiminut sosiaalisena liimana pitämässä niitä yhdessä. Aikojen myötä lähipiirimme on laajentunut kodista ja perheestä yhteisöksi, kylään, heimoon ja vähitellen yhä kauemmas. Nyt yhteisöä ei enää voida määritellä spatiaalisesti eikä sukulaisuuden perusteella. Lähipiiriin ja yhteisöön kuuluvat ne, joihin meillä on yhteys sosiaalisen median kautta ja näin spatiaalisen laajenemisen ja muutoksenlisäksi siihen tulee myös tempooralinen ulottuvuus. Samalla jännite yksittäisen ihmisen vastuun ja yhteisön, jota se vastuu koskee, on muuttunut. Uussolidaarisuus on muutakin kuin lojaalisuutta ja vastuuta läheisille – se on vastuuta kaikista niistä ihmisistä, jotka jo ovat tai voisivat olla yhteydessä kanssamme. Se on samalla myös vastuuta siitä ympäristöstä, jossa nämä ihmiset toimivat, elävät ja tekevät työtään.

Uussolidaarisuus ja uusyhteisöllisyys rakentuvat pitkälti tietoteknologian ja sen mahdollistamien verkostojen varaan. Perustana ei kuitenkaan ole teknologia sinänsä, vaan keskinäinen luottamus verkoston jäsenten kesken. Sen perustella saadaan aikaan hienoja näytöjä yhdessä tekemisen ja yhteisen vastuunkannon voimasta. Uusyhteisöt ovat myös luonteeltaan spontaaneja, vapaamuotoisia ja usein lyhytaikaisia (Puohiniemi 2006, 110–111). Ne suuntaavat energiansa tiettyyn kohteeseen, tekevät sen, mitä kulloinkin tarvitaan ja purkautuvat jälleen, kokoontuakseen uudestaan, kun tarvetta löytyy.

Uusyhteisöllisen toiminnan moraali synnyttää luottamusta ja se on yhteistoiminnan ja uusyhteisöllisyyden perusedellytys. Luottamuksen syntyminen ja kasvaminen on kuitenkin hidas prosessi, kun taas sen katoaminen voi tapahtua hetkessä (Heinonen 2008). On merkillinen paradoksi myös siinä, että luottamusta edellyttävät uussolidaarisuuden ja uusyhteisöllisyyden prosessit silti tapahtuvat vielä niin satunnaiselta pohjalta ja nopeasti – luottamuksen synnylle ei jää aikaa. Onko siis niin, että meillä on sisäänajettuna vielä yhteisen tekemisen perintö, joka on aina edellyttänyt toimijoiden välistä luottamusta? Siis että tämä luottamus on kulttuurinen ilmentymä, joka on meissä jäljellä edelleen, kaikkien sosiaalisten ja yhteiskunnallisten muutosten jälkeenkin? Jos näin on, meillä on arvokas aarre, jota pitää edelleen vaalia. Hyödynnäme näin esi-isiltämme ja –äideiltämme perittyä vanhaa talkoo- ja lähimmäisen auttamishengen perintöä uusissa ulottuvuuksissa ja toimintaympäristöissä. Samalla jos näin on, olisi tärkeää miettiä myös, kuinka haavoittuvainen tällainen uussolidaarinen uusyhteisöllisyys todellisuudessa luottamusnäkökulmasta on.

Individualistisen logiikan ja postmodernin identiteetin paradoksi

Individualistinen logiikka perustuu ihmisen uskole siitä, että identiteetti on sellaisenaan riittävä ja autonominen. Kuten jo edellä totesin, ihminen voi kehittyä vain suhteessa toisiin ihmisiin – ilman toista ihmistä on mahdotonta sosiaalistua ja kasvaa ihmiseksi. Tässä vuorovaikutus siis toimii avaimena ja sen kautta kehittyä myös erillisiin identiteetteihin pohjautuva yhteiskunta. Yhteiskunnan tehtävänä on siten yksittäisen ihmisen kannalta toimia odotusten, toiveiden ja tavoitteiden heijastuspintana, jotta elämästä tulee merkityksellistä.

Sosiaalisissa arvoissa korostuu yhä enemmän individualismi ja samalla sosiaaliset järjestelmät muuttuvat yhä kompleksisemmiksi, abstraktimmiksi ja etäännyvät yhä kauemmas arjen kokemustasolta (esim. Eriksen 2001, 43–46). Identiteetit ovat aikamme tuotteita, luoteeltaan hybridejä, joustavia ja muuttuvia, eivät pysyviä ja jäyhiä.

Niiden täytyy kyetä muuttumaan ja muuntautumaan erilaisissa tilanteissa ja haasteiden edessä. Samalla vastuun taakka omasta onnistumisesta ja sosiaalisesta menestyksestä muuttuu yhä painavammaksi yksittäisen ihmisen harteilla. Tämä johtuu siitä, että kun yksilöllisyyden vaatimus viedään äärimmilleen, se johtaa itsekkyyden ja hedonismien kasvuun ja lisää yksinäisyyttä, stressiä ja turvattomuuden tunnetta. (Puohiniemi 2006). Toisaalta yhteiskunta tästä näkökulmasta muuttuu kovemmaksi ja vaativammaksi. Jos ihminen ei sitten onnistukaan, ei ole välttämättä varmaa, että kaikesta uusyhteisöllisyydestä huolimatta varassa hän jää yksin. Yksinäisyydestä on tullut surullinen ongelma – yksinäisiä on yhä enemmän. Hedonismi on joiltain osin selkeämpi voittaja kuin uussolidarisuus.

Onnellisuus on asia, jota suurin osa ihmisistä tavoittelee. Kaikki me elämme elämäämme ikään kuin onnellisuus olisi elämän päämäärä (Wright 1994, 333). Kuitenkin sen mittaaminen on yksiselitteisesti toistaiseksi mahdotonta. Berg (2008) kuvailee artikkelissaan useita erilaisia hyvinvointia ja onnellisuutta mittaavia kansainvälisiä tutkimuksia (esim. YK:n inhimillisen kehityksen indeksi HDI, World Values Survey, Happy Planet -indeksi HPI). Näillä saadut ristiriitaiset tulokset osoittavat, että mitään selkeää ja yhteismitallista onnellisuuden ja hyvinvoinnin mittaria ei ole, eikä mikään maa ole onnistunut ratkaisemaan laaja-alaisen hyvinvoinnin yhtälöä. Bergin sanoin: ”Meillä ei ole vielä hallussamme kokonaisvaltaisesti onnellisen pallon reseptiä”.

Yksittäisen ihmisen tasolla onnellisuuden mittaaminen on yhtä vaikeaa. Ehkä onkin helpompi mitata sen negaatiota – sitä, missä onnellisuutta ei ole. Esimerkiksi masennus on tilastojen mukaan yleistynyt (Kanula 2008). Toisaalta yhteiskunnan kiihtyvä medikalisaatio, jonka seurausta kasvaneet masennussairausluvut voivat myöskin osin olla, voidaan sekkin osaltaan nähdä individualisaation seurauksena. Elämän kiihtyvässä rytmisessä hidastumista ei sallita (Eriksen 2001). Elämän vaikeiden asioiden tullessa eteen niiden käsittelylle ei suoda aikaa tai niitä ei ylipäänsä haluta kohdata. Tasaisen kiihkon virrassa kaikki poikkeava, myös mieliala, katsotaan sairaudeksi. Samanaikaisesti lääketiede itsessään kaupallistuu ja potilaasta, tulee kuluttaja, jolle on siis kaupattava täsmäläike onnellisuuden aikaansaamiseksi ja ylläpitämiseksi. Ei pelkästään masennus, vaan myös alakulo tai alavireisyys konstruoidaan elämänhallinnan ja onnellisuuden vastakohtaksi ja sitä kautta sairaudeksi, joka pitää lääkityä pois. Niinpä lähes jokainen ihminen tämän näkemyksen mukaan tarvitsisi jossain elämänsä vaiheessa onnellisuuspilettejä.

Yhteenveto

Ihminen henkilönä voi toteuttaa todellista itseään vain suhteissaan toisiin niiden erojen ja erilaisuuksien kautta, joita hän näissä suhteissa näkee. Moraali ja sosiaalisuus ovat yhä enemmän riippuvaisia ihmisen omista valinnoista. Samalla ihmisellä on voimakas tarve kuulua johonkin. Tarvitsemme viitekehysten, lähimmäisten joukon, joka toimii meille juuri tällaisena oman itsemme rakentamisen tukena ja peilinä. Sitä kautta hahmotamme oman olemisemme ja identiteettimme rajat ja toimintamme oikean ja väärän kriteerit.

Ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta sinänsä tulee yhä enemmän absoluuttinen, siitä tulee itseisarvo samalla, kun yhteiskunnallisesta solidaarisuudesta on muodostumassa uudenlaista uskollisuutta ja yhteenkuuluvuutta kulloistakin mikroryhmää kohtaan aina tilanteen mukaan – uussolidarisuutta ja uusyhteisöllisyyttä. Solidaarisuuden ja auttamisen sijaan uusyhteisöllisyys voi kuitenkin ilmetä uskollisuutena omia elämäntapa- ja tyyli-

valintoja kohtaan. Silloin esiin nousee pyrkimys käyttää yhteisöä hyväksi oman itsetoteutuksen näyttämönä. Elämäntyyllillä viestitetään yhteisölle omaa henkilökohtaista kilpailukykyä ja lopputuloksena on oman identiteetin tuotteistaminen ja elämän brändääminen.

Voidaan myös ajatella integraalisen tulevaisuusajattelun näkökulman mukaan, että vähitellen ihmiskunta muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden, eräänlaisen "pangaian", jossa ihmiset muodostavat maapallon identiteetin ja aivot. Maapallon nykyiset – ihmisen itsensä suurelta osin aiheuttamat – ongelmat ovat sitä luokkaa, että muulla tavoin on aika mahdotonta pystyä ratkaisemaan niitä. Mitä tiheämpi vuorovaikutusverkko meillä kuitenkin on, sitä todennäköisemmin ja paremmin voimme vastata näihin haasteisiin – yksittäiset, irralliset älyt eivät enää riitä (R. Linturi 2008b). Vuorovaikutusverkko koostuu sekä ihmisistä että teknologiasta – jatkuvasta dialektisestä dialogista, josta vähitellen muodostuu yhteinen tietoisuus, parviäly.

7. TULEVAISUUSLUOVUUS – ELI ERILAISEN TEKEMISEN YLISTYS

Evoluution tehtävä on generoida erilaisuutta, kopioi menestyjiä ja karsii ympäristöön huonosti sopivia muotoja. Risto Linturi kysyykin artikkelissaan (2008a), sisältääkö evoluution mekanismi myös käsitteellisen luovuuden ytimen. Onko luovuus siis myös evoluution tuottama ominaisuus, ja jos niin on, mikä on sen merkitys ihmiselle? Entä kuuluuko luojaan itsensä kokea tämä asioiden merkitys? Ehkä merkitysten ei tarvitsekaan edeltää luovuutta, vaan ne voivat syntyä itse luovuusprosessin seurauksena.

Luovuudesta ja innovatiivisuudesta

Niin strategiapapereissa, toimintasuunnitelmissa, pamfleteissa kuin hengennostatuspuheissa puhutaan yhä enemmän joustavuudesta, innovatiivisuudesta, tehokkuudesta, nopeudesta. Tällä useimmiten viitataan siihen, millainen ihanteellisen työntekijän pitäisi olla. Joka alueella samalla pitäisi olla visioiden mukaan ensimmäinen, suurin, tunnetuin, edelläkävijä – ja tämä taas koskee organisaatioita ja yritystä. Korostetaan sitä, kuinka jatkuvasta uuden oppimiskyvystä ja elinikäisestä oppimisesta on tullut niin yksilöntasolla kuin kansantaloudellisesti menestymisen edellytys. Ennen muuta luovuudesta puhutaan nyt kaikkialla ja siitä on rakentumassa avainstrategia joka alueella. Sitran, EVAn ja muiden valtakunnallisten toimijoiden toimittamia luovuusraportteja ilmestyy jatkuvasti levittämään Richard Floridan viitoittamaa ajattelua, jonka mukaan luovassa verkostoyhteiskunnassa luovat yksilöt pärjäävät rakentamalla luovalla ajattelulla luovaa taloutta. Näin olisi tarkoitus saavuttaa huippuasema kansallisessa kilpailukyvyssä (ks. myös Wilenius 2004, 2008). Samalla vaikka arkielämän viitekehys onkin muuttunut viimeisten vuosien kuluessa uuden tietoteknologian myötä, silti käsitykset elämässä onnistumisesta ja onnellisuudesta yksilöntasolla perustuvat yhä hyvin vahvasti taloudelliseen menestykseen ja materiaaliseen hyvinvointiin (ks. esim. Siltala 1996; Rubin 1998, 2000). Yksittäisen ihmisen arjen näkökulmasta tuntuu kuitenkin välillä siltä, että vaatimusten lista on rajaton eikä luovuuspuheelle ja sen kautta aina vain uusille vaatimuksille näy loppua. (Rubin 2004, 80).

Luovuus ei kuitenkaan ole mitään itsestäänselvyys eikä sitä voida omaksua sellaisenaan ominaisuudeksi noin vain kalliinkaan konsultin luentoja tai kalvosarjoja kautta. Luovuus ja innovatiivisuus eivät myöskään anna mitään nopeita vastauksia tai välitöntä menestystä, vaan ne vaativat niin yksilön ominaisuuksina kuin yhteiskunnan hyödynnettävissä olevina elementteinä vaihteittain sekä rankkaa työtä, lepoa ja sulattelua (leppoistelua) että pitkäaikaista prosessointia. Luovuus on innovatiivisuuden eilinehto. Se, että luovuus puhkeaa kukkaan, voi toteutua vasta oppimisen ja kovan puurtamisen pohjalta. Luovuutta pitää opiskella ja kehittää. Ollakseen aidosti hyödyllistä ja menestyksellistä innovatiivisuus edellyttää rohkeutta nähdä toisin ja työtä tehdä toisin. Tämä taas vaatii vankkaa osaamista, kunnollista perustutkimusta ja syvää pohjatietoa, jolta ponnistaa. Jos näitä asioita ei korosteta, nämä itsessään tärkeät kyvyt tai ominaisuudet jäävät pelkäksi sanahelinäksi. Silloin ne menettävät vähitellen merkityksensä niin tulevaisuusajattelun kuin yhteiskunnan koulutus- ja osaamispolitiikan ohjaavina

tekijöinä, kun ne eivät näytäkään tuovan sitä mitä luvattiin, siis nopeaa menestystä, kansainvälistä mainetta ja paljon rahaa.

Luovuus ja innovatiivisuus nähdään politiikan ja talouden kannalta tekijöinä, jotka auttaisivat Suomea selviytymään maailmanlaajuisesta taantumasta ja uhkaavasta lamasta ja puuntuotantoon ja metsäteollisuuteen niin pitkään perustuneen kansantalouden murroksesta. Niihin ladataan siten valtavasti toiveita ja odotuksia. Vaarana on kuitenkin, että nämä käsitteet tyhjenevät merkityksestä, jos niitä käytetään julkisessa puheessa liian helposti tai väljästi ja perustelematta kunnolla. Samoinhan on käynyt aikaisemminkin niin monelle itsessään tärkeälle teemalle. Esimerkiksi käy vaikka kestävä kehitys, jonka nimissä voidaan peräänkuuluttaa jo täysin toisilleen vastakkaisia toimintamalleja ja valintoja, kuten vaikkapa energiaratkaisuja koskevassa julkisessa diskurssissa on viime vuosina tehty. Myös omalla tieteenalallamme on hyviä esimerkkejä: skenaarioita kulloinkin keskustelun kohteena olevasta asiasta tai ilmiöstä rakentaa puheissaan ja haastatteluissaan niin poliitikko kuin virkamies ja ”kauhuskenaariosta” on tullut aina puhujan kannalta sen kaikkein ikävimmän vaihtoehdon nimi.

Luovuuden ja innovatiivisuuden kohdalla tällainen tyhjenemisen vaara on olemassa erityisesti niin talous- kuin koulutuspoliittisessa päätöksenteossa, jos ne eivät näytäkään täyttävän niihin asetettuja odotuksia mahdollisimman pian. Suomessa on viime vuosina panostettu voimakkaasti yliopistojen ja tutkimuslaitosten huippuyksiköihin, joille osoitetaan enemmän ja helpommin rahoitusta ja tukea kuin muille. Kuitenkin erikoistumista ja keskittymistä suosivan ajattelun ohessa on alettu lopulta puhua myös ”oppivista alueista”, joissa osaamista ei rajoiteta pelkästään huippuyksiköihin tai -yksilöihin vaan korostetaan alueen erilaisissa yhteisöissä toimivien ihmisten yhteistä osaamista alueen kehityksen hyväksi. Oppiminen ymmärretäänkin tällöin niin alueen yrityksissä, oppilaitoksissa kuin julkisen sektorin ja hallinnon tehtävissä toimivien yhteisenä oppimisena ja laaja-alaisena osallistumisena osaamisen kehittämiseen. Tämä tarkoittaisi alueellisten tai paikallisten innovaatiojärjestelmien kehittymistä ja sitä kautta yliopistojen kolmannen tehtävän laajentumista. (Kankaala ym. 2004, 123. Ks. myös Rubin 2006, 45)

On lyhytnäköistä kahlita luovuutta vain sellaiseen innovatiivisuustulkintaan, jonka merkitys on pelkästään taloudellinen (tai kansantaloudellinen) ja vain sen tuotoksen arvoon, jonka se mahdollisesti aikaansaa. Tämä on nykyisessä luovuuskeskustelussa ja innovatiivisuuspuheessa, ”hypessä” virhe. Siinä päädytään viime kädessä arvottamaan määrällisillä mittareilla jotain sellaista, joka ei ole niillä todella määritettävissä. Luovuus – ja sitä kautta luova tekeminen – ovat myös itseisarvoja, jotka sen lisäksi että ne ovat yksilötasolla itsetoteutuksen ja sitä kautta itsetunnon ja identiteetin peruspilareita, ne myös auttavat jäsentämään yhdessä koettavaa todellisuutta ja tapahtumista ja tulevaisuuttakin uudella tavalla.

... mutta onko luova luokka onnellinen?

Työn ja vapaa-ajan suhde alkoi muuttua oikeastaan jo teollistumisen melko varhaisessa vaiheessa, kun teknologia alkoi kehittyä ja automatisointi lisääntyi tehtaissa ja tuotannossa. Jo viime vuosisadan alkupuolella sosiologit, psykologit ja työn ja talouden tutkijat, Keynesistä alkaen, alkoivat esittää arviointeja ja ennusteita siitä, miten jatkuvasti lisääntyvä vapaa-aika vaikuttaa ihmisiin ja yhteiskuntaan. Yhdet painottivat ongelmia – lisääntyvää rikollisuutta ja yhteiskunnallista hajaannusta toisaalta turhautumisen, toisaalta työn vähenemisen aiheuttaman

köyhyyden ja taloudellisen ahdingon seurauksena. Toisten mielestä lisääntyvän vapaa-ajan seurauksena massat intoutuisivat vain kuluttamaan lisää. Marxilaisittain ajatteleville ja yhteiskuntakriittisille tutkijoille ja ajattelijoille ajatus oli tietenkin uhkakuva, kun taas business-orientoituneemmille se oli toiveiden täyttymys. Kolmannet tutkijat taas korostivat sitä, kuinka lisääntyvä vapaa-aika aukaisee uusia mahdollisuuksia taiteelle, kulttuurille ja yksilölliselle luovuudelle. (Granter 2008)

Lisääntynyt automaatio ja kehittyvä teknologia ei kuitenkaan vähentänyt työtä, vaan monet tutkimukset osoittavat, että onkin käynyt päinvastoin (Granter 2008). Ihmiset tekevät pitempiä päiviä, tekevät tehokkuuden ja "löysien poistamisen" nimissä enemmän ja nyt puhutaan Suomessakin siitä, että eläkeikää pitäisi korottaa. Samalla kuitenkin maailmanlaajuinen taantuma on aikaansaanut sen, että työttömien ja lomautettujen määrä on kasvussa. Vanha järjestelmä potkii takaisin eikä uusi ole vielä kehittynyt tarpeeksi pitkälle kyetäkseen ratkaisemaan niitä ongelmia, jotka syntyvät kahden aikakauden ja kahden erilaisen rationaalisuuden törmäyksessä.

Työn luova luonne ei sinällään takaa tasa-arvoisuutta, ei luovien ja vähemmän luovaa työtä tekevien välille eikä luovan luokan sisällä. Työntutkija ja työn tutkimuksen toisinajattelija Kimmo Kevätsalo (2009) on määritellyt suomalaiset työntekijöinä ja tulonsaajina kahteen ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluu puolet työtätekevistä väestöstä ja heitä Kevätsalo kutsuu globalisaatiovoittajiksi. Heidän työlleen ja työn tekemiselle on ominaista se, että ansiotulojen jatkuvuus on ainakin jossain määrin turvattu. Työtehtävät ovat mielenkiintoisia ja yksittäisen työntekijän inhimillisen kehityksen mahdollisuudet ovat suuret. Samalla kuitenkin tälle ryhmälle on ominaista se, että ansiotyöajan ja muun elämän välinen raja hämärtyy. Ihmisillä ei ole enää erillistä työ- ja vapaa-aikaa kuin enintään muodollisesti. On vain aikaa, jota on edelleen vain 24 tuntia vuorokaudessa. Kevätsalo sanookin, että "Koska globalisaatiovoittajien työ on itsenäistä ajattelutyötä, sitä tehdään tavallaan aina; joskus intensiivisesti, joskus puolitehoisesti ja joskus vain alitajuisesti. Säännellyillä työajoilla ei ole merkitystä työn tekijälle. Hän voi olla työpaikalla ns. työnantajan käytettävissä tekemättä oikeastaan mitään hyödyllistä. Ja kävelylenkillä tai nukkuessa saattaa kypsyä työprosessia ratkaisevasti eteenpäin vievä oivallus. Tämä on länsimaissa ns. uutta työtä."

Toinen Kevätsalon ryhmä – se toinen 50 % työntekijöistä – koostuu työntekijöistä, joiden työn keskeisiä piirteitä ovat työsuhteen epätyypillisuus, tiukka työaikoihin ja –suoritukseen kohdistuva kontrolli, rutiininomaisina toistuvat sekä helposti opittavat työtehtävät. Vähäinen työn arvostus näkyy niin palkkauksessa kuin palautteessa (tai sen puutteessa). (Kevätsalo 2009)

Piintyneenä toisinajattelijana Kevätsalo myös väittää – valehtelemattomiin tilastotietoihin kuitenkin nojaten – että puhe lisääntyneestä työuupumuksesta on harhaa. Suomessa on tilastojen mukaan palkkatyöläisten ja yrittäjien työhön käyttämä aika itse asiassa vähentynyt 13 työpäivää vuoden 1998 tilanteesta. Myös työuupumuksesta alettiin puhua Suomessa vasta, kun työvoiman leikkausten uhka alkoi ulottua edellisen laman johdosta myös globalisaatiovoittajien luokkaan. Se ei kuitenkaan vähennä esimerkiksi pienellä palkalla raskasta hoitotyötä tekevienturhautumista jatkuvan kiireen johdosta. (Kevätsalo 2009) Niinpä työuupumuksen syy, jos se siis on todellinen ja diagnosoitavissa oleva sairaus, on jossain muualla kuin työajan pitenemisen aiheuttamassa väsymisessä. Löytyisikö syy sitten työn laadullisesta muutoksesta, sirpaloitumisesta ja jatkuvasta kiireestä, joka saa aikaan sen, että on vaikea tuntea saavansa mitään todellista aikaan, kun tekee monia pieniä asioita peräkkäin? Tai siitä, että kokonaisuuksien hahmottaminen vaikeutuu, kun tietoa tulee koko ajan tulvimalla joka suunnasta ja

siinä ohessa olisi tehtävä jatkuvasti päätöksiä? Tai yhä abstraktimmaksi muuttuvasta todellisuudesta? Tai siitä, että joustava työ sotkee työn ja vapaa-ajan niin, ettei oikeaa työstä irrottautumista koskaan kunnolla tapahdu? Tai työsuhteiden ja sitä kautta jatkuvan toimeentulon muuttumisesta yhä epävarmemmiksi? (Ks. esim. Eriksen 2001).

Kuitenkin ne asiat, joista yhteiskunnassa – ja tulevaisuudentutkimuksessa – pitäisi puhua ja joita pitäisi yhdessä miettiä, ovat kuinka tasapainottaa työn ja elämän välistä eroa ja kuinka täyttää kuilu mielekkään ja luovan tekemisen ja toimeentulon välillä.

Yhteenveto: luovan työn edellytykset

Millainen sitten olisi luonteeltaan sellainen yhteiskunta, jossa jokaisen edellytettäisiin olevan kokonaisvaltainen onnistuja – Kevätsalon (2009) ”globalisaatiovoittaja” – aina ja jatkuvasti? Jatkuvan luovuuden ja innovatiivisuuden vaatimus on itsessään sellainen, että se tappaa juuri ne asiat, joita sillä yritetään edistää. Luovuutta ei voi pakottaa eikä luova ihminen voi olla suorittaja samanaikaisesti.

Jotta voisimme aidosti ja syvällisesti ymmärtää tätä maailmaa, tilannetta niin taloudessa ja politiikassa kuin kulttuurin ja sosiaalisen todellisuuden tasolla, on pakko rikkoa rajoja ja laajentaa katsantokantaa, havainnoida ja analysoida myös muualla kuin puhtaasti tieteen keinoin ymmärrettäviä asioita. Taiteessa, siis myös musiikissa, herkäät ihmiset pystyvät ja ovat kai aina pystyneet näkemään edeltä sitä, mitä on tapahtumassa tai näkemään näkyvässä olevan ja itsestään selvän läpi. Usein taiteilija ei ehkä itsekään tajua sitä, mitä hän on oikeastaan sanomassa tai näyttämässä. Myöskään taide ei ole pelkästään yksin tai yhdessä tekemistä vaan sen totuuden heijastamista, joka muotoutuu kaikille yhteisen todellisuuden kokemuksesta¹⁶.

Onnistuakseen luova työ vaatii puurtamista ja pitkäaikaista prosessointia. Se ei onnistu ad hoc-periaatteella eikä luovuudesta ole hyötyä, jos sitä ei yhdistetä oppimiseen. On joskus sanottu, että esimerkiksi taiteilijan työssä jopa 90 prosenttia taideteoksen onnistumisesta on opiskelun, harjoittelemisen, harjaantumisen ja kovan työn tuotosta ja vain korkeintaan 10 prosenttia liittyy lahjakkuuteen. Ollakseen aidosti hyödyllistä ja onnistunutta myös innovatiivisuus edellyttää vankkaa osaamista, kunnollista taustatietoa ja syvällistä perehtymistä sekä myös hiljaista tietoa. Näiden hankkiminen taas vaatii sisua ja kärsivällisyyttä, ponnistelua ja kykyä ymmärtää, että vaikka tavoite ei olisikaan nopeasti saavutettavissa tai näköpiirissä, puurtaminen kannattaa.

Voidakseen toteutua sekä innovatiivisuus että luovuus laajemminkin edellyttävät sellaisia asioita, jotka itessään ovat ainakin jossain mielessä vastakkaisia nykyisen, nopeutta, tehokkuutta, viihtymistä ja välitöntä palautetta korostavan ajan hengen kanssa. Luova työ vaatii ensinnäkin rauhaa. Rauha voidaan tässä ymmärtää monella eri tasolla, niin fyysisenä tilana, omana aikana kuin mielentilana.

16 Yksi minun elämäni voimakkaimmin vaikuttaneista ihmisistä oli Israelissa kohtaamani ystävä ja mentori, naivistinen taidemaalari Sara Tuvia, joka oli jo silloin kun tutustuimme yli 90-vuotias. Hän sanoi minulle, että taiteessa on viime kädessä kysymys siitä, että onnistuessaan työssään taiteilija kurkottaa ja nostaa esiin käsitettävän (arki)todellisuuden takaa jotain sellaista, joka on meille kaikille yhteistä, mutta jota emme tavallisesti pysty näkemään. Siksi hyvän taiteen antama tunne onkin tuttuuden oivaltamista, jotain ”no näinhän se tosiaan onkin” –tuntemusta, jonka jokainen voi kokea.

Luovuus ei katso kelloa eikä voi toimia ulkoapäin määriteltyjen ajallisten raamien puitteissa. Deadlinet ja hoputtamiset ovat luovuudelle myrkyä. Kuitenkin projekteilla ja hankkeilla on jo alusta lähtien nyt yhä nopeammat aikataulut samalla, kun erilaisten luovien prosessien rahoitusorganisaatioiden ja –järjestelmien tiukentaminen ja sääntely ja kontrolli pyrkii rajoittamaan luovaa tekemistä entisestään.

Kuitenkaan juuri mikään nyky-yhteiskunnassa ei tue kärsivällisyyttä. Ajan henki korostaa sitä, että tavoite pitäisi olla välittömästi käsillä, saavutettavissa – pitkäjänteinen ajattelu ei enää kuulu niihin taitoihin, joita pyritäisiin korostamaan, saati opettamaan. Sen sijaan korostetaan välitöntä tarpeiden tyydytystä, puhutaankin hiihkan provosoiden ”kaikki-tänne-mulle-heti” -sukupolvesta. Silti ei todellakaan ole lasten tai nuorten syy, että lyhytjänteisyys ja instant-ajattelu ovat niin voimakkaita toiminnan ja valintojen tekijöitä heidän elämässään. Syyt on haettava laajemmasta kokonaisuudesta, murrosajasta ja sen aiheuttamista nopeista muutoksista niin yhteiskunnassa, käytännöissä, instituutioissa kuin yksittäisten ihmisten arvoissa.

Luovuus edellyttää ainakin välillisesti tekijältä tasapainoa ja mielenrauhaa, vaikka välitön inspiraatio tai luovuuden purkaus – esimerkiksi flow – saattaa nousta hyvin erilaisista käytännön tilanteista. Niin taiteilijoille kuin tutkijoille on tuttua etsiä yksinäisyyteen, eristäytyä kaikkein kiivaimman työjakson ajaksi. Esimerkiksi väitöskirjan tekemisen prosessissa on luultavasti enemmän sääntö kuin poikkeus, että jatko-opiskelija vetäytyy kirjoittamaan omaan yksinäisyyteensä ainakin joksikin aikaa. Mahdollisuus tähän eristäytymiseen on tärkeää, vaikka se ei tunnu oikein mitenkään soveltuvan tietoyhteiskunnan hektiseen ja jatkuvia virikkeitä tarjoavaan todellisuuteen. Kuitenkin luovuus voi tulla esiin vain rauhallisessa ympäristössä, jonka luovan työn tekijä voi ja saa järjestää juuri sellaiseksi, jossa hänen on parasta työskennellä – olipa kysymyksessä taitelijan ateljee, tutkijan työhuone tai sosiaalisessa mediassa työtään tekevän virtuaalinen toiminnan tila.

Tässä voitaisiin käyttää termiä ”leppoistelu”, joka on siis luovan tekemisen ja innovatiivisuuden yksi oleellisimmista edellytyksistä. Luova prosessi parhaimmillaan sisältää mahdollisuuden makusteluun, mutusteluun, ihmettelyyn ja ajatusten, asioiden ja ilmiöiden hitaaseen prosessointiin omassa mielessä. Leppoistelu ei kuitenkaan myöskään oikein sovellu tehokkuutta ja nopeita suorituksia korostavaan ajanhenkeen.

8. PYSYVYYDEN HARHA – ELI MUUTTUVAT INSTITUUTTIOT

Risto Linturi (2008a) kirjoittaa, että monet ihmisten näkyvät päämäärät ovat pelkästään keinoja, joiden avulla pyritään saavuttamaan vielä jotain niiden takana olevaa, korkeampia tai laajempia päämääriä. Tällaiset ns. lopulliset päämäärät ovat itse asiassa usein myös itsessään arvoja, jotka tulisi asettaa järjestykseen, jotta rationaalinen päätöksenteko tulisi ristiriitatilanteissa mahdolliseksi. Niinpä myös erilaiset instituutiot ja organisaatiot ovat keinoja jonkin laajemman tai korkeamman päämäärän toteuttamiseksi, mutta itselleen ne usein muuttuvat lopullisiksi päämääriksi, joiden kyseenalaistaminen on vaikeaa. – oppimisen ja jäykistymisen myötä keinot muuttuvat päämääriksi – tarpeet muuttuvat haluiksi.

Instituutiot ja valta

Yleisen tason tulevaisuudenkuvia hallitsee käsitys teollisen yhteiskunnan perinteisten instituutioiden ja toimintatapojen pysyvyydestä. Ne ymmärretään itsestäänselvyyksiksi ja ”totuuksiksi”, joiden muutos järjestyttäisi koko olemassaoloa. Kuitenkin nyt on tapahtumassa – ja jo osin tapahtunutkin – sellaisia muutoksia, jotka eivät selity enää perinteisen teollisen yhteiskunnan instituutioiden toiminnan normaaleilla vaihteluilla, vaan jotka kuvastavat syvempää yhteiskunnallista, kulttuurista ja taloudellista murrosta. (Rubin 2006, 104)

Instituutioiden tasolla ajan muutosta ei voida ymmärtää eikä tutkia pelkästään jotain siinä tapahtuvaa yksittäistä ilmiötä, tapahtumaa, kehityskulkua tai asiantilaa tarkastelemalla. Muutosta on sen sijaan katsottava systeemisestä näkökulmasta monelta eri kannalta ja ymmärrettävä kukin tarkastelun alla kulloinkin oleva ilmiö jonain laajempana kuin siihen suoraan johtaneiden tapahtumakulkujen summana. Globalisaation myötä yhä useampi asia ja ilmiö on luonteeltaan sellainen, että niihin vaikuttaa moni niiden ulkopuolinen muu tapahtuminen ja kehityskulku. Jos esimerkiksi Barack Obama saisi vaikka Lähi-idän huippuvierailulla vatsataudin, sen vaikutukset näkyisivät reaaliajassa niin verkossa, esim. Twitterissä, kansainvälisillä uutiskanavilla kuin maailman osakemarkkinoilla – tässä järjestyksessä. Osakemarkkinat alkaisivat heilahdella, ja yhtä vähän kuin paraskaan pörssi-asiantuntija tai meklari pystyisi ennustamaan, koska Obaman vatsa menee sekaisin, kykenevät he kertomaan, miten tällainen tapahtuma vaikuttaa osakkeiden hintoihin globaaleilla markkinoilla.

Niinpä muutosilmiöitä instituutioissakin voidaan ymmärtää vain tarkastelemalla niiden systeemisiä suhteita ja vaikutuksia epälineaarisen kehityksen näkökulmasta ja ottaen huomioon antagonismeja, jotka saattavat muuttaa lopputuloksen täysin toiseksi kuin alun perin oletettiin tai odotettiin.

Esimerkiksi teknologia kantaa aina itsessään viestiä siitä sosiaalisesta prosessista ja tilanteesta, jonka tuotoksena ja puitteissa se syntyi. Sosiaaliset tekijät muovaavat teknologiaa, ja koska teknologia on sosiaalisesti muodostunut, sen piirteet voidaan nähdä osana yhteiskuntaa – sosiaalisina ominaisuuksina ja vaikutuksina. Niinpä emme voi esimerkiksi informaatioyhteiskunnasta puhuessamme erottaa informaatiota siitä yhteiskunnallisesta todellisuudesta, jossa sitä tarkastelemme ja jossa sitä hyödynnetään. Loppujen lopuksi ne ovat yksi ja sama ilmiö.

Modernin yhteiskunnan instituutiot ovat vallankäyttäjää ja vallankäyttäjänä vallan määrittelijöitä. Vallan tehtävä ja sitä kautta instituutioiden tehtävä on "modernin projektissa" säilyttää, korjata, ylläpitää, tasapainottaa, löytää ja varmistaa vakaus ja keskitie. Samalla valta näyttää meille kauniina ja haluttavana: demokratiana, tasa-arvona, hyvinvoinnin lähteenä, jonka ylläpitäjä ja kohde olemme me itse. Olemme muokanneet itsemme samalla kertaa vallan subjekteiksi ja objekteiksi, luomme vallan siinä, että itse elämme sen kautta kehittyneet itsestäänselvyydet ja määritykset arjessamme todeksi. Tämä sisäinen Panopticonin Sauronin silmä seuraa arjen valintoja omassa olemisessamme, päätöksissämme, valinnoissamme ilman, että osaamme tai edes haluamme mitään kyseenalaistaa – olemme itse itsemme vartijoita ja kontrolloijia. Panopticon on kehittynyt fyysisestä henkiseksi, äärimmilleen.

Entä sitten vuorovaikutus-tieto-nomadi-ubiikki-jälkitekollinen-myöhäismoderni-verkosto-yhteiskunta? Entä sen instituutiot? Voiko murros täydelleen toteutua ennen kuin oivallamme tämän itsessämme olevan kontrollitornin? Pystymmekö murtamaan oman ajattelumme, arvojemme, asenteidemme, todellisuudenkuvamme peruselementit niin, ettemme samalla murtuisi itse? Onko niin, että muuttuva todellisuus ei voi tulla täydeksi, rakentua myös instituutioina uudelleen uusien tarpeiden mukaiseksi ennen kuin puhkaisemme tämä institutionaalistettu sisäinen Sauronin silmä, niin pelottavalta kuin se kuulostaakin?

Tässä tulee näkyväksi modernin outo paradoksi: Kun yhteiskunta pyrkii kehittymään säilyttämisen tarpeesta ja sen instituutiot ovat olemassa turvallisuuden pysyvyyden takaamiseksi, se ei uskalla muuttua eikä kykene muuttumaan – aito kehitys pysähtyy. Instituutioiden sisäinen uusintamisen tarve lähtee siitä, että ne kykenisivät kontrolloimaan, ylläpitämään ja säilyttämään olemassa olevaa edelleenkin, ei siitä, mitä yhteiskunta, jos se käsitetään ihmisten arjen todellisuutena, todella tarvitsisi. Niinpä moderni on pysähtynyt "myöhäismoderniksi" ja sen instituutiota ja organisaatiot jähmettyvät omaan paradoksiinsa. Ne tarpeet, joita täyttämään suuri osa instituutioista rakennettiin, ovat ainakin osittain jo muuttuneet – nyt tarvittaisiin aivan uudenlaisia instituutioita. Ongelmana on se, ettemme vielä osaa oikein kunnolla hahmottaa edes sitä, mitä tarvitsemme, saati että osaisimme rakentaa niitä kysymyksiä varten vastauksia antavia muotoja.

Toisaalta aikaisempien aikakausmurrosten myötä saatu kokemus kertoo kyllä, etteivät instituutiot missään syntyneet nopeasti ja kivutta, vaan niiden kehittyminen vei oman aikansa. Esimerkiksi suomalainen koululaitos syntyi toisaalta vastaamaan valistuksen tasa-arvon ideaaleihin ja toisaalta vastaamaan teolliseksi muuttuvan yhteiskunnan työvoiman uusintamisen tarpeisiin – tarvittiin kansalaisia, joilla on määrätyn tasoinen perus- ja koulutus, jotta nouseva teollisuus saattoi kasvaa ja kehittyä. Mutta koululaitos ei syntynyt valmiiksi instituutioksi: Cygnaeuksen ajoista on tultu pitkä matka nykyiseen kansainvälisissä Pisa-arvioinneissa ylistettyyn peruskoulujärjestelmään, jonka viimeisimmät järjestelmätason muutokset tehtiin vasta muutama vuosi sitten. Silloin käytönotetun yhtenäiskouluperiaatteen mukaan perusopetuksen kouluja ei enää nimitetä ala-asteen ja yläasteen kouluiksi vaan ala- ja yläkouluiksi. Seuraava on kouluinstituution muutosvaihe kuitenkin todennäköisesti heijastaa jo tietoyhteiskuntaa – jo nyt puhutaankin siitä, millaisia paineita sosiaalinen media, verkostoituminen ja kansainvälistyminen sekä oppimisympäristöjen ja opettajan ja oppijan roolien muutokset aiheuttavat niin varsinaiselle koululaitokselle institutionaalisella tasolla kuin pedagogisille taidoille ja opetussisällöille. Itse koulurakennuksista, hallintokoneistoista ja vaikka opetuspolitiikan painopisteistä puhumattakaan. (Rubin & Linturi 2004; Rubin & Hietanen 2004; Rubin 2006)

Verkkomedia muutoksen ajan uutena instituutiona

Joka kerta kun surffaamme netissä, voimme tietää liitävämme valtavan tietomäärän seassa. Tieto on vapaata ja avointa, odottamassa käyttöä ja hyödyntämistä. Vai onko? Verkkomedian yksi kuumimmista keskusteluteemoista on tällä hetkellä se, pitäisikö verkossa tapahtuvaa toimintaa – keskusteluja, kirjoituksia, tekstien, kuvan ja videoiden ym. välittämistä ja käyttöä jotenkin rajoittaa tai kontrolloiden. Jos näin päätetään tehdä, kuka on oikeutettu siitä päättämään? Kuka vastaa kontrollista? Kenen arvoja ja maailmankuvaa kontrolli noudattaisi? Ja miten ja missä kontrolli tapahtuu? Kontrollipuheen teemoja ovat mm. tekijänoikeusasiat, tietoturvallisuus, läpinäkyvyys ja tietosuojat, yksilön oikeudet, vapaa informaatiovirta, vastuukysymykset, tiedon luotettavuuden ja oikeellisuuden mittaamisen vaikeudet, muutamia mainitakseni.

Verkkomediaa pidetään myös helppokäyttöisenä sosiaalisen vuorovaikutuksen foorumina. Viherä (1999) puhuu kolmesta eri viestintävalmiuden osa-alueesta, joista laitteet ovat vain osa. Kaikkien kolmen osa-alueen – laitteet ja pääsy niiden avulla verkkoon, osaaminen ja tahto – pitää olla kunnossa, jotta vuorovaikutuksella olisi merkitystä. Sopivien ja toimivien laitteiden ja verkkojen lisäksi tarvitaan siis kykyä, osaamista ja taitoa käyttää niitä. Tämä ei kuitenkaan riitä: kolmanneksi tarvitaan tahtoa, riittävää motivaatiota ja tarvetta, että niitä käytettäisiin.

Sellaisenaan verkko ja sosiaalinen media lupaavat ehkä enemmän kuin mihin ne ainakaan ihan vielä pystyvät vastaamaan. Se ovat demokraattisia perusluonteeltaan. Silti samanaikaisesti ne tarjoavat pinnallisia ja hetkellisiä yhteyden kokemuksia, tapahtuminen katoaa seuraavan tapahtumisen taakse minuuteissa. Verkkomedia on hämmentävä ja sekava, moninainen, luova ja riemastuttava. Siellä toimiminen – työskentely, vuorovaikutus, itsensä ilmaiseminen – on muodotonta ja sameaa, läpinäkyvää ja vapaata. Sosiaalinen vuorovaikutus verkossa on polarisoitunutta, tieto on sirpaleista ja kokonaisuuksien hahmottaminen verkkoympäristön avulla vaatii ponnistelua ja vaivannäköä. Jos Viherän (1999) peräänkuuluttamat kolme osa-aluetta toimii, sosiaalisen median tärkein mahdollisuus on sen kyky osallistaa ja voimauttaa. Tämä kuitenkin edellyttää myös opetukselta ja oppimisympäristöiltä sellaisia ratkaisuja, jotka kasvattavat aloittekykyä, antavat mahdollisuuksia ja uskoa omaan luovuuteen ja myös edistävät ongelmaratkaisutaitoja. Aito kriittisyys, kyky arvottaa asioita, tietoa ja ilmiöitä on myös välttämätön verkossa toimimisen edellytys. Verkkoympäristö siis sekä lisää että rajoittaa mahdollisuuksia ajatella, tuntea ja toteuttaa itseään.

Kulttuurin luova potentiaali, joka vaatii sekä historian tuntemusta, kykyä omaksua, sisäistää ja kopioida että taitoa oppia pois, jättää taakse ja unohtaa, on aukeamassa ennen tuntemattomalla tavalla verkkomedian ja sen mahdollistaman uudenlaisen vuorovaikutuksen kautta. Kehitys- ja keskusteluteemoja tässä ovat esimerkiksi "open source"-periaate vs. tekijänoikeudet, piratismilait, immateriaalioikeudet jne. Tulevaisuudentutkimukselle mielenkiintoisia näkymiä ja tutkimusalueita nousee esimerkiksi uusien kulttuurien ja alakulttuurien muodostumisesta näiden jännitteiden ja rajapintojen kohtaamisesta.

Siinä missä teollisuusyhteiskunta korosti "keskitietä" ja pyrki toiminnoissaan tasapainoon, konvergenssiin ja stabiliteettiin, ubiikki tietoyhteiskunta (ainakin aloitusvaiheessaan) repii erilleen, jakaa osiin, kärjistää, korostaa diversiteettiä ja kehittyä vastakkaisuuksien (tai niiden ilmaisemisen) kautta. Toisaalta esiin nousee uudenlaisia emotionaalista yhteisöllisyyttä, kulttuurin tunneperäistymistä. Samalla yhteisesti uutismedian ja sosiaalisen

median kautta koettu tunne synnyttää itseään vahvistavan ilmiön – yksittäisen toimijan kokemus ja tunne voimistuu pelkästään siksi, että hän tietää, että samanaikaisesti samalla tavalla kokee ja tuntee valtava joukko muita ihmisiä. Vuorovaikutus on vain yksi merkityksellisyyden kokemuksen aspekteista. Eriytyminen, rajojen piirtyminen ja todellisuuden jäsentyminen sitä kautta on toinen, kolmas on ehkä aikaan liittyvä – välitön kokemus ja palaute. Niinpä ”ubiikkiyhteiskunnan” osaamistaitojen pitäisi sisältää myös mm. valmiuden ajatella itse, tuntea, olla laiska ja rakentaa identiteettiä ... uskaltaa olla ei-valmis ja epätäydellinen.

Oppiminen ilmiöiden avulla

Ilmiöoppiminen on oppimisen menetelmä, jossa jotain valittua ilmiötä eri näkökulmista tarkastelemalla pyritään saamaan kokonaisvaltainen, systeemiseen todellisuuskäsitykseen ja systeemiajatteluun perustuva käsitys tarkasteltavana olevasta ilmiöstä. Tarkasteltavana ovat todellisen maailman ilmiöt, joita tutkitaan niiden aidossa kontekstissa kokonaisvaltaisesti ja eri näkökulmista samalla, kun niihin liittyviä tietoja ja taitoja harjoitellaan, opiskellaan ja opetellaan perinteiset oppiaine- ja tieteenalojen rajat ylittäen. Ilmiöoppiminen on luovaa, keksivää ja innovatiivista oppimista, jossa oppimisprosessi muodostuu hankitun ja hankittavan tiedon ja ilmiön jatkuvasta suhteuttamisesta toinen toisiinsa. Siten teoriasta tulee käytäntöä ja menetelmistä käytännön ymmärtämisen työkaluja.

Ilmiöiden kautta oppimisen päämääränä on yksittäisen oppijan tasolla yhdistää useiden eri oppiaineiden, tieteenalojen, oppikursseiden ja oppitasojen näkökulmat ja kohdistaa huomio itse tarkasteltavaan ilmiöön suorituksen, arvosanojen ja oppimäärien sijasta. Silti ilmiön tutkimisen kautta myös kurssit tulevat suoritetuksi, arvosanat ansaituksi ja vaadittava oppimäärä täytetyksi. Ilmiöoppiminen on tapa yhdistää non-formaali oppiminen formaaliin. Oppijan kognitiiviset prosessit ovat autenttisia siten, että oppimistilanteessa opitut asiat vastaavat aitoa ja oikeaa todellisuutta ja siinä vaadittavia kognitiivisia prosesseja. (Linturi 2008; Mitä on ilmiöpohjaisuus 2009; Ota van Opisto 2009)

Taustalla on ajatus siitä, että nykyisessä murrosajassa käytettävissä ja opittavissa olevan tiedon määrä lisääntyy eksponentiaalisesti samalla, kun tiedon kulku nopeutuu. Oppija on jatkuvasti reaaliaikaisen tiedon tulvassa ja siinä tarvitaan erilaista uimataittoa kuin mihin perinteinen formaali opetus antaa mahdollisuuksia. Ilmiöpohjaisen oppimisen taustalla on uudenlainen käsitys tiedon ja osaamisen suhteesta: Tietäminen ja osaaminen ovat yhä enemmän

- 1) kykyä etsiä oikea lähde tiedolle,
- 2) kykyä kriittisesti yhdistää eri kanavista saatavaa tietoa loogiseksi ja merkitykselliseksi kokonaisuudeksi elämänhallinnan ja voimautumisen näkökulmista ja
- 3) kykyä yhdistää tämä tieto konkreettiseksi tekemiseksi – tulevaisuudentutkimuksen kielellä proaktiivisuudeksi.

Samalla tietäminen ja osaaminen ovat yhä vähemmän konkreettisen tiedon omaksumista, hallintaa ja ylläpitämistä. Muuttunut ja yhä muuttuva arki vaatii sellaisia valmiuksia, joita perinteinen koulun ja oppimisen tapa jakaa todellisuus tieteenaloittain ja oppiaineittain erillisiksi sektoreiksi tai osa-alueiksi ei pysty tarjoamaan.

Puhtaasti lukemisen kautta opittu ja omaksuttu tieto (esim. ulkoa opitut fysiikan kaavat, logiikan perussäännöt tai tieteenalan oppi-isien ja -äitien perusoivallukset ilman aitoa kontekstia ja ongelmanasettelua) jää usein oppijoilla teorian tasolle, pinnalliseksi ja erilliseksi yksityiskohdiksi ilman tiedon ja sen taustalla olevan reaali maailman autenttisen ilmiön kokonaisvaltaista ymmärtämistä ja merkityksen sisäistämistä. Oppija ei voi muodostaa todellisuudesta (ja tulevaisuudesta) ymmärrettäviä, realistisia ja elämässä valintojen tekemistä tukevia kuvia näiden erillisten sektorien tuottaman irrallisen ja sirpaleiden tiedon pohjalta, vaikka tieto olisi kunkin osa-alueen kohdalla hyvinkin syvää ja perusteellista. Sen sijaan hän tarvitsee tietoa, joka auttaa hahmottamaan todellisuudesta selkeitä kokonaisuuksia ja ankkuroimaan todellisen, autenttisen maailman teoreettiseen tietoon. Parhaimmillaan tässä prosessissa teoratiedon soveltaminen käytännön tilanteisiin ja valintoihin tapahtuu itse oppimisprosessissa ja silloin oppimisesta muodostuu arjen luonnollista, käytännöllistä toimintaa. Voidaan ajatella, että elinikäinen (ja elämänlaajuinen) oppiminen ovat perustaltaan juuri tätä. Siten ilmiöoppimisella on sosiaalinen ulottuvuus ja se auttaa liittämään oppimisen ja toiminnan toisiinsa.

Ilmiöoppiminen on läheistä sukua ongelmaperustaiseen oppimiseen (problem based learning, PBL) ja projektioppimiselle (project learning) sekä yliopistotutkimuksessa tapaustutkimukselle (case study). Tarkasteltavan ilmiön suhde aikaan, todellisuuteen ja arkeen on tärkeä elementti. Ilmiön on oltava joustava, monitahoinen ja mielenkiintoinen. Opettajat rakentavat ilmiöoppimisessa oppimisen puitteet ja hakevat taustatietoa ilmiöstä, keskustelevat siitä ja pyrkivät luomaan siitä moniulotteisen kuvan. Oppijat työstävät ilmiötä eteenpäin joko ryhmissä tai yksittäin oman tasonsa, tarpeensa ja mielenkiintonsa mukaan. (Kurki 2009; Lindström 2009; Linturi 2008) Lähtökohta on monitieteinen ja eri oppitasolla ja eri kurssien opetussuunnitelmia tai oppivaatimuksia suorittavien oppilaiden vuorovaikutus ja keskinäinen keskustelu laajentaa kaikkien mukana olevien ymmärrystä sekä kyseessä olevasta ilmiöstä että oman aineensa kannalta.

Jokainen oppija on oppijana erilainen. Jokainen tarvitsee oman oppimiskykynsä ja luonteensa mukaista tukea, mutta on mahdotonta opettaa jokaista oppijaa erikseen – resurssit eivät riitä eivätkä liioin parhaankaan opettajan voimat, taidot ja kyvyt. Silti muuttuva todellisuus edellyttää opetukselta ja oppimiselta joustavuutta, moniarvoisuutta ja kokonaisvaltaisen ymmärryksen kasvattamista tilanteessa, jossa arki jo itsessään sirpaloi, jakaa osiin ja rikkoo menneen, nykyhetken tilanteen ja tulevan välisen loogisen jatkumon ymmärtämisen. Ilmiöoppiminen pyrkii vastaamaan näihin ongelmiin tukemalla kokonaisuuksien hahmottamista, yhdessä tekemistä ja toinen toisiltaan oppimista. Samalla korostuu mahdollisuus tehdä työtä ajasta ja paikasta riippumattomasti siten, että joitain asioita oppija voi tarkastella omin voimin, omalla ajallaan ja vaikka verkko-oppimisen menetelmin, kun taas joitain muita asioita ja ilmiön näkökulmia oppija voi tarkastella ja pohtia yhdessä muiden kanssa tai perinteisemmällä tavalla kurssisuorituksina tms. Silti lukemalla oppimisen kanssa yhtä tärkeää on tekemällä oppiminen.

Oppijan tarpeet ovat aina etusijalla kurssien tai oppiaineiden rajatun ainesisällön, aikataulutuksen tai suoritukseen ja suorittamiseen keskittyvän ajattelun asemesta. Niinpä painopiste on oppimisessa sinänsä institutionaalisen osaamisen sijasta. Samoin oppija voi valita osasia eri kursseista ja oppiaineista luodakseen sellaisen kokonaisuuden, joka parhaiten vastaa hänen tarpeitaan ja kiinnostustaan. Tämä vaatii opettajalta uudenlaista asennoitumista ja erilaista työtä kuin aikaisemmin: opettaja vastaa mm. siitä, että oppijan valitsema kokonaisuus on riittävän laaja, relevantti, mielekäs ja kokonaisvaltainen. Lisäksi opettaja on vastuussa siitä, että lähtötilan-

teessa on tarpeeksi perusmateriaalia olemassa, jotta ilmiötä voidaan lähteä tarkastelemaan – lisämateriaalin ja -tiedon hankkiminen on sitten oppijan tehtävä. (Kurki 2009; Lindström 2009; Linturi 2008)

Ilmiöpohjaisen oppimisen suunnittelu, toimeenpano ja kehittäminen edellyttävät syvällistä yhteistoimintaa eri oppiaineiden ja tieteenalojen/tiedekuntien opettajien kesken. Eri tieteenaloilla on tarkasteltavaa ilmiötä useimmiten tutkittu sen omista lähtökohdista ja näkökulmista siten, että tutkimuksessa on kehittynyt oma käsitteistö, kieli, teoriapohja ja menetelmät. Ilmiöpohjainen opetus edellyttää, että nämä eri tieteenalojen omat työkalut ja lähestymistavat otetaan yhteiseen käyttöön, jotta tarkasteltavasta ilmiöstä voidaan saada kattava ja monipuolinen kuva. Parhaimmillaan tämä luo pohjaa laajalle yliopiston sisäiselle yhteistyölle, kun opettajat (ja opiskelijat) oppivat tuntemaan toisensa paremmin myös inhimillisellä vuorovaikutuksen tasolla. Toisaalta on luonnollisesti odotettavissa myös vastustusta ja epäluuloa, koska monitieteisyyteen ei kuitenkaan kaikesta kehityksestä huolimatta ole vielä opittu – ilmiöpohjaisuus on silti jo lähtökohtaisesti monitieteistä kuten tulevaisuudentutkimuskin. Tulevaisuudentutkimuksen opetukseen ja oppimiseen ilmiöpohjaisuus sopisi erityisesti, koska tulevaisuudentutkimus on monitieteistä jo lähtökohtaisesti. oppijalle ilmiöpohjainen tieteellinen oppiminen olisi jännittävää ja motivoivaa;. Tämänkaltainen pedagoginen lähestymistapa auttaisi opiskelijaa jo lähtökohtaisesti soveltamaan tietoa ja osaamista proaktiivisesti konkreettiseen todellisuuteen ja tutkimuksen tekoon autenttisemmin kuin perinteinen kateederiopetus tai kirjojen lukemisen kautta saatu tieto voi tehdä. Lisäksi oppijakeskeisyyttä lisäävänä (konstruktivistisena) oppimisen muotona se luonnostaan vahvistaa opiskelijoiden itseorganisoitumista ja yhteistoimintaa tieteenala- ja oppiainekohtaisten rajojen yli ja sen tähden se sopii loistavasti monimuoto-opetukseen.

Ilmiöpohjainen oppiminen tukee sekä elinikäisen oppimisen että elämänlaajuisen oppimisen teemoja ja vastaa käytännön opetuksen tasolla niiden haasteisiin. Samalla tieteellisen (tulevaisuuden)tutkimuksen tekeminen vaatii yhä useammin systeemistä ajattelutapaa ja kokonaisvaltaista ajattelua, jota ilmiöpohjaisuus opettaa. Emme kaipaa tulevaisuudentutkimuksesta omaa oppiainetta vaan keinoja ja menetelmiä tulevaisuudentutkimuksen esittelemiseksi ja sisällyttämiseksi jo olemassa oleviin tieteenaloihin.

Ilmiöpohjaisuus sopii myös hyvin tutu-opetuksen jo olemassa oleviin rakenteisiin (erityisesti TVA). Se pyrkii omalta osaltaan pedagogisena uutena lähestymistapana vastaamaan niihin haasteisiin ja tarpeisiin, joita uusi yliopisto asettaa tulevaisuudentutkimuksen opetukselle. Näin se liittyy luontevasti opetuksen kehittämisprosesseihin, erityisesti verkko-opetuksen ja monimuoto-opetuksen kehittämiseen niin yliopistossa kuin laajemminkin. Se myös mahdollistaa uudenlaisen yhteistoiminnan ja organisoitumisen ja kehittää yhteistyön muotoja eri oppiaineiden ja tieteenalojen opettajien välillä samalla, kun sen tutkiminen ja erityisesti sen soveltaminen tieteelliseen opiskeluun luo mielenkiintoisen uuden tutkimuskohteen. Koska sitä toteutetaan jo muutamissa oppilaitoksissa kuten esimerkiksi Otavan Opistossa, yhteistyö oppimisen eri tasojen (Otavan Opistossa siis peruskoulu, lukio, ammatillinen, aikuiskoulutus, vapaa sivistystyö ja yliopisto) välillä luo aivan uudenlaisen oppimisen kokonaisuuden Suomeen. Nämä kokeilut parhaimmillaan herättävät kiinnostusta laajemminkin (esim. OPM, OPH, kansainväliset tasot).

9. LOPUKSI – ELI MATKALLA HANKKIMAAN TULEVAISUUDEN LUKUTAITOA

Nykytodellisuuden jakomielinen luonne heijastuu yhä useammassa ajan ilmiössä ja tiedotusvälineiden raportoimisissa reaktioissa yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Joissakin asioissa elämme yhä edelleen todeksi modernin projektia – kiivaasti, mutta määrällisesti kehittyvää teollisuusyhteiskuntaa ja sen arvoja, kun taas joissakin muissa asioissa olemme tavallaan jo ohittaneet sen ja siirtyneet uudenlaiseen, laadullista muutosta korostavaan aikaan. Tällainen dualistinen tilanne ja sen aikaansaamat rikkonainen maailmankuva ja kahdenlaisten aikakaustulkintojen samanaikainen olemassaolo ovat omiaan lisäämään keskenään ristiriitaisia elementtejä ja muotoja niin julkiseen keskusteluun kuin yksittäisen ihmisen asenteisiin, odotuksiin ja tavoitteenasetteluun. (Rubin 2006, 38)

Ihmiset eivät pelkäästään säilö mennyttä muistoihinsa mielensä kellareihin ja arkistoihin, vaan he myös muokkaavat ja rakentavat sitä uudestaan sen uuden tiedon perusteella, jota he ajan myötä saavat. Tuotamme siis menneisyyden tavallaan yhä uudestaan ja liitämme sen nykyisyyteen ja sitä kautta myös käsityksiimme tulevasta, mahdollisuuksista. Sen vuoksi esimerkiksi traditioiden ja rituaalien tarkoitus on toimia kollektiivisen muistin välittäjänä ja niiden avulla luomme käsityksemme menneestä uudestaan yhteisönä. (Giddens 1996, 16-17) Niinpä myös tulevaisuuteen heitetyt oletukset, toiveet, pelot, tavoitteet ovat riippuvaisia siitä, kuinka käsitämme menneen jatkuvasti saamamme uuden informaation valossa. Samalla monet arkisena pitämämme toistuvat seremoniat ja tavat – vaikka päivittäisen säätiedotuksen seuraaminen televisiosta tai samanlaisena toistuva päivällisrutiini, tms. – saavat lisämerkityksen muuttuvan todellisuuden tulkinnan ja ymmärtämisen välineinä (Rubin 2000, 15)

Valistuksen ideaalien toteuttamisen kautta kehittyi vähitellen ja raskaiden prosessien läpi teollinen yhteiskunta. Sen yksi pääteemoista on ollut vankka usko tieteen voimaan. Olemme tieteellistäneet luonnon ja siinä sivussa myös oman itsemme. Olemme onnistuneet tieteellistämään elämämme, arkemme, valintamme, ihmissuhteemme, yhteisen tietoisuutemme ja kulttuurimme. Ongelmana on nyt se, että tässä tieteellistämisen voitokulussa on alkanut käydä niin, että itse kohde alkoi vähitellen kadota merkityksessä prosessin alle. Nyt uuden ajan etuportilla meidän on löydettävä uudestaan ja nimettävä syvimmat kulttuuriset arvomme ja inhimillinen kykymme yhteisyyteen, jotteimme joutuisi tilanteeseen, jossa emme enää kykenisi visioimaan omaa tulevaisuuttamme. Silloin edessämme on vain yksi tulevaisuus, se surullisin.

Tulevaisuutta koskevassa tutkimuksessa tärkeintä on muistaa heuristinen näkökulma. Tutkimuksen ja koulutuksen tehtävä on auttaa luomaan valmiuksia ihmisten onnellisuuden lisäämiseksi ja elämänlaadun takaamiseksi myös tulevaisuudessa. Tämä ei kuitenkaan toteudu pelkästään toivomalla – tarvitaan lisäksi yhteistä tahtoa ongelmien ratkaisemiseksi (Niiniluoto 2003, 307). Tulevaisuudentutkimuksen metoditkin suurelta osin korostavat tätä – tärkeintä on oppia löytämään oikeat kysymykset (Cole 2008). Vasta sitten voidaan olettaa, että niihin voi joskus löytyä myös vastaus. Tulevaisuuden keksimiseen, oivaltamiseen, omien vaikutusmahdollisuuksien löytämiseen ja niiden käyttämisen uskaltamiseen liittyvä osaaminen – sen voitaisiin katsoa olevan se tärkein ominaisuus, jota tulevaisuudentutkimuksesta kiinnostuneille pitäisi opettaa.

LÄHTEET

- Aalto, H-K., Kuosa T. & Ahokas I. 2008. Yleissivistys ja osaaminen työelämässä 2030. Menestyksen eväät tulevaisuudessa. Hankkeen loppuraportti. <http://ffrc.utu.fi> > Julkaisut.
- Allen, P. 1993. Coherence, Chaos and Evolution in the Social Context. Kirjassa Mannermaa, M., Inayatullah S. & Slaughter R. (eds.), Coherence and Chaos in our Uncommon Futures – Visions, Means, Actions. Selections from the XIII World Conference of WFSF. Finland Futures Research Centre, Turku, ss. 11-22.
- Barnes, B. & Bloor, D. 1982. Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge. Kirjassa M. Hollis & S. Lukes (eds.): Rationality and Relativism. Basil Blackwell, Oxford, ss. 21-47.
- Bauman, Z. 1993. Postmodern Ethics. Blackwell, Oxford, Cambridge.
- Beck, U. 1992. Risk Society. Towards a New Modernity. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Bell, W. 1996. The Sociology of the Future and the Future of Sociology. Sociological Perspectives. Vol. 39, No. 1, ss. 39-57.
- Bell, W. 1997. Foundations of Futures Studies. Human Science for a New Era. Volume I: History, Purposes, Knowledge, Volume II: Values, Objectivity and the Good Society Transaction Publishers, New Brunswick and London.
- Berg, A. 2008. Markkinatalous ja sivistys – kumpi on renki, kumpi isäntä? Futura Vol. 27, No. 1, ss. 90-95.
- Bjerstedt, Å. 1992. Conceptions of Future Threats and Developments: Psychological Starting Points and Educational Possibilities. Kirjassa U. Svedin & B. Aniansson (toim.). Society and the Environment. Kluwer Academic Publishers, Hollanti, ss. 229-255.
- Blinnikka, M-L, 1982. Ihmisen aikaperspektiivi ja tulevaisuudenkuva. Kirjallisuuskatsaus. Turun yliopisto, Psykologian tutkimuksia 27, 1982.
- Checkland, P. 1981. Systems Thinking, Systems Practice. London, John Wiley & Sons.
- Checkland P. 1999. Systems Thinking, Systems Practice. Includes a 30-Year Retrospective. John Wiley and Sons Ltd, Chichester.
- Checkland P. & Scholes J. 1993. Soft Systems Methodology in Action. John Wiley & Sons. Chichester.
- Cole, S. 2008. Global issues and futures: A theory and pedagogy for heuristic modeling. Futures Vol. 40, No. 9, ss. 777-787.
- Davies P. 1999. Viides ihme: elämän syntyä etsimässä. Helsinki: Terra Cognita.
- Davis, H. 2009. Caveman Logic: The Persistence of Primitive Thinking in a Modern World. Prometheus Books
- Edwards, M.G. 2008. "Every today was a tomorrow": An integral method for indexing the social mediation of preferred futures. Futures Vol. 40 No. 2, ss. 173-189.
- Ehliasson, K. 2008. Futures Studies as social science: An analytic scheme and a case study. Futures Vol 40, No. 5, ss. 489-502.
- Eriksen, T. Hylland 2001. Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age. Pluto Press, London, Sterling, Virginia.
- Etzioni, A. 1988. Normative-Affective Factors: Toward a New Decision-Making Model. Journal of Economic Psychology, Vol.9 No 2, June, ss. 125-150.
- Flechtheim, O.K. 1972. Futurologie. Teoksessa von Ritter, J. (toim.) Historisches Wörterbuch der Philosophie. Schwabe & Co. Verlag, Basel.
- Futura-lehden teemanumero 2001, Vol. 20, no. 4. Minä ja kone. Tulevaisuuden tutkimuksen seura.
- Futura-lehden teemanumero 2009, Vol. 28, No.1. Philosophical Essays of Knowledge of the Future. (toim. P. Malaska & E. Masini)

- Futures-lehden teemanumero 2008, Vol. 40, No. 2, March (toim. R. Slaughter).
- Gibson, R. (toim.) 1997. Rethinking the Future. Business, Principles, Competition, Control, Leadership, Markets and the World. Nicholas Brealey Publishing, London.
- Giddens, A. 1991, Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Polity Press, Blackwell Publishers, Cambridge.
- Giddens, A. 1996. In Defence of Sociology. Essays, Interpretations & Rejoinders. Polity Press, Cambridge.
- Granter, E. 2008. A dream of ease: Situating the future of work and leisure. Futures Vol. 40, No. 9, ss. 80-811.
- Hayward, P. 2008. Pathways to integral perspectives. Futures Vol. 40, No. 2, ss. 109-119.
- Heinonen, J. 2008. Sivistys ja elämän jatkuvuus. Futura Vol. 27, No. 1, ss. 106-110.
- Helmer, O. 1983. Looking Forward: A Guide to FUTURES Research. Sage Publications, Beverly Hills, CA. USA.
- Helve, H. 2002. Arvot, muutos ja nuoret. Yliopistopaino, Helsinki.
- Hietanen, O. 2008. Sisäisestä ja ulkoisesta turvallisuudesta kokonaisturvallisuuteen ja proaktiiviseen ennakkointiin. Futura Vol. 27 No. 4, ss. 57-65.
- Härkönen, R.-S. 1986. Lapsi ja uusi viestintäteknologia. Kirjassa Tietoyhteiskunta meissä – pelot, toiveet, teot. Joukkotiedotusteknologian tutkimusohjelma, Liikenneministeriö, Valtion painatuskeskus.
- Härkönen, R.-S. Viestintäkasvatuksen ulottuvuudet. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 125, Yliopistopaino, Helsinki.
- Jokinen, P., Kamppinen M. & Raivola, P. 1995. Riskit yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Kirjassa Kamppinen, M., Raivola, P., Jokinen, P. & Karlsson, H. (toim.) Riskit yhteiskunnassa. Maallikot ja asiantuntijat päätösten tekijöinä Gaudeamus, Tampere.
- Jungk, R. & Müllert, N. 1987. Tulevaisuusverstaat. Keskinäisen sivistyksen seura Suomen Lataamo, Helsinki (suom. Kai Vaara).
- Kakkuri-Knuuttila, M.-L. & Kylänpää, A. 2008. Luottamus, retoriikka ja tieteen rationaalisuus. Sosiologia Vol. 45, No. 4, ss. 306-321.
- Kankaala, K., Kaukonen E., Kutinlahti, P., Lemola, T., Nieminen, M., Välimaa J. 2004. Yliopistojen kolmas tehtävä? Sitran julkaisusarja 264, Edita Prima, Helsinki.
- Kanula, S. 2008. Oireista elämänlaatuun – masennuksen markkinointi lääkäreille. Sosiologia Vol. 45, No. 4, ss. 322-341.
- Kevätsalo, K. 2009. Työn tulevaisuus. Blogikirjoitus eDelfoi-verkkoympäristössä 18.2.2009. <http://edelfoi.ning.com/profiles/blogs/tyoen-tulevaisuus>
- Kumar, K. 1995. From Post-industrial to Post-Modern Society. New Theories of the Contemporary World. Blackwell, London.
- Kurki, N. 2009. Opiskelijat ja asiantuntijat kohtaavat ilmiöiden äärellä: Tavoitteena kokonaisvaltainen oppiminen. Suomen eOppimiskeskuksen julkaisu SeOPPI 01/2009, ss. 12-13.
- Laszlo, E. (ed.), 1991. The New Evolutionary Paradigm. Bantam Books, New York.
- Laszlo, E. 1996. Evolution. The General Theory. Hampton Press, New Jersey.
- Lindström, K. 2009. LLinessä opiston kekeä. Otavan Opiston kestävän kehityksen ryhmän blogi <http://keke.otavanopisto.fi/>, luettu 29.9.2009
- Linturi H. 2008. Viisitoista vuotta tulevaisuutta takana – sivistys on rajanylityksiä ja järjestyksenpitoa. Futura Vol. 27 No. 1, ss. 42-71
- Linturi, R. 2008a. Luova ajattelu ja innovatiivinen organisaatio. Innovaatioiden johtamisen koulutusjakson oppimateriaali, <http://www.linturi.fi> (luettu 7.6.2009)
- Linturi, R. 2008b. Onko elämää ilman Internetiä? Esitelmä Tietoyhteiskunnan kehittämiskeskus ry:n Voittajaksi Internet-maailmassa –seminaarissa 25.9.2008. http://www.tieke.fi/%3FE=11687&SINGLE_EMBED=11687&num=4085?x10915=25400 (luettu 10.7.2009)

- Loye, D. 1983. The Brain, the Mind, and the Future. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 23, ss. 267-280.
- Mackay, H. 1995. Theorising the IT/Society Relationship. Kirjassa Heap, Nick, Thomas, Ray, Einon, Geoff, Mason, Robin & Mackay, Hughie (toim.) *Information Technology and Society*. Sage, London, ss. 41-53.
- MacKenzie, H. & Wajcman, J. (toim.) 1985. *The Social Shaping of Technology. How the Refrigerator Got Its Hum*. Open University Press, Milton Keynes, Bucks
- Maffessoli, M. 1996. *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. (Translated by D. Smith) Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Malaska, P. 1991. *Economic and Social Evolution: Transformational Dynamic Approach*. Kirjassa Laszlo, Ervin (toim.), *The New Evolutionary Paradigm*. New York.
- Malaska, P. 1993. Tulevaisuustietoisuus ja tulevaisuuteen tunkeutuminen. Kirjassa Vapaavuori, Matti (toim.) *Miten tutkimme tulevaisuutta*. *Acta Futura Fennica* No. 5, Painatuskeskus, Helsinki, ss. 6-12.
- Malaska, P. & Holstius, K. 2009. *Modern Futures Approach*. *Futura* Vol. 28, No. 1, ss.85-96.
- Mannermaa, M. 1991. *Evolutionaarinen tulevaisuudentutkimus.. Acta Futura Fennica* No. 2, Painatuskeskus, Helsinki.
- Mannermaa, M., Inayatullah S. & Slaughter R. (toim.), 1993. *Coherence and Chaos in our Uncommon Futures – Visions, Means, Actions*. Selections from the XIII World Conference of WFSF. Finland Futures Research Centre, Turku.
- Miclethwait, J. & Wooldridge, A. 1996. *The Witch Doctors. What the Management Gurus Are Saying, Why It Matters and How to Make Sense of It?* Heinemann, London.
- Mikkeli, H. & Pakkasvirta, J. 2007. *Tieteiden välissä? Johdatus monitieteisyyteen, tieteidenvälisyyteen ja poikkitieteisyyteen*. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki.
- Mills, C. W. 1959. *The Sociological Imagination*. Oxford University Press, Oxford
- Mitä on ilmiöpohjaisuus? <http://ilmiopohjaisuus.wikispaces.com/Ilmi%C3%B6pohjaisuus> luettu 29.9.2009
- Niiniluoto, I. 1989. *Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsiteanalyysi*. Valtionhallinnon kehittämiskeskus, Helsinki.
- Niiniluoto, I. 2003. *Totuuden rakastaminen. Tieteenfilosofisia esseitä*. Otava, Keuruu.
- Niiniluoto, I. 2009. *Futures Studies: Science or Art?* *Futura* Vol. 28, No. 1, ss. 59-64.
- Nurmi, J.-E. 1995. *Tavoitteet, keinot ja illuusiot – ihminen tulevaisuutensa tekijänä*. *Tiedepolitiikka* 1/1995, ss. 5-12.
- Nyman, G. 1988. *Tietotekniikka ja havaitsemisen psykologia*. *Psykologia* 6/1988, ss. 425-431.
- Otavan Opiston verkko-oppimisympäristö Ilmiöpohjainen oppiminen ja opetus <http://ilmiopohjaisuus.ning.com/>
- Pantzar, M. 1991. *A replicative Perspective on Evolutionary Dynamics. The organizing process of the US economy elaborated through a biological metaphor*. Labour Institute for Economic Research, Research report 37, Helsinki.
- Pantzar, M. 1996. *Towards an Evolutionary View of Socio-Economic Systems*. Kirjassa Kuusi, O. (toim.) *Innovation Systems and Competitiveness*. ETLA. Series B 125 & SITRA. Series A 22, Helsinki, ss. 54-67
- Popper, K. 1995. *Arvauksia ja kumoamisia. Tieteellisen teidon kasvu*. Tammer-Paino Oy, Tampere. (Suom. Eero Eerola alkuperäisestä teoksesta *Conjectures and Refutations*, 1963)
- Puohiniemi, M. 2002. *Arvot, asenteet ja ajankuva*. Opaskirja suomalaisen arkielämän tulkintaan. Limor-kustannus, Vantaa.
- Puohiniemi M 2006. *Täsmäelämän ja uusyhteisöllisyyden aika*. Limor-kustannus, Vantaa
- Rubin, A. 1992. *Kirjeitä puhelinlankoja pitkin. Tietoverkon käyttöä ja sähköpostin käyttäjän tarpeita selvittävä tutkimus*. Tele, Helsinki

- Rubin, A. 1998. The Images of the Future of Young Finnish People. Publications of Turku School of Economics and Business Administration, Series D-2:1998.
- Rubin, A. 2000. Growing up in Social Transition: In Search of a Late-modern Identity. *Annales Universitatis Turkuensis*, Series B, Tom. 234, Humaniora. University of Turku, Turku 2000.
- Rubin, A. 2006. Muuttuva korkeakoulu. Turun kauppakorkeakoulun opettajien tulevaisuudenkuvat. Turun kaupakorkeakoulun julkaisuja, Sarja keskusteluja ja raportteja 4:2006.
- Rubin, A. & Hietanen, O. 2004. Oppimisympäristöjen tulevaisuus. Tutkimuksen ja yhteiskunnan haasteita. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Tutu-julkaisuja 4.
- Rubin, A. & Kaivo-oja, J. 1999. Towards a Futures-Oriented Sociology. *International Review of Sociology* Vol, 9, No. 3, ss. 349-371.
- Rubin, A. & Linturi, H. 2001 Transition in the Making. The Images of the Future in Education and Decision-making. *FUTURES* Vol. 33 No. 3-4, April/May, ss. 267-305.
- Rubin, A. & Linturi, H. 2004 Muutoksen tuulissa. Pienten lukioiden tulevaisuudenkuvat. Tutu-julkaisuja 3. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku.
- Räikkä, J. 1994. Muuttuvat arvot. Teoksessa: Pitkänen, P. (toim.), Katse kohti tulevaa. Tulevaisuuskasvatuksen suuntaviivoja, toim. P. Pitkänen, 15–30. Tulevaisuuden tutkimuksen seura, Tulevaisuus-sarja 5. Painatuskeskus, Helsinki.
- Siivonen, K. 2008. Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. *Kansatieteellinen arkisto* 51. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Siltala, J. (1996) Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot. Teoksessa: Yksilö modernin murroksessa, toim. A. Hautamäki ym., 117–204. Gaudeamus: Helsinki.
- Slaughter, R. 2008a. Integral Futures Methodologies. Introduction. *Futures* Vol. 40, No. 2, ss. 103-108.
- Slaughter, R. 2008b. What difference does 'integral' make? *Futures* Vol. 40, No. 2, ss. 120-137.
- Slaughter, R. 2009. Integral futures – A new model for futures enquiry and practice. http://foresightinternational.com.au/catalogue/resources/Integral_Futures.pdf (luettu 10.7.2009)
- Slovic, P. 2007. "If I look at the mass I will never act": Psychic numbing and genocide. *Judgment and Decision Making*, Vol. 2, No. 2, April 2007, ss. 79-95.
- SOMETU 2009. Tietoyhteiskuntavalmiutta koskeva verkkokeskustelu Sosiaalinen media oppimisen tukena –ning-verkkoympäristössä, <http://sometu.ning.com/forum/topics/tietoyhteiskuntavalmius-1>
- Spengler, O. 1918. *Der Untergang des Abendlandes*. Wilhelm Braunmüller. Part I. Vienna and Leipzig.
- Taylor, Ch. 1991 *The Ethics of Authenticity*. Harvard University Press, Cambridge and London.
- Todoro, M. P. 1994. *Economic Development*. Longman Group Ltd., Harlow and New York (5. painos).
- Toynbee, A. 1995. *A Study of History. The One-volume Edition*. Thames and Hudson. Oxford University Press. London.
- van Ingen, E. 2008. Social Participation Revisited. Disentangling and Explaining Period, Life-cycle and Cohort Effects. *Acta Sociologica* Vol. 51, No. 2, ss. 103-121.
- Vartia, P. 1994. Talouden ennustamisen vaikeus. Sarja B 100. ETLA, Helsinki.
- Viherä, M.-L. (1999) Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppa-korkeakoulu Sarja A-1, Turku
- Voros, J. 2008. Integral Futures: An approach to futures inquiry. *Futures* Vol 40, No. 2, ss. 190-201.
- Vuorenkoski, L., Konttinen, M. & Sinkkonen, M. (toim.) 2008. Signaaleja. Stakesin tulevaisuusraportti 2008. Työpapereita 12/2008, Helsinki. Löytyy myös verkkoversiona http://www.stakes.fi/FI/Julkaisut/verkkojulkaisut/tyopapereita08/VT12_2008.htm
- Waris, H. 1978. Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipoliittikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 5, WSOY (kuudes uudistettu painos)

- Wilenius, M. 2004. Luovaan talouteen. Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana. Edita: Helsinki.
- Wilenius, M. 2008. Taming the Dragon.: How to tackle the challenge of future foresight. Business Strategy Series Vol. 9 No. 2, ss. 65-77.
- Wilenius, M. & Malmelin N. 2009. Towards sustainably managed media organizations: reflections on the future of responsible business in media industry. Business Strategy Series Vol. 10 No 3, ss. 129-138.
- Wright, G-H. von. 1986. Rationality: Means and Ends. Epistemologia IX, ss. 57-72.
- Wright, R. 1994. The Moral Animal. Why we are the way we are: The new science of evolutionary psychology. Vintage Books, Random House, New York.

Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia
Tulevaisuuden tutkimuskeskus
Turun yliopisto

Rehtorinpellonkatu 3, 20014 TURUN YLIOPISTO
Puh. (02) 333 9530, faksi (02) 333 8686

tva@utu.fi
www.tvanet.fi

Tulevaisuudentutkimuksen
Verkostoakatemia
[tvanet.fi](http://www.tvanet.fi)